

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

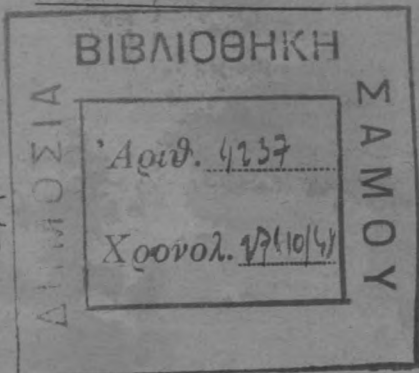
ΓΙΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Γ. ΒΥΘΟΥΛΚΑ
Καθηγητού

ΕΓΚΡΙΣΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

«Μονον αξίως του Εὐαγγελίου
του Χριστού πολιτεύσασθε.
Φιλιπ. α'. 27.»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1896

Ἄριθ. Πρωτ. 1411
Διεκπ. 879

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Ἀυγούστου 1896.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς
τὸν ἐλλόγιμον καθηγητὴν τῶν Ἱερῶν
Βασιλείων Βυθούλκων.

Διεξεληθῆσα μετ' ἐπιστασίας ἡ Σύνοδος τὸ ὑπὸ σοῦ ἐκπονηθὲν
σύγγραμμα τῆς «Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» ἐγκρίνει αὐτό.

- † Ὁ Ἀργολίδος ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ προεδρεύων
- † Ὁ Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ
- † Ὁ Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας ΝΕΟΦΥΤΟΣ

Ὁ Β'. Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παρά πάντων ὁμολογεῖται καὶ παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν πολεμίων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ εἶνε ὁ χαροποὺς ἄγγελος, ὁ ἀναγγέλλων τοῖς ἀνθρώποις τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, καὶ ἡ χαριτόδότητος χεὶρ, ἡ ἀγιάζουσα τὸν τε νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν, ἡ ὀδηγοῦσα εἰς βίον ἀσφαλῆ καὶ ἀριστον, ἡ δεικνύουσα τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμόνου ζωῆς, ἡ περιφρουροῦσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὑπερθρηγκῶσα αὐτὸν ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ πολυταράχου τούτου βίου καὶ ἀπαλλάττουσα ἀπὸ παντὸς κακοῦ καὶ διατηροῦσα αὐτὸν ἀσπυλον καὶ ἄμωμον ἐκ τῶν τοῦ κόσμου ἐπηρεϊῶν μέχρι τῆς ἐπελευσομένης ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἡ ἠθικὴ διαπλάττουσα κατὰ Θεὸν τὴν τε θέλησιν καὶ καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πληροῦσα τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν νέων καὶ παντὸς χριστιανοῦ μὲ εὐσεβῆ αἰσθήματα διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ ἀγάπης, μορφώνουσα αὐτὰς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ διδασκαλίας—ἥτις ὡς θεία διδασκαλία φωτίσασα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας, περιέστειλε καὶ κατεπράτνε τὰ ἄλογα πάθη, καὶ ἐνέπνευσεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν γενικὴν πρὸς πάντας ἀγάπην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀγνείαν καὶ πάντα τὰ ἀγνὰ καὶ φιλόανθρωπα αἰσθήματα—καὶ ἐκτρέφουσα διὰ τοῦ γάλακτος τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας τῆς πίστεως, ἥτις εἶνε ἡ κρηπὶς καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, συντελεῖ τὰ μάλα πρὸς τελειοποίησιν τῆς ὅλης πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθοδηγεῖ πάντας εἰς βίον πίστεως, ἀρετῆς καὶ ἀγάπης. Ὡς τοιαύτη ἡ Ἠθικὴ εἶνε ὑψηλότετον, θεῖον, σπουδαιότατον καὶ σωτηριωδέστατον μᾶθημα καὶ παρέχεται οὐ μόνον τοῖς νέοις

ἀλλὰ καὶ παντὶ Χριστιανῷ μεγάλῃν καὶ ἀμύθητον τὴν ὠφέλειαν.

Ἐπιθυμοῦντες ἵνα ἀνυσιμώτερον ὠφελίσωμεν ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν τοὺς μαθητὰς συνετάξαμεν τίνδε τὴν Ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἐπιμελῶς τὰ βέλτιστα καὶ ὠφέλιμα πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἀπανθίσαντες ἐξ ἐγχειριδίων ἡμετέρων καὶ ἀλλοδαπῶν, καὶ ἐπιστημονικώτερον διαταξάμενοι τὰ κατ' αὐτὴν παρέχομεν ταύτην εἰς τὴν ἐπὶ χρῆσταῖς ἑλλήσιν ἐκπαιδευομένην νεολαίαν καί, συλλήθδην εἰπεῖν, παντὶ Ὀρθόδοξῳ Χριστιανῷ, πεποιθάμεν δὲ ὅτι οὐ μικρὸν συντελέσει πρὸς ἠθικὴν οἰκοδομὴν καὶ διάπλασιν. Ἐν τῇ παρούσῃ συγγραφῇ ἰδίᾳ ἠσυχολήθημεν ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσι, νὰ ποιήσωμεν ὁπωσοῦν ἐκτενῆ λόγον περὶ ἀπάντων τῶν ἀπαραιτήτων καὶ οὐσιωδῶν ἀντικειμένων, ἅτινα τείνουσι πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τοῦ Χριστιανικοῦ ἠθικοῦ βίου, τὴν κέρωσιν ἐκάστης ἠθικῆς ἀρχῆς καὶ διατάξεως διὰ μόνης τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐπικυροῦντες καὶ παρέχοντες οὕτω πιστὴν εἰκόνα τοῦ ὄλου μηδὲν παραλείποντες τῶν ὅσα κρίνομεν ἀναγκαιοῦντα πρὸς διδασκαλίαν. Πιθανὸν μέρη τινα νὰ φανῶσι τοῖς διδάσκουσι λίαν ἐκτενῆ καὶ δυπρόσιτα ἐκ πρώτης ὄψεως διὰ μαθητὰς, ἀλλ' ἢ μετ' ἐπιστασίας ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου ἀποδείξει τὸ ἐναντίον· ἄλλως τε ὁ διδάσκων ὀφείλει, ὅπως ἡ ἐργάτις μέλισσα, ἥτις συλλέγει ἐκ τῶν ἀνθέων τὸν κύριον καὶ εὐχυμον καρπὸν πρὸς διατροφήν, οὕτω καὶ αὐτὸς νὰ διδάσκη εὐλήπτως καὶ ἐκτενῶς κάπως τὸ ἀνατεθὲν αὐτῷ μάθημα καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὰ κυριώτερα πρὸς μάθησιν, παραλείπων τὸ θεωρούμενον ὑπ' αὐτοῦ ἀνώτερον τῆς ἀντιλήψεως τῶν μαθητῶν. Τὸ πολὺν οὐδόλως προξενεῖ βλάβην, ἀρκεῖ νὰ ᾗ ὀρθὸν καὶ δεξιῶς ἐκτεθειμένον· ἄλλως τε ἡ ζῶσα, ἡ ζωηρά, ἡ εὐστοχος καὶ ἐνθουσιῶσα διδασκαλία καθίστησι αὐτὸ εὐπρόσιτον καὶ τερπνὸν τοῖς μαθηταῖς, ἐν ᾧ ἡ νυσταλέα

καὶ ἐρεβώδης προξενεῖ κόρον, ἄχθος καὶ ἀπέχθειαν αὐτοῖς.

Ἵνα μὴ συνεχῶς γίνεται παραπομπὴ εἰς τὰ συγγράμματα, ἅτινα εἶχον ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου καὶ χάριν συντομίας γνωρίζω ταῦτα τοῖς ἐντευξομένοις. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μέρει ἠκολούθησαν τὰς ἠθικὰς τοῦ Starb, τοῦ Martensen καὶ τὰς ὁμιλίαις ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ Ἑρνέστου Λουθάρνου κατὰ μετάφρασιν τοῦ κ. Β. Γαβριηλίδου· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ταύτας καὶ τὰς ὑπὸ ἐνθέρμου ζήλου καὶ ἐν χριστιανικῷ πνεύματι συγγραφείσας Ἠθικὰς τοῦ Μ. Ἀποστολίδου, Γρ. Γώγου [μετάφρασις ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ], Γρ. Παλαμᾶ, Κ. Σ. Παρίτη (1) καὶ τινὰς ἄλλας. Πάσας ταύτας τὰς ἠθικὰς πιστῶς ἠκολούθησα καὶ αὐταῖς λέξαι κεφάλαια καὶ παραγράφους παρέλαβον.

Τοιαύτη εἶνε ἡ ἡμετέρα Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, καὶ οὕτω συντεταγμένην προσφέρωμεν τῇ εὐσεβεῖ νεότητι καὶ παντὶ χριστιανῷ. Εἰ ἐτίχομεν τοῦ σκοποῦ ἡμῶν κρινέτωσαν οἱ ἐπαίοντες καὶ οἱ ὀρθῶς φρονοῦντες Χριστιανοί.

Ἐγγραφον μηνὶ Αὐγούστῳ 1896.

Β. Γ. ΒΥΘΟΥΛΚΑΣ

(1) Ὁ κ. Παρίτη ἐν πολλοῖς ἀκολουθεῖ τὸν Martensen.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Δημόσια Κεντρική Ιστορική Βιβλιοθήκη Σάμου

ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Έννοια τῆς ἠθικῆς καθόλου καὶ ἠθικόν.

Ὑπὸ ἠθικῆν ἐννοοῦμεν καθόλου τὴν ἐπιστήμην τῶν ἠθῶν· ἦθος δὲ κατὰ τε ρίζαν καὶ σημασίαν συγγενὲς πρὸς τὸ ἔθος σημαίνει καὶ ἄλλα, τότε εἰθισμένον ἐνδιαίτημα καὶ τὴν συνήθειαν αὐτήν, εἴτε ἀτομικὴν «Καὶ ἐξεληθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος...» εἴτε ἐθνικὴν «Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν Ρωμαίοις οὖσι»· ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντικειμενικῶς γινόμενον ἔθος, ὅπερ παρίσταται ἔχον ἰσχὺν νόμου δι' ἕκαστον καὶ ἐπομένως ἦθος εἶνε πνευματικὴ δύναμις, ἐν ἧ ἕκαστος ὑποτάσσεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τραχὺ τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου. Τὸ ἦθος τοῦτο, αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ καὶ παραστάσεις, αἱ μορφοῦσαι καὶ διαπλάττουσαι τὸν ἄνθρωπον εἶνε παράγωγοι κανόνες, ἐν ᾧ τὸ ἠθικόν καθόλου εἶνε ἰδέα μὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς πράξεως καὶ πείρας ἀλλὰ κανονίζουσα ἀπολύτως τὴν πρᾶξιν.

Ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἰδέα, ὁ τελικὸς οὗτος σκοπὸς καλεῖται ἀγαθόν.

Ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὑπάρχει καὶ ὁ ἠθικὸς κόσμος, οὗτινος χαρακτηριστικὰ εἶνε τὸ νοερόν καὶ αὐτεξούσιον. Τὸ ἠθικόν ἄρα εἶνε ἐνέργεια λογικῶν καὶ ἐλευθέρων ὄντων ὑπευθύνων διὰ τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἡ σκοπιμότης ὑπάρχει ἐν τε τῷ

φυσικῶ καὶ ἠθικῶ κόσμῳ· ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ μὲν ὁ σκοπὸς ἐκτελεῖται *μηχα* νικῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, ἐν τούτῳ δὲ ἐλευθέρως καὶ μετὰ λόγον. Τὸ ἠθικὸν ὡς τοιοῦτον παρέχει τὴν ἔννοιαν τοῦ εἴλους καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀριστέον οὕτω: «ἠθικὸν εἶνε ἢ μετὰ λόγου καὶ ἐλευθερίας πραγματοποίησις τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἠθικῶ ὄντι ἐμφύτου τέλους». Τὸ τέλος τοῦτο ἄλλοτε ἄλλως ἐθεωρήθη· ὁ μὲν ἀρχαῖος κόσμος τὸ ὑψιστον τέλος εὕρισκε ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ἐντεῦθεν ὁ ἄνθρωπος εἶνε ζῶον πολιτικόν· ὁ δὲ νεώτερος ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἀνθρωπιτισμοῦ καὶ τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλλήκοντος, τῆς ἀρετῆς, τῆς δικαιοσύνης κτλ.

Τὸ μὴ ὀρθὸν ὅμως τούτου ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποσπᾶται τῆς θεμελιώδους ἀρχικῆς αὐτοῦ σχέσεως, ἣτι τῆς θρησκευτικῆς, αὐτὸς δὲ παρίσταται ἐαυτῷ νομοθέτης καὶ ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπὸν. Ἡ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀκολουθοῦσα ἠθικὴ καλεῖται *κοσμικὴ*, *αὐτόνομος* καὶ *ἀνεξάρτητος*. Ἡ ἐλευθέρᾳ λοιπὸν προσωπικῇ διαγωγῇ ὡς ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου τότε εἶνε ἀληθῶς ἠθικὴ, ὅταν στηρίζηται ἐπὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀνταποκρίνηται πρὸς ταύτην. Ὅταν σκοπὸς καὶ κανὼν, πρότυπον καὶ ἐλατήριον τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου εἶνε αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ δ' ἄνθρωπος θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς ὄργανον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὡς ὑπέρτης τοῦ Θεοῦ, τείνει ἐν ἀγάπῃ καὶ ἀφοσιώσει εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν. Κατὰ ταῦτα τὸ ἠθικὸν εἶνε ἐλευθέρᾳ ἔνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ θεοῦ θελήματος κατὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ θεονομικὴν λεγομένην ἠθικὴν. Διὰ ταύτης καὶ μόνης δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἅτινα εἶνε ὅλως ἀκατανόητα καὶ ἀνεξήγητα διὰ τῆς αὐτονόμου ἠθικῆς.

§ 2. **Ἡθικότης καὶ θρησκεία.** Ἡ ἠθικότης ὡς ἐλευθέρᾳ πραγμάτωσις τοῦ ἀγαθοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν θέλησιν· ἐπειδὴ δὲ αὕτη εἶνε ἡ ὑψηλότερα λογικὴ μορφή τοῦ πνεύματος, περιλαμβάνουσα καὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενον συναίσθημα, διὰ τοῦτο ἡ ἠθικότης περιλαμβάνει τὸν ὅλον βίον καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος καθ' ὅλας τὰς μορφὰς αὐ-

τοῦ ὡς γνῶσις, *υπαισθησις* καὶ βούλησις. Καὶ ἡ μὲν ἠθικὴ γνῶσις εἶνε ἡ *πίστις*, *θρησκευτικὴ* καὶ *λογικὴ*. Ἡ δὲ ἠθικὴ συναισθησις εἶνε τὸ ἐν τῷ ἀγαθῷ εὖ ἔχειν, ἡ ἀγάπη αὐτοῦ καὶ τὸ μῖτος πρὸς πᾶν μὴ ἀγαθόν· ἡ δὲ ἠθικὴ τέλος βούλησις εἶνε ἡ σπουδὴ καὶ τάσις πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ ἠθικότης στενωῶς καὶ ἀναποσπάτως συνδέεται μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ θρησκευτικὴ συνειδήσις ἐκφράζουσα τὴν ἐξάρτησιν τῆς ζωῆς, κινήσεως καὶ οὐσίας ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμεν» ὡς φρόνημα λέγεται *θεοσθένεια*, ταύτης δὲ πρακτικὴ ἐκδήλωσις εἶνε ἡ ἠθικότης. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικότης θέτουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ἐν μὲν τῇ θρησκείᾳ παρίσταται ὁ ἄνθρωπος δεχόμενος ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐν σχέσει παθητικῇ· ἐν δὲ τῇ ἠθικότητι αὐτενεργῶν· ἐν μὲν τῇ θρησκείᾳ ὁ ἄνθρωπος ὑφούται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν, ἐν δὲ τῇ ἠθικότητι μαρτυρεῖ τὴν κοινωνίαν ταύτην. Δύο λοιπὸν εἶνε οἱ παράγοντες τῆς τελείας ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἠθικός, ὁ τῆς παθητικότητος καὶ ὁ τῆς αὐτενεργείας καὶ ἐλευθερίας. Τὸ ἐνωτικὸν δὲ σημεῖον ἀμφοτέρων εἶνε ἡ *πίστις*, ἐπειδὴ αὐτὴ δὲν εἶνε μόνον πεποιθήσις ὅτι «ἔστι Θεὸς καὶ τοῖς ἐκλήγουσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεταί» δὲν εἶνε πεποιθήσις εἰς τὴν χάριν αὐτοῦ, ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐλευθερία ὑπακοῆς καὶ ἀφοσίωσις τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως εἰς τὴν θείαν. Ἐπειδὴ ἡ ἠθικότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραδοχῆς ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως, ἡ παραδοχὴ ὅμως αὐτὴ φέρει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ἐγκρύπτουσα πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ κόσμου διάταξιν, τὴν θείαν Πρόνοιαν καὶ διοίκησιν, διὰ τοῦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἠθικότης ἄνευ θρησκείας. Καθὼς ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων νεκρά ἐστι καὶ ἄκαρπος, καθὼς θρησκευτικότης ἄνευ ἠθικότητος θὰ ἔφερον εἰς καθαρὸν μυστικισμόν καὶ πανθεισμόν, οὕτω καὶ ἠθικότης ἄνευ θρησκείας εἶνε ψευδὴς ἐλευθερία ἄνευ βάσεως καὶ θεμελίου περιπίπτουσα εἰς πλείστας ὅσας ἀντιφάσεις.

Τινές τῶν φιλοσόφων χωρίζουσι τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἄλλ' ὁ χωρισμὸς οὗτος ἀπάδει πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ πράγματος καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ καθημερινὴ πείρα καὶ ἡ ἱστορία. Διότι ἡ θρησκεία εἶνε ἡ διαμορφούσα καὶ ρυθμίζουσα τὸ ἦθος· ἡ δὲ ἠθικότης κατ' ἀνάγκην ζητεῖ θρησκευτικὸν βίον «βίος ἄσεμνος πλάττει καὶ θρησκευτικὰς πεποιεήσεις ἀλλοκότους καὶ ἀσεβεῖς ὅπως στηριχθῆ καὶ δικαιολογηθῆ». Ὁ καταφρονῶν τὴν θρησκείαν εἶνε ἀνήθικος καὶ ἀθρησκός. Ἡ δὲ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι ἐν ὅσῳ ἔθνος τι ἔχει βαθείας καὶ ὑγιεῖς τὰς ρίζας τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἠθικὴ ἐν αὐτῷ ἀνθεῖ, ἅμα δὲ ἡ θρησκεία διασεισθῆ εὐθὺς ἐπέρχεται καὶ ἡ ἠθικὴ κατὰπτωσις. Ἐκ δὲ τοῦ ποιοῦ τῆς θρησκείας ἐξαρτᾶται ὁμολογουμένως καὶ ἡ ποιότης τῆς ἠθικῆς. Καθὼς τὸ φυτὸν δὲν δύναται νὰ διατηρηθῆ ἀκμαῖον ἄνευ τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἰκμάδος τῆς γῆς, οὕτω καὶ ἡ ἠθικότης ἀδύνατον νὰ ζῆσῃ ἄνευ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς δυνάμεως τῆς θρησκείας.

§ 3. **Χαρακτήρες τῆς Χριστ. ἠθικότητος.** Ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς Χριστ. ἠθικότητος στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀληθειῶν, αἱ ὁποῖαι τὰς ρίζας αὐτῶν ἔχουσιν ἐν τῇ πίστει καὶ θρησκείᾳ καὶ παραλαμβάνονται ὡς αἰτήματα δι' αὐτήν. Πᾶσαι δ' αὐταὶ δύνανται νὰ συμπεριληφθῶσιν ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ. Δι' αὐτοῦ ὡς θεανθρώπου ἀπεκτηθήμεν ἀληθεῖς ἰδέας περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅπως αὐτὸς ἐγένετο ὁ θρησκευτικὸς μεσίτης ἀποκαλύψας τὴν ἀληθῆ περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἔννοιαν, τὴν μεταξὺ ἁμαρτίας καὶ χάριτος ἀντίθεσιν, συνενώσας μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δικαιώσας τὴν πεποιεσάν ἀνθρωπότητα, οὕτως ὑπῆρξεν ἅμα καὶ ἠθικὸς μεσίτης εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν ὡς ζωὴ καὶ ἀλήθεια, φῶς καὶ ὁδὸς εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν καὶ κοινωνίαν. «Αὐτὸς ἐποίησε τὰ πάντα καιρὰ» οὐ μόνον εἰς τὰ θεωρητικὰ καὶ μεταφυσικὰ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ πρακτικά.

α'.) Διότι ἀπεκάλυψε τὰς ὑψίστας ἠθικὰς ἀληθείας περὶ Ὑψίστου ἀγαθοῦ, περὶ ἀρετῆς, περὶ νόμου, περὶ καθήκοντος κτλ., οὕτω μεγαλοπρεπῶς ὥστε πᾶς μὴ προκατειλημμένος

ἀκούων αὐτοῦ διδάσκοντος ἠναγκάζετο νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος, αἱ δὲ ἀλήθειαι αὗται φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς ἀπολύτου τελειότητος ἐφαρμοζόμεναι καὶ καρποφοροῦσαι ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις.

β'.) Ἐν τῇ Χριστ. ἠθικῇ αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι δὲν εἶνε γράμμα κενόν, οὐδ' ἀπευθύνονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους μόνον ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις, ἀλλὰ παρίσταται πρότυπον ἠθικῆς τελειότητος ὁ βίος τῶν λυτρωτῶν τῆς ἀνθρωπότητος· ὅ,τι ὡς ἴνδαλμα καὶ φαντασίας ἀποκύημα παρίστατο τοῖς ἐθνικοῖς καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς προφητεία περὶ τοῦ δούλου τοῦ Κυρίου, ὅστις τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ διὰ παθημάτων καὶ πολλῶν ἀγώνων ἐμελλε νὰ διεξαγάγῃ ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦτο ἀπεκαλύφθη μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐξεπληρώθη ἐν τῷ Χριστῷ ἐν τῇ πραγματικότητι αὐτοῦ ὡς ἱστορικὴ προσωπικότης, ὥστε κατέλιπεν ἡμῖν ὑπογραμμὸν ἑαυτὸν ἵνα ἐπακολουθήσωμεν τοῖς ἔχουσιν αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ὡς ἀφηρημένη ἔννοια· ὑπὲρ τὸν νόμον καὶ τὰς ἐντολάς παρέσχεν ἡμῖν διδασκαλίαν, αἱ ὁποῖαι διὰ τοὺς Ἰουδαίους καὶ ἐθνικοὺς περιέχουσι νέον τι.

γ'.) ἡ Χριστ. ἠθικὴ καὶ ἠθικότης, ὡς προῖον τῆς πίστεως στηρίζεται ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ συνειδήσεως καὶ ἀπαιτεῖ καθαρὸν ἠθικὸν φρόνημα, ἐξ οὗ μέλλει νὰ ἀγιασθῇ ὅλος ὁ βίος τοῦ Χριστιανοῦ καὶ

δ'.) ἡ Χριστ. ἠθικὴ ἀνακεφαλαιούται ἐν τῇ ἀγάπῃ, τῷ γνωρίσματι τῶν Χριστιανῶν, τῇ καινῇ ἐντολῇ τοῦ Κυρίου.

Καίτοι ὁμῶς ἡ Χριστ. ἠθικότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐν Χριστῷ γενομένης θείας ἀποκαλύψεως δὲν διατελεῖ ἐχθρικῶς ἡ ἀδιαφόρως πρὸς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργείας καὶ τοὺς διαφόρους σκοποὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ κυρίως θρησκευτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ κύκλου διατελοῦντας· ἀλλ' ἀποδεχομένη τὸν ἠθικὸν βίον, τὸν ἐν διαφοροῖς κοσμικοῖς κύκλοις διενεργούμενον, οἷον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ πολιτείᾳ, τῇ τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ, καὶ καθόλου τῷ πολιτισμῷ προσπαθεῖ νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ τὰ πάντα ἐν Χριστῷ

ἀγάζουσα αὐτὰ καὶ καθιστῶσα ὄργανα διὰ τὴν ἐγκυθίδρυσιν τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὴν δὲ σχέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργείας παρέστησεν ἡμῖν ὁ Κύριος ἐν ταῖς δυοὶ ταύταις παραβολαῖς· ἀμοιωθή, λέγει, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπῳ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας. Εὐρών δὲ ἓνα πολυτίμον μαργαρίτην ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν· καὶ ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν ζύμη, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐξυμώθη ὅλον· ἐν μὲν τῇ αἱ παρίσταται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καθαρῶς θρησκευτικῇ αὐτῆς μορφῇ, ὡς τὸ πολυτιμότερον πάντων χάριν τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ θυσιάσῃ τὰ πάντα διὰ νὰ ἀποκτήσῃ αὐτό· ἐν δὲ τῇ β' παρίσταται ἐν ταῖς πρὸς τὸν κόσμον σχέσεσιν αὐτοῦ, ὡς ἡ διὰ πασῶν διήκουσα καὶ ἐμψυχούσα ἀρχή. Καθὼς ἡ ζύμη συναναφυραμένη τῷ φυράματι οἶονεὶ ἐξαφανίζεται, φαίνεται δὲ ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς, οὕτω καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ οἰεισδύουσα εἰς ὅλον τὸν κοσμικὸν βίον ἀναζυμοῖ αὐτὸν καὶ ἀρομοιοῖ πρὸς ἑαυτήν, ὡς δεῖκνυται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων.

§ 4. Ὁρισμὸς τῆς Χριστιαν. ἠθικῆς, ἀξία καὶ ἀναγκαιότης αὐτῆς. Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶνε ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ συστηματικὴ διάταξις τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν τοῦ Ἐβανγγελίου κατὰ τὰς δογματικὰς ἀρχὰς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἢ καὶ ἄλλως, Ὁρθόδοξος Χριστ. ἠθικὴ εἶνε ἡ ἐπιστήμη ἢ διδάσκουσα πᾶν ὅ,τι ὀφείλει νὰ πράττῃ ὁ Χριστιανὸς καὶ πᾶν ὅ,τι ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ, ὅπως ἀρέσκῃ τῷ Θεῷ καὶ καταξιώθῃ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Ἡ Χριστ. ἠθικὴ μεγάλως καὶ σπουδαίως συντελεῖ εἰς τὴν Χριστιανικὴν ζωὴν καὶ ὠφέλιμος παντὶ ἀνθρώπῳ καθίσταται· α'.) διότι αὕτη διαπλάττουσα καὶ μορφοῦσα κατὰ Θεὸν τὴν τε θέλησιν καὶ καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πληροῦσα αὐτὴν μὲ εὐσεβῆ αἰσθήματα, τὰ μάλα συντελεῖ πρὸς τελειοποίησιν τῆς ὅλης πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· β'.) διότι αὕτη, ἀποκαλύπτουσα τῷ ἀνθρώπῳ τὰς ιδιότητας τῆς πεπωρωμένης αὐ-

τοῦ φύσεως καὶ δεικνύουσα διὰ τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης τὸ μόνον ἀσφαλές πρὸς σωτηρίαν μέσον, ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀμαρτίας καὶ ὑποστηρίζει ἐν τῇ ἀρετῇ, καὶ γ'.) διότι αὕτη, εἰκονίζουσα ζωηρῶς διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ πολλῶν ἄγιων ἀνδρῶν τὰ τέλεια πάσης ἀρετῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος παραδείγματα, συντελεῖ οὕτως εἰς τε τὴν ἐπίγειον τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν καὶ εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ σωτηρίαν. Ἡ Χριστ. ἠθικὴ σκοπὸν καὶ τέλος ἔχει νὰ διεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐν χάριτι ζωῆς, τὴν χειραγώγησιν πρὸς τὴν δυνατὴν πνευματικὴν τελειότητα καὶ τὴν ἐπίτευξιν τῆς κοινωνίας καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός. [πρβλ. Παλ. ἠθικ. σελ. 5—6.]

§ 5. Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐπειδὴ οἱ ἱεροὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προσέχον τὸν νοῦν εἰς τὸ δόγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν προσεβλήθη καὶ κατεγίναντο εἰς συγγραφὴν σπουδαίων δογματικῶν συγγραμμάτων πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, δι' αὐτὸ οὐδεμίαν περὶ ἠθικῆς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἰδίᾳ συνέγραψαν, ἀλλ' ἐπραγματεύοντο τὰ διάφορα ἠθικὰ ζητήματα τοῦ πραγματικοῦ βίου ἐν λόγοις, ἐν ὁμιλίαις, ἐν μονογραφίαις ἢ ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δόγματος παρενέβαλλον διάφορα ἠθικὰ ζητήματα. Τὴν πρώτην σκιαγραφίαν τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς εὐρίσκομεν ἐν τῇ διδαχῇ τῶν 12 Ἀποστόλων (ἔχθ. Βρυεννίου 1834, καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀποστολικῶν Πατέρων, εὑρῆνται διάφοροι σκέψεις περὶ τοῦ νέου Χριστιανικοῦ νόμου καὶ τοῦ βίου τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος. Κατὰ τὸν 8^{ον} καὶ 9^{ον} αἰῶνα πολῦτιμοι ἠθικαὶ ὁμιλῖαι καὶ μονογραφίαι περὶ διαφόρων ἠθικῶν ζητημάτων τυνεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου Βασιλείου, τῶν δύο Γρηγορίων, τοῦ Χρυσοστόμου, Θεοδώρου τοῦ Κύρου, Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἰσιδώρου τοῦ Πιλουσιώτου κτλ.

Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνεφάνησαν διασημότεροι καὶ σπουδαιότεροι ἠθικολόγοι, οἵτι εἶνε ὁ Τερτυλλιανός, Κυπριανός, Λακτάντιος, Αὐγουστῖνος, Ἀμβρόσιος καὶ Ἱερώνυμος.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ περιορίζεται κυρίως εἰς συλλογὰς μόνων καὶ ἀπανθίσματα διαφόρων ἠθικῶν καὶ περὶ μετανοίας κανόνων καὶ διατάξεων ἐκ τῶν προγενεστέρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων καὶ διδασκάλων. Ἀπὸ δὲ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἀρχεται μὲν κυρίως ἐν τῇ Δύσει ἡ συστηματικὴ τῆς ἠθικῆς ἀνάπτυξις, ἀλλὰ στηριζομένη ἐπὶ ἐσφαλμένων ἀρχῶν, περιπίπτει ὅτε μὲν εἰς τὸν *περιπτωσεολογισμόν*, ὅτε δὲ εἰς τὸν *μουσικισμόν*. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τὴν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἀνοίγεται νέον στάδιον ἐν τῇ Χριστιανικῇ ἠθικῇ ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως. Ἀπὸ τοῦ Κεντρίου ἰδία, ἡ Χριστ. ἠθικὴ διατελεῖ ὡς ἡμέραι παρὰ τε τοῖς καθολικοῖς καὶ διαμαρτυρομένοις ἐπιστημονικώτερον μὲν ἀναπτυσσομένη, οὐδόπως ὅμως ἀπηλλαγμένη πλανῶν καὶ σφαλμάτων, φυσικῶν συνεπειῶν, ὧν ἕκαστος τούτων ὀρμαίνεται ἀπὸ Ἰητουϊτικῶν ἢ φιλοσοφῶν ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο μετὰ μεγάλης προσοχῆς ὀφείλομεν νὰ ἀναγινώσκομεν καὶ νὰ ἐρασιζόμεθα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων, ὅ,τι ἀναγκαῖον πρὸς συγγραφὴν. ⁽¹⁾

Παρ' ἡμῖν τοῖς Ὀρθοδόξοις ἐγράφησαν ὀλίγα μὲν ἠθικὰ ἐγχειρίδια, ἀλλὰ μεθ' ὑγιῶς ἐπιστημονικοῦ πνεύματος καὶ ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ὠκοδομημένα: οἷα εἶνε ὁ Εὐαγγελικὸς νόμος Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, ἡ Χρηστοθήεια Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανοῦ ὑπὸ Ἀλεξ. Στούρτζα. Νεώτατα δὲ ἐγχειρίδια ἠθικῆς εἶνε ἡ Ἠθικὴ Θεολογία τοῦ Μοσχοπούλου, ἡ Ἠθικὴ τοῦ Γρ. Γώγου (ἐκ τοῦ Ρωστικοῦ) ἢ τοῦ Ρομπότου, ἢ τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου, ἢ τοῦ Γρ. Παλαμᾶ, ἢ τοῦ Κ. Παρίτση καὶ ἢ τοῦ Α. Δ. Κυριακοῦ κτλ.

§ 6. Πηγὰὶ καὶ βοήθηματὰ τῆς Χριστ. ἠθικῆς. Κυριωτάτη πηγὴ τῆς Ἠθικῆς εἶνε α'.) ἡ *θεία ἀποκάλυψις*: διότι ἐν αὐτῇ ὁ Θεὸς *ἐγνώρισεν ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ*, ὁ λόγος τοῦ

(1) Διασημότεροι ἠθικολόγοι τῶν νῦν χρόνων εἶνε ὁ Rothe, ὁ Stapf, ὁ Schmid, ὁ Oettingen, ὁ Hoffmann, ὁ Martensen κτλ.

Θεοῦ ἔγγραφός τε καὶ ἄγραφος ἐρμηνευόμενος κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἧτις εἶνε ὁ ἄγραπτος φύλαξ καὶ πιστὸς αὐτοῦ ἐρμηνευτὴς· β'.) ἡ ὁμόφωνος μαρτυρία καὶ οἱ θεσμοὶ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστ. Ἐκκλησίας, ἧτοι αἱ ἀποστολικαὶ παραδόσεις καὶ κανόνες, συνοδικαὶ ἀποφάσεις, διατάξεις καὶ νόμοι καὶ γ'.) τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων, οἵτινες πιστῶς καὶ ὀρθοδόξως τὰς Ἁγ. Γραφὰς ἐρμηνεύοντες, ἐγκατέλιπον ἡμῖν τὸν ἀνεκτίμητον θησαυρὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Βοηθήματα δὲ ἔχει τὴν Ὁρθόδοξον δογματικὴν, τὴν ἐξηγητικὴν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ μάλιστα τὴν πραγματευομένην περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τῶν πιστῶν κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς Ἐκκλησίας, τὸ κανονικὸν δίκαιον, τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευτῶν, τὴν στατιστικὴν τῶν ἡθῶν, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν τῆς φιλοσοφίας, τὴν φιλοσοφικὴν ἠθικὴν, μεθ' ἧς στενωῶς συνδέεται καὶ σχετίζεται κτλ.

§ 7. **Διαιρέσις τῆς Χριστ. ἠθικῆς.** Ἡ Ὁρθόδοξος χριστιανικὴ ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη εἰς τὸ *Θεωρητικὸν* ἢ *Γενικὸν* καὶ εἰς τὸ *Εἰδικὸν* ἢ *Πρακτικὸν*. Καὶ τὸ μὲν *Θεωρητικὸν* πραγματεύεται περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἠθικῶν ιδεῶν τῶν ἀποτελουσῶν τὰς ἀρχὰς τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ὡς δρῶντες παράγοντες παρίστανται τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία· τὸ δὲ *Εἰδικὸν* ζητεῖ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐν ὅλῃ τῇ ποικιλίᾳ αὐτοῦ καὶ παρουσιάζει τὰ συγκεκριμένα εἶδη τοῦ ἠθικοῦ βίου, τοὺς διαφόρους κύκλους, ἐν οἷς ἐνεργῶσιν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί.

Πρὸς κατανόησιν δὲ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν τούτων τῆς ἠθικῆς, εἶνε ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν πρότερον περὶ ἐκείνων τῶν προϋποθέσεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν αὐτῆς· εἶνε δ' αὗται τέσσαρες· ἡ *Θεολογικὴ*, ἡ *ἄνθρωπολογικὴ*, ἡ *κοινωνιολογικὴ* καὶ *σωτηριολογικὴ* καὶ ἡ *ἐσχατολογικὴ*. Περὶ τῶν τεσσάρων τούτων προϋποθέσεων ἐκτενωῶς πραγματεύεται ὁ Martensen ἐν τῇ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ ἠθικῇ ἀπὸ σελ. 81—184.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ

I

Αἱ προϋποθέσεις τῆς ἠθικῆς

Αον Ἡ Θεολογικὴ προϋπόθεσις.

§ 8. Ἡθικὴ ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὁ μόνος ἀγαθός. Ἀφ' οὗ ἡ ἠθικότης, ὡς εἶδομεν, στενῶς συνδέεται μετὰ τῆς θρησκείας καὶ ἀποτελοῦσιν ἀχώριστον ἐνότητα τοῦ βίου, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια εἶνε ἀναγκαία βῆσις καὶ ὄρος τῆς ἠθικότητος, ἡ δὲ οὐσία καὶ ὁ βαθμὸς ταύτης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ βαθμοῦ ἐκείνης. Ἐκεῖ δὲ μόνον εἶνε δυνατὴ ἡ ἀληθὴς ἠθικότης, ὅπου ὁ Θεὸς ὡς ἀπειρον πνεῦμα, ὡς ἀπόλυτος καὶ τελεία προσωπικότης πιστεύεται. Ὅπου λοιπὸν ἡ ἠθικὴ ἰδέα ἔχει τὴν ἀπολύτως τελείαν πραγματικότητα αὐτῆς ἐν τῷ ἀγίῳ προσωπικῷ Θεῷ, ἐκεῖ ἔχει καὶ ἡ ἠθικότης τὴν στερεάν αὐτῆς βῆσιν, τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον καὶ τὸ ἀπόλυτον τέλος.

Αον). Διότι ὁ Θεὸς εἶνε ἡ βῆσις τοῦ ἠθικοῦ, εἶνε ὁ μόνος ἀγαθός «οὐδεὶς ἀγαθός εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός», ὁ τὸ ἀγαθὸν ὡς αἰώνιον καὶ διαρκὲς περιεχόμενον τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἔχων, παρ' ᾧ οὐκ ἐνὶ παραλλαγῇ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα, διότι ὁ Θεὸς μένει ἐν τῇ ἀγαθότητι ὅμοιος ἑαυτῷ πάντοτε ὡσαύτως καὶ κατὰ ταῦτα ἔχων, ἐπειδὴ ἡ θέλησις Αὐτοῦ δὲν ἐκπίπτει τῆς αἰωνίου Αὐτοῦ οὐσίας. Τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶνε ἀντικείμενον βουλήσεως μόνον δυνάμει ὑπαρχούσης· δὲν πρέπει μόνον νὰ δύνηται νὰ ᾔη ἀντικείμενον εὐχῆς, ἀλλὰ κατ' ἠθικὴν ἀνάγκην πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀγία τις βούλησις, ἡ ὅποια θέλει τοῦτο καὶ τῆς ὅποιας ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον. Ὁ Θεὸς εἶνε ἠθικὸν πνεῦμα, ἐπειδὴ ὡς ἅγιον ἐνιαῖον καὶ αἰεὶ ἄρμονικὸν πρὸς ἑαυτὸ μεταδίδωσι τῷ ἠθικῷ προβλήματα τοῦ λογικοῦ πλήρη ἀλήθειαν, ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ διαρκῆ, πλήρη ἀσφάλειαν, τελείαν ἐνότητα καὶ ἄρμονίαν.

Βον). Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ ἠθικοῦ, διότι ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ κόσμῳ αὐτοῦ ὡς ἅγιος καὶ προβάλλεται τῷ ἀνθρώπῳ εἰς μίμησιν ὡς τὸ μόνον ζῶν ἅγιον πρότυπον τοῦ ἠθικοῦ διὰ τὴν ἀκολουθήτη αὐτόν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζων τὸν θεὸν ὡς τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν μὲν ἠθικότητα ἐκλαμβάνει ὡς ἐξομοίωσιν τῷ Θεῷ, ἐκυτόν δὲ τελειοποιούμενον ἠθικῶς ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ τέκνον αὐτοῦ «Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τέκνα ἀγαπητά»· καὶ ἀλλαχοῦ λέγει ἡ Κ. Δ. «ἄσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἐστι».

Γον). Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ αἰτία τοῦ ἠθικοῦ, διότι ἡ πανταχοῦ παρουσία αὐτοῦ ἐνισχύει καὶ διευθύνει τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁδηγεῖ μετὰ σοφίας, ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης πρὸς τὸν αἰώνιον σκοπὸν καὶ τέλος, καὶ στηρίζει αὐτὸν χωρὶς τῆς αἰσθητῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ. Ἡ δὲ πεποιθήσις αὐτῆ παρέχει τῷ ἠθικῷ βίῳ τὴν πλήρη ἀσφάλειαν καὶ εἰρήνην ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ θείου θελήματος, ἀνητυχίαν δὲ καὶ αἰσχύνην τὴν ἐν τῇ ἀθετήσει αὐτοῦ· καὶ

Δον). Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ αἰτία καὶ πηγὴ τοῦ ἠθικοῦ, διότι ὡς ἅγιος νομοθέτης ἀποκαλύπτει ἐν χρόνῳ τὸ ἅγιον καὶ αἰώνιον ἐαυτοῦ θέλημα, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ζῆ ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τὸ θέλημα δὲ τοῦ Θεοῦ εἶνε ὁ νόμος Αὐτοῦ παριστάμενος τῷ λογικῷ καὶ ἐλευθέρῳ ὄντι ὡς ἠθικὴ ἐντολὴ καὶ ὀφειλή. Τὴν ἄκραν ἀγαθότητα καὶ αἰώνιον ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἀναγνωρίζει ἡ Χριστ. ἠθικὴ πρὸ πάντων ἐν τῇ ἀπολυτρώσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐν ᾧ ὁ εἰς ἀγαθὸς Θεὸς προσκυνεῖται ἐν τρισὶ ὑποστάσει· τοῦ Πατρὸς προνοούντος περὶ ἡμῶν καὶ συλλαβόντος τὴν προαιώνιον ἀγαθὴν βουλήν, τοῦ Υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἐνεργούντος ἐν ἡμῖν, ζωοποιούντος καὶ ἐπομένως ἐφαρμόζοντος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀγαθὴν ταύτην βουλήν.

Βον. Ἀνθρωπολογικὴ προϋπόθεσις.

§ 9. Ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργηθεὶς ἄν-

Ἄνθρωπος. Ὁ ἅγιος Θεὸς ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου προέθετο νὰ ἰδρῶση βασιλείαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης, διότι μόνον εἰς τοιαῦτα ἐλεύθερα ὄντα δύναται ὁ Θεὸς νὰ εὐδοκῆσῃ. Ὅτι εἶνε θείου γένους «*Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἰσμεν*» δύναται νὰ λεχθῇ μόνον περὶ τῆς κορωνίδος τοῦ δημιουργηθέντος κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου, ὅτις δὲν εἶνε ἀπλῶς μέλος τῆς φύσεως ἀλλ' ἀνήκει τῷ κόσμῳ τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ἐλευθερίας. Ἐν ᾧ τὰλλα κτίσματα κινεῦνται ἐν τινι φαύλῳ κύκλῳ, μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἱστορίαν μὴ ζῶν μόνον ἐν τῷ παρόντι ἀλλ' ἐκτείνων τὸ βλέμμα καὶ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλ' ἡ ἐννοια τῆς προσωπικότητος ἀναποσπαστῶς συνδέεται μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνίας καὶ ἀγάπης, καὶ ὁ ἄνθρωπος προῦρισται προάγων τὴν βασιλείαν τῆς ἀγάπης νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἐκεῖ μόνον ὑπάρχει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὅπου τὰ δημιουργήματα ἀναγνωρίζουσι αὐτόν, ὑπακούουσι καὶ ἀγαπῶσι καὶ ταῦτα ἀγαπῶνται ἀμοιβαίως καὶ ἐπομένως ἐπι.υ ἄρχει ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἀγιότητος καὶ ἀγάπης αὐτοῦ.

Ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος ὑλικοῦ καὶ πνεύματος. Καὶ τὸ μὲν σῶμα, ἐν ᾧ συμπεριλαμβάνεται ὅλος ὁ ὑλικὸς κόσμος, ἐντεῦθεν καὶ ὁ ἄνθρωπος ὀνομάσθη *μικρόκοσμος*, εἶνε τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος· διότι διὰ τῶν αἰσθήσεων ἔρχεται εἰς ἐνεργὸν σχέσιν πρὸς τὸν ἔξω κόσμον καὶ κυριαρχεῖ τῆς φύσεως ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἡθικοῦ αὐτοῦ τέλους. Τὸ δὲ πνεῦμα εἶνε ἡ αὔλος οὐσία, δι' ἧς ὁμιλεῖ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἶνε ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ βασιλικὴ ἀρχὴ ἡ ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἀποτυπούσα τὴν σφραγίδα τοῦ ἄρχοντος. Ἐντεῦθεν καὶ ὀνομάσθη *μικρὸς Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς*. Ὡς δὲ αὐτοσυνειδήτων καὶ ἐλεύθερον πρόσωπων, κέκτηται ὁ ἄνθρωπος διαφόρους πνευματικὰς δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις δίδωσι τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ἡθικὴν σημασίαν· ἐντεῦθεν ὁ ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ὡς ἡθικὸν πρόσωπον.

Ὁ ὑψηλὸς προωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, δι' οὗ ὑπερέχει τῶν ἄλλων δημιουργημάτων, καταδείκνυται οὐ μόνον ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σώματι, διὰ τῶν δωρηθέντων χα-

ρισματων αὐτῶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὸ τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα· οἷον τὸ ὀρθοπερηπατητικόν, τὸ τῶν διαφόρων μελῶν εὐκαμπτον καὶ εἰς ποικίλας κινήσεις καὶ ἐργασίας καταλληλον, τὰ δὶφόρα αἰσθητήρια, δι' ὧν λαμβάνομεν παντοίας γνώσεις τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων, ἡ θαυμασία αὐτῶν διευθέτησις, αἱ δὶφόροι ὁρμαί, ἐξ ὧν γεννῶνται αἱ δὶφόροι κλίσεις καὶ ἀποστροφαί, αἱ τοιοῦτον πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν διατροφήν καὶ διατήρησιν συντελοῦσαι, ταῦτα πάντα καταλογίζονται εἰς τὰ σωματικὰ χαρίσματα. Τῶν δὲ πνευματικῶν εἶνε τὸ γνωστικὸν ἥτοι ἡ δύναμις τοῦ γινώσκειν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ὄντων πνευματικῶς καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως αὐτῶν, οὔτινος σκοπὸς εἶνε ἡ ἀλήθεια· ἔχει τὸ πνεῦμα φύσει τὴν πρὸς τοῦτο ἰκανότητα. Τὸ βουλητικόν, οὔτινος σκοπὸς εἶνε τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν καὶ τὸ αὐτεξούσιον, ἥτοι ἡ ἐλευθέρως θέλησις. Ὁ σκοπὸς δι' ὧν ὁ Θεὸς ἐπρόοικισε τὸν ἄνθρωπον διὰ τοιούτων ὑψηλῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν χαρισμάτων καὶ τελειότητων εἶνε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, γινώσκων τὸν Θεὸν διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ, ἀναπλεγόμενος πρὸς αὐτὸν διὰ καθαρᾶς καρδίας καὶ ἐνασκῶν τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἐν τῷ ἀγαθῷ διὰ τῆς αὐστηρᾶς τοῦ θείου νόμου ἐκπληρώσεως ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ταύτῃ κοινωνίᾳ καὶ λατρείᾳ, πλήρη καὶ τελείαν τῶν παντοίων αὐτοῦ ἠθικῶν ἀναγκῶν καὶ κλίσεων ἰκανοποιήσιν ἀύεται ἐντεῦθεν καὶ πᾶσαν τὴν ἐφικτὴν μακαριότητα.

§ 10. Ἡ ἐνότις τοῦ πνεύματος καὶ σώματος.

Τὸ πνεῦμα καὶ σῶμα ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖόν τι ὅλον καὶ προσωπικόν, καὶ τὸ πνεῦμα ἐν τῷ ἠθικῷ αὐτοῦ βίῳ ποικίλως ὀριζόμενον ἐμφαίνεται ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὑπάρξεως, αἵτινες καὶ διαφορὸν ἐκδήλωσιν τῆς ἠθικότητος συνεπάγονται.

Τοιαῦται δὲ μορφαί εἶνε αἱ ἐξῆς: α'.) ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου, β'.) αἱ ἡλικίαι, γ'.) αἱ κλάσεις, δ'.) ἡ εὐφυΐα, ε'.) ἡ ἐθνικότης καὶ ς'.) ἡ ἀτομικότης.

α'.) Ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου. Ἡ διαφορὰ τοῦ φύλου ἐπεκτείνουμένη καὶ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ βάσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν τῷ γάμῳ. Τὸν ὅλον ἄνθρωπον

πλήρη και τέλειον ἀποτελοῦσιν ἑμοῦ ἀνὴρ καὶ γυνή, ἑκάτερος εἶνε τὸ ἥμιτυ τοῦ ἑνός, ἀμφοτέροι δὲ ὡπὲρ ἡμίτονον δύο κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον· παρὰ τῷ ἀνδρὶ ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ θέλησις, παρὰ τῇ γυναικὶ ἡ καρδία καὶ τὸ αἶσθημα· παρ' ἐκείνῳ μὲν ἰδιάζει μᾶλλον τὸ αὐτοτελές καὶ αὐτενεργόν, παρὰ ταύτῃ δὲ τὸ ἠθικῶς ἐπακολουθεῖν καὶ ἐφέπεσθαι. Ὅπως τὸ φυτὸν ριζοβολεῖ ἐν τῷ ἐδάφει, προσδεδεμένον ἐν τῇ γενέθλι αὐτοῦ· οὕτω καὶ ὁ βίος τῆς γυναικὸς εἶνε μᾶλλον περιορισμένος ἢ ὁ τοῦ ἀνδρός. Ἐνδιαίτημα καὶ πατρὶς αὐτῆς εἶνε ὁ οἶκος ἐνταῦθα ἡσυχάζουσιν αἱ ρίζαι τῆς ὑπάρξεως· αὐτῆς καὶ ἐμπεδοῦνται. Πατρὶς αὐτῆς εἶνε ὁ οἶκος καὶ τὰ ἐπερείδοντα τοῦτον ὅρια. Κλητὶς αὐτῆς τυγχάνει ἡ καλλιέργεια τῆς οἰκιακῆς ζωῆς καὶ ἡ προστάτευσις τοῦ ἥθους, ὅπερ κυρίως οἰκιακὸν εἶνε ἥθος, προτιθεὶν τὸν βίον ἐν ὀρισμένοις τύποις. Δύσκατα τὰ δεσμὰ ταῦτα ἡ γυνή, παύει τοῦ εἶναι ταυαύτη καὶ οὕτως ἐιφυλίζεται. Ὁ ἀνὴρ, ἀπ' ἐναντίας, ἰσταται μᾶλλον ἀνεξάρτητος πρὸ τοῦ γεννησαντος καὶ τρέφοντος αὐτὸν ἐδάφους· ἡ φύσις αὐτοῦ προῶρως ἀποκαλύπτει ἀντίστασιν κατὰ τῆς ὑποταγῆς· δυσκόλως μόνον συμβιβάζεται πρὸς τὰ ἦθη καὶ τύπους, καθ' ὅσον ὁρμὴ αὐτοῦ εἶνε ἡ ἐλευθερία, ἡ δὲ κλητὶς αὐτοῦ ρίπτει αὐτὸν εἰς τὰς ἀποστάσεις. Τῇ γυναικὶ ἐμπρέπει ἡ ἡσυχὸς ὑπαρξις τῆς γαλήνης, τῷ ἀνδρὶ ἀνήκει ἡ ἀνήσυχος ἐνέργεια τοῦ δημοσίου βίου. Καίτοι τὸ καθῆκον εἶνε διάφορον δι' ἑκάτερον ἐν τοῖς καθέκαστα, εἶνε ὁμῶς τῆς αὐτῆς ἀξίας· αἱ ἠθικαὶ ἐνέργειαι αὐτῶν εἶνε δύο διάφοροι πλὴν ἀλλήλας συμπληροῦνται ὅφεις τῆς αὐτῆς ἠθικότητος. Ἡ ἠθικότης ἀμφοτέρων τῶν φύλων συνίστανται ἐν τούτῳ, ὅτι ἕκαστος δὲν πρέπει νὰ μορφώσῃ τὸ ἰδιάζον αὐτῷ μέρος τοῦ ἠθικοῦ βίου μονομερῶς ἀλλ' ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἄλλου.

Ε) Αἱ ἡλικίαι. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος συμβαδίζει τῇ ἀναπτύξει τοῦ σώματος, ὁ δὲ ἠθικὸς βίος κατορθοῦται μετὰ λόγου καὶ ἐλευθερίας, διὰ τοῦτο οἱ βαθμοὶ τοῦ ἠθικοῦ πνεύματος συμβαδίζουσι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετὰ τῶν τοῦ σώματος καὶ εἶνε οἱ ἑξῆς :

1). Ὁ βαθμὸς τῆς ἠθικῆς νηπιότητος, τῆς παιδικῆς ἡλικίας τ. ἔ. ὅποτε τὸ σῶμα δεσπόζει ἔτι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα εἶνε ἔτι οὐσιωδῶς ἀνελεύθερον καὶ ἐξηρητημένον ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθητικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιδράσεων καὶ κυβερνᾶται μᾶλλον ἢ κυβερνᾷ αὐτὸ ἑαυτό.

2). Ὁ βαθμὸς τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν ἠθικὴν ὀριμότητα (ἐνηλικιότητα) παλαίει ἔτι μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνελευθερίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διακρίνει ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ καὶ ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς μεμορφωμένην καὶ ἐλευθέραν· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικότης ἐκφαίνεται κυρίως ὑπὸ τὴν μορφήν ἐλευθέρας ὑπακοῆς. Ἡ περίοδος αὕτη εἶνε λίαν κρίσιμος, διότι ὑπάρχει φόβος μὴ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἐπικρατούσῃ ἔτι ἀβεβαιότητι κάμῃ κατὰχρησιν τῆς ἐλευθερίας.

3). Ὁ βαθμὸς τῆς ἠθικῆς ἐνηλικιότητος καὶ ὀριμότητος (ἦται ἢ ἀνδρική ἡλικία)· ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλήρη συνείδησιν καὶ εἶνε κύριος ἐκυτοῦ ὡς πρὸς τὰς ἀποφάσεις καὶ δύναται νὰ ἐνεργῇ οἰκοθεν προσλαμβανομένης τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως διὰ τοῦτο δὲ εἶνε καὶ ὑπεύθυνος, ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶνε ἤδη μεμορφωμένος. Τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν, ἣτις εἶνε ἐποχὴ ἐργασίας, διαδέχεται ἡ τῆς ἀναπαύσεως ἐν τῷ γῆρατι. Κατευνάζονται τὰ πνεύματα τῶν καταιγίδων καὶ ἀντικαθιστᾶ αὐτὰ ἡ ψυχρὰ σκέψις, ὁ δὲ πρὸς τὴν πάλην πόθος ὑποχωρεῖ τῇ ὑπομονῇ.

γ') *Αἱ πράξεις.* Ἡ διαφορὰ τῶν πράξεων, αἵτινες ἐκφράζουσι τὴν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ ὅλου συντελοῦσαν ποικιλίαν εἰσὶ καθ' ἑαυτὰς καλαὶ καὶ προκαλοῦσι ζωηρὰν καὶ ἀμοιβαίαν τῶν ἀνθρώπων σχέσιν. Ὡς φυτικαὶ ιδιότητες οὐδεμίαν μὲν σχεδὸν κέκτηνται ἠθικὴν σημασίαν, ὡς συνθῆκαι δὲ τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ ὡς τὸ ὕλικόν τῆς βουλήσεως προσκτῶνται τοιαύτην.

Αὗται δὲν ἀποτελοῦσι τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα, πολλῶ μᾶλλον πρέπει ἐν τῇ μονομερείᾳ αὐτῶν νὰ ὑπερνηκηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ καὶ νὰ διαπλασθῶσι κατ' ἀρετήν. Καίτοι αἱ πράξεις ἀσκούσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἰδιαίτερας διαμορφώσεως τοῦ ἕθους, ἐν ταῦτοις ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ ἴσταται ὑπὲρ πάντων πάσης φύσεως· διὰ

τοῦτο δύναται νὰ μορφωθῆ ὁμοίομορφος ἠθικός χαρακτήρ παρ' ἀνθρώποις διαφόροις καὶ ἀντιθέτους ἔχοντας κράσεις. Αἱ δὲ κράσεις χαρακτηρίζονται ἀναλόγως τῆς σχέσεως τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν ἔξω κόσμον εἰσὶ τέσσαρες ἡ *αιματώδης*, ἡ *μελαγχολική*, ἡ *χολερική* καὶ *φλεγματική*.

1) Ἡ *αιματώδης καθ'* ἦν επικρατεῖ τὸ εὐερέθιστον καὶ ἡ μεγάλη ἐπιδεικτικότητα ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων καὶ ὁ ἄνθρωπος παρίσταται μᾶλλον πάσχω·ν ἢ ἐνεργῶν [παιδικὴ ἡλικία παρ' ἣ ἐπικρατεῖ κυρίως]. Ὁ αἱματώδης ἔχει πάντοτε παιδικόν τι διὸ καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀποβαίνει οὕτως ἐρασμίου. Ἡ ἐρασμίου·της ὁμως αὕτη συνοδεύεται μετὰ τῶν κινδύνων τοῦ ἰδιοτρόπου ἤθους, τῆς αἰφνιδίου δυσθυμίας καὶ ἀστασίας. Διὸ καὶ ὁ Βυττεμβέργιος Θεόσοφος Ἐτιγγερ λέγει: «μερκουριαλική» [ἐννοεῖ τὴν αἱματώδη] ἰδιοσυγκρασία ἤθελεν εἶνε ἡ καλλιτέρα, ἐὰν ἦν σταθερά». Μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων ὁ Πέτρος ἀνήκει τῇ κράσει ταύτῃ· οὗτος ἦτο ἄνθρωπος τῆς στιγμῆς, ἀμοιβαδὸν ἀπὸ τοῦ θάρρους μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος μεταπίπτων εἰς δειλίαν, πεπροικισμένος ἐτοιμότητι πνεύματος, διὸ καὶ στόμα τῶν Ἀποστόλων ὠνομάζετο.

2) Ἡ *μελαγχολική καθ'* ἦν ὁ ἄνθρωπος ὀλίγον ἐπιδεικτικὸς ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἀποσύρεται τοῦ ἔξω κόσμου καὶ ἐνεργεῖ εἰς τὸν ἔσω κόσμον τῆς φαντασίας βυθιζόμενος (νεανικὴ ἡλικία)· παράδειγμα ἔστω ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης, ἡ σιωπηρὰ αὕτη καὶ ἐσωτέρα φύσις, ἐν ἣ ὁμως ἐκρύπτετο πῦρ ὅπερ ἐνίοτε εἰς φλόγας πάθους ἐξερρήγνυτο, καὶ ὁ ἀπόστολος Θωμᾶς.

3) Ἡ *χολερική καθ'* ἦν ὁ ἄνθρωπος εἶνε μὲν εὐαίσθητος εἰς ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις ἀλλ' ὁμως κυρίως αὐτὸς ἐνεργὸς καὶ δραστήριος, ἀντενεργῶν κατὰ τοῦ ἔξω κόσμου καὶ διὰ τοῦ σθένους τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδρῶν. Οἱ τοιαύτην ἔχοντες κοῤῥασι·ν χαρακτηρίζονται συνήθως ὡς ἄνθρωποι τῆς θελήσεως, τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἱστορίας. [Ἀνδρική κυρίως ἡλικία] ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Ἀποστόλων τοιοῦτος εἶνε ὁ Παῦλος, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὁ ἐνεργητικὸς τὸν νοῦν καὶ ἀποφασιστι-

κός εἰς τὰς πράξεις. Παῦλος ὁ χολερικός δύναται νὰ εἶπῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι εἰργάσθη πλείοτερον ἢ πάντες οἱ ἄλλοι.

4) *Ἡ φλεγματική*, ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος ὀλίγον ἐπηρεαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων θεωρεῖ ἡσύχως τὸν ἔξω κόσμον, ἀδρανῆς καὶ μᾶλλον ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος πρὸς αὐτόν, χωρῶν πάντοτε μετὰ μεγάλης περισκέψεως (γεροντικὴ ἡλικία). Τοιοῦτος ἦτο ὁ Νικόδημος, ὅστις βραδέως, ἀλλ' ἀσφαλῶς, βῆμα πρὸς βῆμα προὐχάρει ἐν τῇ ἐσωτέρᾳ αὐτοῦ ἀναπτύξει· κατὰ τὸν θάνατον ὁμῶς τοῦ Ἰησοῦ, ἦτο μετὰ τῶν πιστῶν ἐκεῖνων, εἴτινες ἐνεταφίασαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ. Ἐκάστη κράσις δὲν πρέπει νὰ ἀφεθῆ ἀχαλίνωτος, ἀλλ' ἡ φυσικὴ ιδιότης ἠθικῶς νὰ μορφωθῆ ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τοῦ ἠθικοῦ θελήματος. Ἐντεῦθεν οὐδεμία ἀμαρτία δικαιοῦται νὰ εὔρῃ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς δικαιολογίαν ἐν τῇ κρίσει, ὡς πάλιν ἠθικῶς ἀγαθὴ εἶνε ἢ μὴ ἐκ τῆς κρίσεως ἄλλ' ἐκ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἀπορρέουσα. Οὐδεμία τῶν κρίσεων ἴσταται τῇ οὐρανίᾳ βασιλείᾳ ἐγγύτερον τῆς ἄλλης. Οἴκοθεν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἕκαστη εἶνε οὕτως ἐγγὺς ἢ μακρὰν τῆς οὐρανίου βασιλείας, ὅσον καὶ ἡ ἄλλη· ἕκαστη χρῆζει ἠθικοποιήσεως, ὡς ἐκτεθειμένη εἰς πειρασμοὺς καὶ διὰ τῆς ἀμαρτίας διαφθειρομένη· ἕκαστη δὲ μονομερῆς οὔσα, προσδέεται συμπληρώσεως. Καὶ ἐπλάσθη οὕτω πολυειδῆς καὶ πολύτροπος ἡ ἡμετέρα φύσις, ὅπως ἐκ τῆς ἀλληλουχίας πασῶν πηγάζῃ ἡ καθολικὴ ἀρμονία τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

δ) *Εὐφυΐα*. Ἡ διαφορὰ τῆς εὐφυΐας ἀναφέρεται ἢ εἰς τὴν γνῶσιν ἢ τὴν δύναμιν, ἄλλως ἢ εἰς τὴν θεωρίαν ἢ εἰς τὴν πράξιν [ἐπιστήμη, τέχνη]. Ἡ τοιαύτη ἰδιοφυΐα οὔσα ἢ μᾶλλον παραγωγικὴ καὶ δημιουργικὴ ἢ μᾶλλον ἐπεξεργαστικὴ καὶ μεταπλαστικὴ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς διαφορᾶς καὶ ποικιλίας τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κλίσεων καὶ ἐπαγγελμάτων.

ε) *Ἐθνικότης*. Ἡ διαφορὰ τῆς ἐθνικότητος ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν πολιτικῶν συνδέσμων καὶ κοινωνιῶν καὶ τὴν ἐδιάζουσαν ἀποστολὴν ἕκαστου ἔθνους ἐν τῷ καθόλου ἔργῳ τοῦ πολιτισμοῦ· ὡς ἕλλην, νεῦς καὶ θεωρία· Ῥωμαῖος, voluntas disciplina· μορφοῦται δὲ ἐνεκεν τοῦ κλίματος ποικιλία τις

των λαών μετ' ἰδιαίτερον προσόντων· ἀποφάνετι ἐξ ἐνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρῶτον τῆς γῆς, ὁρίας προτεταγμένους καθὼς καὶ τὰς ὀρθοδοξίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· ἡ δὲ ποικιλία αὕτη δὲν εἶνε σύγχυσις γλωσσῶν καὶ πνευμάτων, ἀλλὰ θαυμασία ἀρμογία ἔχουσα τὸ θεόδοτον αὐτῆς δίκαιον ἀπέναντι τῆς φιλῆς καὶ ἀφύχου μονοτονίας.

στ') Ἡ ἀτομικότης. Ἐκαστος ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μῆρος τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, ἀναπτύσσεται καὶ πράγεται κατ' ἴδιόν τινα τρόπον, ἀναλόγως τῷ ἰδίῳ χάρισματι τῷ δεθέντι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ, δι' οὗ διακρίνεται πάντων τῶν ἄλλων. Τὸ ἴδιον τοῦτο χάρισμα καλεῖται ἀτομικότης, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει τὸ μὲν τὸν προορισμὸν αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλλείψεις, ἃς πρόκειται ν' ἀναπληρώσῃ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίας, τὸ δὲ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, τὰ ἴδια δῶρα, ἃ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔλαβε· διότι ἐν ᾧ παρὰ τοῖς λοιποῖς δημιουργήμασι παρατηροῦμεν ἀπλῆν ἐπανάληψιν τῆς φύσεως, ἀπαράλλακτα ἀντίτυπα ἐνὸς πρωτοτύπου, μόνος ὁ ἄνθρωπος παριστᾷ ἀνεμνήνευτον ἐνότητα κατ' ἴδιον τρόπον ἐκφαινῶν τὸ κατ' εἰκόνα, ὅπερ κοινῇ πάντες ἔχομεν. Καίτοι δὲ ἕκαστος ἄνθρωπος ὡς γέννημα τῶν γονέων αὐτοῦ φέρει τὰς ἰδιότητας ἀμφοτέρων, ἐν ἐκάστῳ ὅμως ὑπάρχει τί νέον, ὅπερ οὔτε ὑπῆρξε πρότερον οὔτε θά ἐπανέλθῃ πλέον. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ νέου τούτου ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀλήθειαν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ὅτι ἐκάστη ψυχὴ δημιουργεῖται ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐκαστος ἄνθρωπος εἶνε ἰδίᾳ τις αἰωνία ἀτομικότης κατ' εἰκόνα πλασθεῖσα Θεοῦ, δυναμένη νὰ ἐφίηται τῆς αἰωνίου μακαριότητος, οὐχὶ ἐπανάληψις τοῦ προηγηθέντος ἀλλὰ νέα τις ἀρχὴ ἐν τῇ μακρᾷ πειρᾷ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ αἰωνία δὲ αὕτη ἀτομικότης ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου, ὁ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ δοθεὶς αὐτῷ ἴδιος τύπος, ὢν ἐκ τῶν προτέρων ὀρισμένος, σχετικῶς μόνον δύναται νὰ ἀλλοιωθῇ. Ὅθεν φέρει τοῦτον ὁ ἄνθρωπος ὡς φυσικὴν προῖκα δι' ὅλων τῶν ἡλικιῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς γενέσεως μέχρι τοῦ θανάτου. Ἡ φυσικὴ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἦτο ἐξ ἀρχῆς συντετελεσμένη, ἀλλ' ἐπιδεικτικῆ

μορφώσεως ἢ συμφώνως πρὸς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχέτυπον ἢ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐκεῖνον· καὶ ἡ μὲν συμφωνία μετὰ τοῦ ἀρχετύπου εἶνε πηγὴ μακαριότητος, ἡ δὲ ἀντιθέσις εἶνε πηγὴ κακοδαιμονίας.

Γον Κοσμολογικὴ καὶ σωτηριολογικὴ προϋπόθεσις.

§ 11. Ἡ ἠθικὴ τοῦ κόσμου διάταξις. Προνοία καὶ σωτηρία. Ἡ διάταξις τοῦ κόσμου εἶνε ἠθικὴ, διότι ἡ φύσις προωρίζεται νὰ ἦνε ὄργανον τῆς ἐλευθερίας· ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου δεσπόζει ὁ νόμος τοῦ δικαίου *ad γὰρ εἶν σπειρη ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θεόσειν*· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ δίκαιον εἶνε ὁ νόμος τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο τοῖς ὑποτασσόμενοις τῷ νόμῳ τούτῳ πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τῆς δὲ ἀντιτασσόμενοις εἰς κακόν. Ἄπαντα αὕτη ἡ ἠθικὴ διάταξις τοῦ κόσμου ἐπεξετείνεται οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ὅλου ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου· διότι ἕκαστος ὡς ἐλεύθερον πρόσωπον κίνηται αἰωνίαν καὶ ἀπειρον ἀξίαν διατελῶν ἐν σχέσει μετὰ τοῦ ζῶντος καὶ προσωπικοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶνε ὁ δημιουργὸς καὶ παιδαγωγὸς πάντων.

Ἡ ἠθικὴ διάταξις συνίσταται κυρίως ἐν τῷ ἐλευθέρως ἐνεργοῦντι Θεῷ, οὐτιμῶς ἢ προνοία καὶ κυβέρνησις πανσόφως ὀδηγεῖ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ τὸ τε σύνολον καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ· ἐπειδὴ ὁ Θεὸς διατελεῖ ἐν ζώῃ, σχέσει μετὰ τῶν ὑπ' Αὐτοῦ δημιουργημένων πλασμάτων. Ἄλλ' ἡ ἐννοία τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ κόσμου φέρει ἀμέσως εἰς τὸ περὶ ἀπολυτρώσεως καὶ σωτηρίας τοῦ κόσμου δόγμα· διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶνε μόνον κύριος τοῦ κόσμου τούτου ἀλλὰ συγχρόνως ἐνεργεῖ συμφώνως τῷ νόμῳ τῆς ἀγαθότητος καὶ ἀγιότητος αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐξέπεσε τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὑπεβλήθη τῷ νόμῳ τῆς ἀμαρτίας, καὶ αὕτη δὲ ἡ κτήσις ὑπετάγη τῇ φθορᾷ καὶ τῇ δουλείᾳ ταύτῃ οὐχὶ ἐκούσα ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, κοινωνήματα τῆς ἀμαρτίας· *«τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη οὐχ ἐκούσα, ἀλλὰ δ.ὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὕτη ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων*

τοῦ Θεοῦ· ἡ οἰκονομία τοῦ κόσμου καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ πρόνοια προσλαμβάνει τὸν χαρακτήρα τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ ἀνακαινίσεως αὐτοῦ, ἐν ἣ κατὰ τὰς ἀνεξιχνιάστους βουλὰς τοῦ Θεοῦ ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰ. Χριστοῦ. Ἀλλὰ τὴν ὑψίστην ἀποκάλυψιν τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πατρικῆς σχέσεως πρὸς τὸν κόσμον ἐμβλέπομεν ἐν τῷ θεανθρώπῳ λυτρωτῇ, ὅστις αἰώνιος ὢν λόγος πρότερον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν σάρξ ἐγένετο, ἐπεδήμησε πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Ἐν αὐτῷ ἐωράκαμεν τὸν πατέρα, δι' αὐτοῦ ἐγένετο ἡ καταλλαγή καὶ ἀπολύτρωσις, ἡ προσαγωγή τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν αὐτῷ ἔχει ἡ ἀνθρωπότης τὸ ἀπαράμιλλον πρότυπον τῆς πλήρους ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης καὶ τὴν εἰς τὴν ζωὴν ἀγούσαν ὁδὸν καὶ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσῃ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἦται τῇ ἐκκλησίᾳ ἐμβλέπει τὸ ὄργανον τῆς θείας ἀγαθότητος· διότι ἐν αὐτῇ μένει ὁ Κύριος πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἀνακαινίζων τὴν ἀνθρωπότητα καὶ εἰσάγων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ εἶνε τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου καὶ μόνον διὰ τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἐκπεμπομένου φωτὸς δύναται τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ ἀποβλέψῃ εἰς σκόπιμον παρελθόν καὶ εἰς πλήρες ἐλπίδων μέλλον ἐν τῇ πορείᾳ καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ.

§ 12. Σκοπὸς τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ τοῦ κόσμου ἀντίκειται τῇ λεγομένῃ *μοιροδοξίᾳ* [fatalismus], ἣτις θεωρεῖ ὅτι τὰ πάντα κατ' ἀνάγκην γίνονται καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν ὅτι μοιραίως εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν· ἡ τοιαύτη ὅμως διδασκαλία οὐδόπως συμβιβάζεται τῇ διδασκαλίᾳ περὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλωςτε ἐὰν τὰ πάντα εἶνε κατ' ἀνάγκην καὶ φυτικῶς καὶ ἀσυνειδήτως ἐνεργοῦνται, τότε δὲν θὰ ἐξηγεῖτο ἡ ἀταξία καὶ τὸ κακὸν τὸ παρατηρούμενον εἰς τε τὸ ἄτομον καὶ τὸν κόσμον. Ἐπειτα ἔπρεπε νὰ δυνάμεθα νὰ προλέγωμεν τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν καὶ τῶν λογικῶν ὄντων, ὡς προλέγομεν τὴν τῶν ἀλόγων ἐν οἷς παρατηρεῖται φυσικὴ κατ' ἀνάγκην αἰω-

νία πορεία. Οὐδὲ θὰ ἦτο τότε ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου δρᾶμα κινουὺν τὸ ἐνδιαφέρον, οὐδὲ πᾶσα στιγμή θὰ εἶχεν ἀξίαν, οὐδὲ θὰ διεκρίνομεν ἐποχὰς καὶ στιγμὰς κρισίμους, οἵα δὲν συναντῶσιν ἐν τῷ μὴ ἐλευθέρῳ κόσμῳ. Ἡ μὲν βουλή τοῦ Θεοῦ ἀνάγκη νὰ πληρωθῇ ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐκπληρώσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ δὲ ὁδοὶ καὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ χρησιμεύουν εἰς παιδαγωγίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἡ δὲ παιδαγωγία προϋποτίθησι α') ἐλευθερίαν παρὰ τῷ παιδαγωγουμένῳ καὶ β') σοφίαν ἀνωτέραν διευθύνουσαν τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ πάντοπος Θεὸς παραχωρεῖ καὶ δὲν κωλύει τὰς διαφόρους παρεκτροπὰς καὶ ἀμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου μὴ θέλων νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Παρασκευάζει ὅμως νέας καὶ ὄλως ἀπροόπτους στροφὰς τῶν πραγμάτων, δι' ὧν μεταχειρίζεται τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργείας καὶ προθέσεις ὅπως διὰ περιδρόμων πληρῶσῃ τὰς αἰωνίους αὐτοῦ βουλὰς.

Διὰ τῆς Ἀγ. Γραφῆς ὁ εὐσεβὴς ἐρευνητὴς ἀνευρίσκει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου διαρκῶς ἐνεργοῦντα τὸν δάκτυλον τῆς πολυποικίλου σοφίας τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ τῶν ποικίλων μεταβολῶν τῶν βασιλειῶν τοῦ κόσμου διήκουσαν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Καίτοι αἱ γενεαὶ ἔρχονται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου τούτου καὶ παρέρχονται ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἔνεκεν ὅμως τῆς ὀργανικῆς συναφείας τούτων αἱ παραδόσεις καὶ τὰ κεφάλαια τῆς ἀπερχομένης μεταδίδονται κληρονομικῶς τῇ ἐπερχομένῃ. Ἡ παιδαγωγία δὲ αὕτη δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὸ γένος ὡς ὅλον τι ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἄτομον, διότι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποτελεῖ ὀργανισμὸν ἐλευθέρων προσώπων, ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν παιδαγωγεῖται, εἶνε βασιλεία τοῦ Θεοῦ προσώπων ἡγιασμένων καὶ μακαρίων. Γένος καὶ ἄτομον ὁμοῦ παιδαγωγεῖται, διότι ἕκαστος ἀνθρώπος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ σωτήριος αὕτη παιδαγωγίη ζητεῖ νὰ σώσῃ τὸ ἀπωλόδως πρόβατον καὶ νὰ εὕρῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν δραχμὴν καὶ χαίρει ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ ἐσώτου υἱοῦ. Ὡστε σκοπὸς τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου τούτου εἶνε

ἡ διαπαιδαγώγησις τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ὄλου εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Λον Ἡ Ἐσχατολογικὴ προϋπόθεσις.

§ 13. Τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ ἡ τελειώσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ κοσμολογικὴ προϋπόθεσις κατακλείεται διὰ τῆς ἐσχατολογικῆς, ἤτοι τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος, τῆς τελειώσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς τελευταίας κρίσεως καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ κόσμου τούτου δηλ. περὶ τῶν καινῶν οὐρανῶν καὶ τῆς καινῆς γῆς. Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλία τοῦ χριστιανισμοῦ ἀριθίως ἀπακαλύπτει ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου οὐ μόνον ὑψιστον σκοπὸν ἔχει ἀλλὰ καὶ ὀριστικὸν τέλος. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία περὶ γενικῆς τοῦ κόσμου καταστροφῆς, δι' ἄλλου νέου, κατὰ τὸν Ἀπόστολον «ἡ γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν νύων τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἐκούσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξατα, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς γθοῦρας εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ», εἶνε ἡ μόνη λογικὴ, ἠθικὴ καὶ παρήγορος, διότι πᾶσα ἄλλη θεωρία μὴ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην δὲν εἶνε ἠθικὴ ἢ θεωρία π. χ. περὶ τοῦ κόσμου ὡς περὶ τινος κύκλου ἀλήτικως ἐπαναλαμβανομένου, ἐν ᾧ ὁ βίος μένει ἄνευ σκοποῦ καὶ τέλους καὶ συνεχῶς τὰ πάντα φύονται, ὠριμάζουσι καὶ ἐξαφανίζονται καὶ ἐπὶ τῇ ἀπέλπιδι ἰδέα ὅτι τὸ τέλος οὐδέποτε κταληφθήσεται καὶ ὅτι ἡ πρόδοσις εἶνε ἐπ' ἄπειρον, τοῦτο δὲν δηλοῖ ἄλλο εἰμὴ ἀρνητικὴν τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς νίκης τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου.

Ἄλλ' οὐδεὶς δικαιούται νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶνε ἡ κρίσις αὐτοῦ· τ. ἔ. ἕκαστον ἄτομον καὶ κοινωνία κρίνεται ἐν τῷ κόσμῳ τοίτῳ καὶ ἀνταμείβεται ἢ τιμωρεῖται· λ. χ. ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος κρίνεται διότι βραβεύεται ὑπὸ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, τοῦναντίον ὁ κακὸς ἐλέγχεται. Κοινωνία καὶ

γένος ἢ ἔθνος ὅταν εἶνε ἐναντίον τῶν αἰώνιων λογικῶν νόμων τοῦ κόσμου θέλει δυστυχῆσθαι. Τὸ τοιοῦτον ἀληθεύει περὶ τοῦ ὅλου καὶ ἐνὸς ἐκάστου ἰδίᾳ μόνον ἐν μέρει· διότι πᾶσα κρίσις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶνε μερικὴ καὶ ἀτελής· διότι τὸ γνῶρισμα τοῦ αἰῶνος τούτου εἶνε ἡ ἀνάμιξις τῆς ἀληθείας μετὰ τοῦ ψεύδους, τῆς δικαιοσύνης μετὰ τῆς ἀδικίας. Πᾶσαι αἱ ἀτελεῖς κρίσεις παραπέμπουσιν εἰς τὴν γενικὴν καὶ πλήρη κρίσιν. "Ἐπειτα οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς παρακοῆς, τοῦ ἀτελοῦς, ἀσαφοῦς καὶ αἰνιγματώδους καὶ ὅτι ὑπὸ ταῖς παρούσαις συνθήκαις οὐδὲν ἰδεῶδες δύναται τέλειον νὰ πραγματοποιηθῇ, αἱ ἐλπίδες τοῦ ἀνθρώπου δὲν πληροῦνται καὶ τὰ ὄνειρα διαλύονται καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦτον καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης οὐδέποτε ὁ ἄνθρωπος εὕρισκει πλήρη ἱκανοποίησιν καὶ ἀνάπαυσιν· ὥστε ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων διδασκαλία ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς ποικίλας κλίσεις καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ· διότι γνωρίζοντες τίς ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὀρθῶς πάτη ἀνθρωπίνῃ ἐνεργείᾳ τὸ τέλος, εἰς ὃ ὀφείλει νὰ τείνῃ· διότι μόνον κατὰ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο τέλος πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται τὰ διάφορα σχετικὰ ἀγαθὰ καὶ πρὸς τοῦτο νὰ ρυθμίζηται καὶ νὰ τείνῃ ὅλος ὁ βίος. Τὸ μέμησθαι τοῦ τέλους [Respice finem] εἶνε βαρυσήμαντος ὑπόμνησις καὶ νοουθεσία διήκουσα δι' ὅλης τῆς 'Αγ. Γραφῆς' αἰν πᾶσι τοῖς λόγοις σου μμηθήσκου τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐχ ἀμαρτήσεις».

II

Θεμελιώδεις ἠθικαὶ ἔννοιαι

περὶ ἀγαθοῦ, ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἱψίστου ἀγαθοῦ.

§ 14. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Τὰ ἀγαθὰ διαιροῦνται εἰς αἰσθητικὰ καὶ πνευματικὰ. Αἱ τάξεις αὗται εἰς ἃς διαιροῦνται τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶνε τοῦ αὐτοῦ βεθμοῦ· διότι ἐκά-

στη τούτων περιλαμβάνει διάφορα μερικώτερα αγαθά, ἅτινας εἶνε ὑψηλότερα ἢ κατώτερα, σπουδαιότερα ἢ ἥττον σπουδαία. Ὅθεν ὑπάρχει κλίμαξ τις ἀγαθῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων βαθμῶν. Ἐπομένως ὑπάρχει καὶ ἀκρότατον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον εἶνε τὸ τέλος τῶν ἀγαθῶν καὶ ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν μὴ δυναμένην νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν ἀξίαν οὐδενὸς ἑτέρου ἀγαθοῦ. Πᾶν ὅ,τι ποιεῖ καὶ ὀρέγεται ὁ ἄνθρωπος ὡς πληροῦν τὰς ὁρμὰς καὶ ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ ἐπομένως ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ καλεῖται ἐν γένει ἀγαθόν· ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος ἐκπληρῶν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ ἐνεργῶν ἠθικῶς, ταῦτιζεται τῷ σκοπῷ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ἐδημιούργησε τὸν κόσμον. Οὗτος δηλ. ἐπιθυμεῖ νὰ πραγματοποιῆ τὴν ἑαυτῷ θείαν εἰκόνα καθιστὰς ἑαυτὸν ὄντως ἀγαθόν καὶ μάλιστα τὸ ἀγαθόν. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο εἶνε καρπὸς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας δὲν εἶνε τε ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀνήκει ὡς ἐσωτερικὸν κεφάλαιον, ὅπερ συσσωματούμενον οἶονεῖ μετὰ τῆς ἠθικῆς ἀνεπτυγμένης οὐσίας αὐτοῦ καὶ μὴ χωριζόμενον αὐτοῦ ἀποβαίνει ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀγαθόν εἶνε κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε ἀπλῶς ἀγαθόν τι, μόνον ἐπειδὴ εἶνε καρπὸς τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Καὶ τοιοῦτον μὲν τὸ ἀγαθόν.

Ἡθικὸν δὲ ἀγαθόν, καλεῖται ἴδια ἐκεῖνο, οὐ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει καὶ δικαιοῦται νὰ ἐφίηται. Λέγοντες ὅμως ἠθικὸν ἀγαθόν, δὲν ἐννοοῦμεν τι συγκεκριμένον, ἀλλ' αὐτὴν τὴν χρηστότητα τῶν ἡθῶν, αὐτὴν τὴν ἀγαθότητα τῶν προαιρέσεων καὶ τῶν πράξεων ἡμῶν. Εἶνε δὲ αἱ προαιρέσεις ἡμῶν καὶ αἱ πράξεις τότε ἀγαθαί, ὅταν ἐπισπῶνται τὴν ἀμέριστον ἐπιδοκιμασίαν καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀπαθῶς κρινόντων καὶ παντὸς ἄλλου ἀμερολήπτου παρατηρητοῦ, τοῦθ' ὅπερ τότε μόνον γίνεταί, ὅταν αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς εἶνε ἀγασταί, ὅταν ἔχρουσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀξίαν. Ἡ ἀπόλυτος ὅμως ἀξία τῆς ἠθικότητος οὐδὲλως κωλύει ὅπως τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν ὅχι μόνον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶνε ἐφετόν, ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχη καὶ ἄλλο τι ἀγαθόν μείζον καὶ τελειότερον, χάριν τούτου νὰ ἦνε ἐφετόν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν· συντελοῦν δὲ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μείζονος καὶ

κρείσσονος, οὐ μόνον οὐδὲν ἀπόλλυσι τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀλλὰ προσκτᾶται καὶ ἑτέραν ἀξίαν πρόσθετον μὲν καὶ σχετικήν, οὐχ ἦττον ὅμως σημαντικήν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ μειζονος ἀγαθοῦ πρὸς ὃ τείνει.

§ 15. Τὸ ὑψιστον ἀγαθόν. Μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν πρωτεύει τὸ *ὑψιστον ἀγαθόν*, τὸ ὁποῖον εἶνε ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης ἠθικῆς σπουδῆς οὕτινος ἢ ἐπίτευξις φέρει τὸν ἀνθρώπον εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ καὶ εἰς ἀπόλαυσιν τῆς ὑψίστης μακαριότητος. Θρησκευτικῶς καὶ μεταφυσικῶς ὀνομάζομεν ὑψιστον ἀγαθόν, πρῶτον μὲν τὸν Θεὸν αὐτόν, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν ὃν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπιθυμητὸν ἀντικείμενον τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας ἡμῶν, ἔπειτα δὲ τὴν *βασιλείαν* τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνακεφαλαίωσιν πασῶν τῶν ἐπιθυμητῶν τελειοτήτων. Τῶν ἐκδοχῶν τούτων διακριτέα ἢ *καθαρῶς ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκδοχὴ*, καθ' ἣν τὸ ὑψιστον ἀγαθόν πρέπει νὰ ζητηθῆ ἔν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας ἡμῶν. Πρὸς ἀνεύρεσιν τούτου τοῦ ἀγαθοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ὅλον ἡμῶν βίον, τὸν ὀργανικόν, αἰσθητικόν, πνευματικόν καὶ ἠθικόν. Καὶ εἰς τὸν ὀργανικόν βίον ἐπιδιώκομεν ὡς ἀγαθόν τὴν *εὐεξίαν*, τὴν *εὐζωίαν*, τὴν *εὐμορφίαν*, εἰς δὲ τὸν πνευματικόν πλὴν τῆς ἠθικῆς ἀκραιότητος καὶ τὴν *θεωρητικὴν*.

Ἐκαστον τῶν ἀγαθῶν τούτων βεβαίως αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶνε φύσει ἐπιθυμητόν, ἀλλ' ἐάν παραβάλωμεν αὐτὸ πρὸς ἄλληλα, τότε φαίνονται τινὰ μὲν μᾶλλον, τινὰ δ' ἦττον ἐπιθυμητά. Ἡ εὐεξία, ἡ εὐζωία καὶ εὐμορφία ὡς ἀγαθὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀλόγων φύσει καὶ ἐνστικτῶς ἐπιζητούμενα, δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν ἀξίαν πρὸς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον. Ὅπως πᾶς ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη ἀξίαν τινά, οὕτω καὶ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας ἐνὸς ἐκάστου εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα κατέχει ὁ ὑγιάνων καὶ ρωμαλέος προτιμᾶται ὅλος τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἀδυνάτου, ἀλλ' ὁ ἀμερολήπτως καὶ ἀπαθῶς κρίνων οὐδέποτε προτιμᾷ τὸν ἀπλῶς ὑγιάνοντα τοῦ μετ' ἐπιστήμης ὑγιάνοντος, οὐδὲ τὸν μετ' ἀπαιδεύσεως ρωμαλέον τοῦ μετὰ παιδείας ἀδυνάτου. Ὅμοίως ὁ ἀπλῶς εὐζῶν προ-

τιμᾶται τοῦ ἀπλῶς κακοπαθοῦντος, ἀλλ' οὐδέποτε παρ' ἀμερολήπτους, κριταῖς νομίζεται προτιμότερος ὁ μετ' ἀπαιδευσίας εὐζῶων τοῦ μετ' ἐπιστήμης δυστυχοῦντος, οὐδὲ ὁ μετ' ἀνηθικότητος εὐημερῶν τοῦ μετ' ἀρετῆς ταλαιπωρουμένου. Τὸ δ' αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῆς εὐμορφίας καὶ περὶ ὄλων τῶν ἐξωτερικῶν λεγομένων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλή διανοητικὴ ὑπεροχὴ δὲν δύναται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἀξίας τῆς ἀληθοῦς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ προκρίνεται μὲν ὁ ἀπλῶς εὐπαιδευτος καὶ ἐπιστήμων τοῦ ἀπλῶς ἀπαιδευτοῦ καὶ ἀνεπιστήμονος, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ ἀδεκάστως κρίνων προτιμᾷ τὸν μετ' ἐπιστήμης ἐξώλης τοῦ μετ' ἀπαιδευσίας χρηστοῦ.

Καὶ δικαίως· οὔτε τοὺς πάντας προικίζει ἡ φύσις μετὰ τῆς αὐτῆς πρὸς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμης εὐφυίας, οὔτε οἱ πάντες εὐνοοῦνται ὑπὸ τῆς τύχης καὶ τῶν περιστάσεων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων, ἀλλὰ πλειστάκις καὶ ὁ εὐφύεστατος νοῦς ὑπὸ τῆς τύχης παρορώμενος μένει ἀκαρπος καὶ ἀνεργήτος, ὅπως καὶ ὁ ἀμβλύς. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε τῆς φύσεως οὔτε τῶν περιστάσεων ἐσμὲν κύριοι, διὰ τοῦτο παρ' οὐδενὸς ἀπαιτοῦμεν νὰ ἀναδειχθῆ ἐπιστήμων ἢ φιλόσοφος ἢ καλλιτέχνης, οὐδὲ ψεγομέν τινὰ ὡς μὴ ἐπιχειροῦντα νὰ ἀναδειχθῆ τοιοῦτος ψόγου ἄξιος γίνεται τις ἐνταῦθα, ὅταν, ἐπιχειρήσας παράγῃ ἔργα πλημμελῆ· τούτων ἀμέσως ψεγομένων, ψέγεται ἐμμέσως καὶ ὁ παραγαγών, πλὴν ὅχι ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς τεχνίτης καὶ δημιουργός. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ζωὴν· ὑπάρχει μὲν καὶ εἰς τὰ ἦθη κατὰ τὰς διαφόρους ἰδιοσυγκρασίας διάφορος εὐαγωγία καὶ εὐπλαστία, πλὴν οὐδεὶς γεννᾶται φύσει ἀγαθὸς ἢ κακὸς οὕτως ὥστε πᾶσα ἐπὶ τὸ βέλτιον ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολὴ νὰ ᾔη ἀδύνατος· καίτοι ἰτρυχᾷ ἢ τῆς φύσεως δυνάμεις καὶ ἡ κατίσχυσις αὐτῆς δυσχερής, πλὴν ὅχι καὶ παντάπασιν ἀκατόρθωτος· τὸ δυνατόν τοῦτο ἔγκειται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς βουλήσεως ἡμῶν· ἔπειτα, ὅπερ καὶ κυριώτερον, πᾶς ἄνθρωπος ἀνεξαιρέτως, οἰατοῦ ἄποτε ἀναπτύξεως καὶ τάξεως εἶνε, δύναται νὰ μὴ βούληται καὶ νὰ μὴ ἐνεργῇ· ἢ μὲν βούλησις εἶνε ἡ ρίζα καὶ πηγὴ τῶν πράξεων, αἱ δὲ πράξεις

ἀπόρροια καὶ καρπὸς τῆς βουλήσεως. Ἐπειδὴ πᾶσα μὲν βούλησις καὶ πράξις εἶνε ἐπαινετὴ ἢ ψεκτὴ, πᾶς δὲ ἄνθρωπος κύριος τῶν βουλήσεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ἕκαστος σώας ἔχων τὰς φρένας ἀναλόγως τῶν ἑαυτοῦ ἐνεργειῶν καὶ βουλήσεων ἢ ἐπαινεῖται ἀπολύτως ἢ ψέγεται.

§ 16. **Περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ.** Τὸ ὑψίστον ἀγαθὸν εἶνε, ὡς εἶπομεν, κατ' οὐσίαν καὶ πράγματι τὸ ἀνώτερον πάντων τῶν ἄλλων καὶ τὸ πληρῶμα τῶν ἀγαθῶν· εἶνε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἣτις εἶνε κοινωνία πνευματικὴ, ἣς ὁμως ἀρνούμεθα τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν καὶ τὸ κάλλος· ταιαύτη εἶνε τῶν πραγμάτων ἡ δικάσις, τοιοῦτος ὀργανισμὸς προσώπων, δυνάμεων, ἐνεργειῶν καὶ χαρισμάτων, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἄρχει οὐ μόνον ὡς πνυτοκράτωρ καὶ δίκαιος ἀλλὰ καὶ ὡς λυτρωτὴς καὶ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, καθιστῶν τοὺς ἀνθρώπους κοινωνοὺς τῆς ἀγιότητος Αὐτοῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς χάριτος καὶ μακαριότητος. Ἡ βασιλεία αὕτη ἡ σὺν τῷ χρόνῳ ἐρχομένη εἰς τὸν κόσμον εἶνε α') βασιλεία ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης, εἶνε τὸ ὑψίστον ἀγαθόν, ὡς ὁ πολύτιμος μαργαρίτης, ὅστις μετὰ θυσίας πάντων τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἀγορασθῇ, καὶ ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει τὴν εἰρήνην καὶ τὴν μακαριότητα αὐτοῦ, καὶ ἂν στερηθῇ πάντων τῶν ἄλλων· ὡς τὸ ἐν κεῖνῳ οὐδ' ἔστι χρεία διὰ τε τὸ ἄτομον καὶ τὴν κοινωνίαν, διότι αὕτη ἀνευ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ στερεῖται ἀληθοῦς εὐδαιμονίας καὶ ἂν κέκτηται πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ β'). τὸ τελειότατον ἀγαθόν, τὸ πᾶσαν τελειότητα περιλαμβάνον· ὡς τοιοῦτον δὲ παρίσταται ἐν τῇ τελειώσει τῶν πάντων κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν ὑπὸ τὸν καινὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς καινῆς γῆς, ὅπου δικαιοσύνη κατοικεῖ, ὅποτε ἐκτυπώτερον ὁ Θεὸς σκηνώσει μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐξαλείψει πᾶν δάκρυον· ὅπου οὐκ ἔσται θάνατος, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος, ἐνθα ἡ μὲν πίστις καὶ ἡ ἐλπίς καταργοῦνται καὶ παρέρχονται ἡ πρώτη ἀντικαθισταμένη διὰ τοῦ εἶδους καὶ ἡ δευτέρα πληρουμένη, μόνη δὲ βασιλεύει ἡ ἀγάπη ἐν τῇ οὐρανίᾳ πόλει, ἣτις δὲν θὰ ἔχη ἀνάγκην τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σε-

λήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· διότι Κύριος ὁ Θεὸς θὰ φωτίζη αὐτὴν αἰδίως.

Καίτοι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν ἐμφανισθήσεται κυρίως μετὰ τὴν πάροδον τοῦ σχήματος τοῦ κόσμου τούτου, καὶ εἰς τὸν παρόντα ὁμῶς αἰῶνα ἔχομεν τύπον τινὰ αὐτῆς· διότι αὕτη προώριστα ἐν ἀναπλάσῃ καὶ τὸν παρόντα κόσμον καὶ πᾶν ἀνθρώπινον λαμπρύνουσα, ἐν παραστάσει ἐν ποιήσῃ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν τὴν θείαν ἐνότητα. Ὡς τοιαύτην δὲ σχετικὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐννοοῦμεν τὰ σύνολον τῶν ἡθικῶν ἀγαθῶν, τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν ἀνακαίνισιν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ φωτός τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι, αἱ τάσεις καὶ οἱ σκοποὶ τῶν τε ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία, ἡ ἐκκλησία, ἡ τέχνη καὶ ἐπιστήμη συγκεντροῦνται εἰς ἓνα τελικὸν σκοπὸν ἧτοι τὸ ἰδανικὸν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς.

§ 17. Ἡθικὸν ἀγαθὸν καὶ θρησκεία. Φύσει μὲν ἐπιθυμοῦμεν τῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ὕστεροῦμεν αὐτῶν κατὰ πολὺ· τελεία ἠθικότης καὶ πλήρης εὐδαιμονία, εἶνε τὸ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ βίου, διὰ τε τὸν ἔσωθεν πόλεμον καὶ τὰς ἔξωθεν περιστάσεις. Πλὴν καὶ ἐπιτευκταὶ ἂν ἦσαν, ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν θὰ ικανοποιοῦν ἡμᾶς τελείως, ἐπειδὴ φύσει θέλομεν τὰ ἀγαθὰ ἡμῶν διαρκῆ καὶ μόνιμα, οὐδὲ φαίνεται τι ἡμῖν κατὰ πάντα πλήρες καὶ τέλειον, στερούμενον μονιμότητος καὶ διαρκείας. Αἱ τοιαῦται ἐλλείψεις ἀνεπαισθήτως γεννῶσιν ἐν ἡμῖν ἀόριστόν τινα πόθον πρὸς ἄλλον κόσμον καὶ πρὸς ἄλλον βίον τελειότερον, ἀπηλλαγμένον τῶν ἐλλείψεων τοῦ παρόντος. Ἐπειτα δὲ τὰ θαυμάσια τῆς περικυκλώσεως ἡμᾶς φύσεως, αἱ ἐνεργητικαὶ ἢ ἐπιβλαβεῖς ἐνέργειαι ἐφ' ἡμῶν τῶν φυσικῶν συμβαινόντων, ἢ ἐκ τούτων προκαλουμένη συναίσθησις τῆς ἰδίας σμικρότητος καὶ ἀδυναμίας, ἧτις καὶ σήμερον ἔτι ἐν χαλεπῇ τοῦ βίου στιγμῇ ζωηρῶς τῷ πνεύματι παρισταμένη, τοὺς ἐπιλήσμονας τοῦ θεοῦ φέρει εἰς μνήμην αὐτοῦ, ταῦτα πάντα ἐγένοντο βεβαίως ἀφορμαὶ διεγέρσεως ἀναλόγων θρησκευτικῶν αἰσθημάτων παρ' ἀνθρώποις ἐκπεπτωκόσι καὶ ἐστερημένοις τοῦ φωτός

τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἐμβάλλοντα αὐτοῖς τὴν ὑπόνοιαν ὄν-
τος ἀνωτέρου καὶ ἰσχυροτέρου, διέποντος τὰ ἀνθρώπινα, καὶ
γεννῶντα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὸ αἶσθημα τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρ-
τήσεως μετὰ φόβου μὲν διὰ τὰ δεινὰ, μετ' εὐγνωμοσύνης δὲ
καὶ ἀφοσιώσεως ἐπὶ τὰ τερπνὰ καὶ εὐχάριστα. Καθὼς δὲ πάντα
τὰ φαινόμενα τοῦ τε φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, οὕτω
καὶ τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα δὲν εἶνε ἐπέισακτα τῷ ἀν-
θρώπῳ, ἐπινοήματα ἀνθρώπων πανούργων καὶ ἀπατεῶνων, οὐδὲ
προϊόντα τυχαίας τινὸς συνηθείας καὶ ἀνατροφῆς, ἀλλ' ἔχοντα
ἐν σπέρματι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ πνευματικῇ φύσει ἡμῶν,
ἐκδηλοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται, τυχόντα τῶν ἀναγκαίων ὄρων.
Τὸ *ἐμφυτον* δὲ τοῦτο τῆς θρησκείας βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς κα-
θολικότητος αὐτῆς παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις παντὸς χρόνου καὶ
τόπου· ὡς δὲ ὑπῆρξεν ἡ θρησκεία μετὰ τῆς γλώσσης ἢ πρώτης
ἐκδήλωσις τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, οὕτως ἐγένε-
το καὶ ὁ *πρώτιστος μοχλὸς πάσης ἀναπτύξεως καὶ ἡμερώ-
σεως*. Ἀποτελοῦσα τὸ κέντρον παντὸς τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων,
τοῦ τε ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ, καὶ ἐν τῇ ἀτελεστάτῃ αὐτῆς
μορφῇ, ἐχρησίμωσεν ἀνεκάθεν οὐ μόνον παρήγορος πιστῆ ἐν
τοῖς δεινοῖς καὶ σύντροφος ἀγαθῆ ἐν τοῖς χαρμοσύναις, ἀλλὰ
καὶ ἀσφαλὲς ἔρεισμα πάσης ἠθικότητος, τὰ δὲ οἰαδῆποτε παρ'
ἀνθρώποις ἐκάστοτε ὡς δίκαια καὶ καλὰ νομιζόμενα ἀναφέ-
ρουσα πρὸς τὸ θεῖον καὶ παριστῶσα ὡς ἀμετατρέπτους αὐτοῦ
θεσμοὺς, καὶ τοὺς μὲν παραβάτας αὐτῶν ἀπειλοῦσα τὴν θεῖαν
ὄργην καὶ ἐκδίκησιν, τοῖς δὲ πληρωταῖς ἐπαγγελιομένη τὴν εὐ-
λογίαν καὶ ἀντίληψιν τοῦ οὐρανοῦ. Οὕτω δὲ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν,
ἄνευ τῆς θρησκείας παριστανόμενον ὡς τι ἐπιβίως ἀνθρώπινον καὶ
πρόσκαιρον, περιβάλλεται διὰ τῆς θρησκείας κύρσε θεῖον καὶ
μόνιμον.

§ 18 **Ἡθικὸν ἀγαθὸν καὶ Χριστιανισμὸς.** Ὁ
καθαγιασμὸς τῆς ἠθικότητος γίνεται πρὸ πάντων ἐν τῷ Χρι-
στιανισμῷ. Κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν οὐ μόνον αἱ ἠθικαὶ ἀπαι-
τήσεις εἶνε ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ παρὰ τοῖς ἀν-
θρώποις ὡς ἠθικὸν ἀγαθὸν τιμώμενον, εἶνε τοιοῦτον, ἐπειδὴ εἶνε

ἀπαύγασμα ἐνὸς τῶν οὐσιωδισταύτων ἰδιωμάτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν ἅγιον καὶ ἀγαθὸν ὄν, καὶ ἐν ταύτῃ αὐτοῦ τῇ ἰδιότητι καὶ ἐβουλήθη ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐδημιούργησε τὰ πάντα, καὶ διέπει παντόφως πρὸς οὐστάσιν τῆς ἑαυτοῦ Βασιλείας, ἐν ἣ τὰ λογικὰ ὄντα ἀκολουθοῦντα τῷ ἀγίῳ θελήματι αὐτοῦ καὶ τὴν τελειότητα αὐτοῦ μιμούμενα, γενήσονται μέτοχα τῆς ἐκείνου δόξης καὶ μακαριότητος. Πλὴν τῆς ἠθικῆς ταύτης διατάξεως τοῦ κόσμου, τῆς γενικῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀναφέρονται εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ κατ' ἰδίαν καὶ ταῦτα· ὅτι ἡ Βασιλεία αὐτῆ τοῦ Θεοῦ, ἣς τὴν ἔλευσιν αἰτούμεθα ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ, προπαρασκευασθεῖσα πρότερον, ἤρξατο ἀναπτυσσόμενη ἀπὸ τῆς ἐν σαρκὶ ἐπιφανείας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ὅτι πεπρωκότας τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῷ πρώτῳ Ἀδὰμ καὶ δουλωθέντας τῇ ἀμαρτίᾳ ἀνέστησεν ὁ Θεὸς καὶ ἐλυτρώσατο ἐν τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ· ὅτι τῆς ἀπολυτρώσεως ταύτης γίνονται μέτοχοι πάντες οἱ μετὰ πίστεως προσερχόμενοι τῷ Χριστῷ· ὅτι ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ κοινωνίᾳ ἀναγεννώμενοι εἰς καινὴν ζωὴν καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι θωρακίζόμενοι, αὐξάνονται ἐν αὐτῇ καὶ καρποροῦσιν εἰς ἀγιασμὸν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ τέλος οἱ ἀνθρώπινως ἀνεπίτευκτοι σκοποὶ τοῦ βίου ἡμῶν, τελεία ἠθικότης καὶ πλήρης εὐδαιμονία, τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἐπιτυγχάνονται ἐν Χριστῷ καὶ τῇ βασιλείᾳ Αὐτοῦ.

§ 19. Σχέσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν βασιλείαν τῆς ἀμαρτίας. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δύναται κατὰ μικρὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης διὰ συνεχοῦς ἀγῶνος κατὰ τοῦ κακοῦ· ὅπως ἀγαθὸν εἶνε ἐκεῖνο, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνη ὁ ἄνθρωπος διότι ἐν αὐτῷ εὕρσκει τὴν εἰρήνην καὶ μακαριότητα αὐτοῦ, οὕτω κακὸν εἶνε ὃ,τι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει φύσει νὰ ἀποστρέφεται καὶ φεύγῃ ὡς διαταράττον τὴν κανονικὴν καὶ ἁρμονικὴν πορείαν τοῦ βίου αὐτοῦ. Καθὼς δὲ τὸ ἀγαθὸν συνίσταται ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν βασιλείαν Αὐτοῦ, οὕτω τὸ κακὸν παρίσταται κατ' ἀρχὴν ὡς ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἀγάπην, ὡς ἐγῶιτμός· διότι τὸ κακόν, δὲν

εἶνε ἀπλή ἄρνησις καὶ ἀποφυγή τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλὰ θετικόν τι, θέλησις ἐγώστικῃ πράγματι ἀντιτιθεμένη τῷ ἀγαθῷ. Ἐπομένως εἶνε τι δυσαρμονικόν ἐν τῷ κόσμῳ ὅπερ δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη. Τὸ κακόν εἶνε ἁμαρτία, διατάραξις τῆς κανονικῆς σχέσεως τῆς βασιλείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς ἡ ἀγαθὴ θέλησις ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ θέλει τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ ἡ κακὴ θέλησις καταπολεμοῦσα τὸ ἀγαθὸν ἐπιδιώκει ὅπως ἀντίθετον σκοπὸν· διότι δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Θεὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὑπεράνω πάντων ἄλλ' ἐαυτὴν καὶ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ σπουδάζει νὰ κυριαρχήσῃ καὶ ἀπολαύσῃ τοῦ κόσμου τούτου. Καθὼς δὲ τὸ ἀγαθόν, οὕτω καὶ τὸ κακόν παρίσταται οὐ μόνον εἰς μεμονωμένα πρόσωπα ἀλλὰ καὶ ὡς βασιλεία συμπεπλεγμένη μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς τὰ ζιζάνια συνεσπαρμένα εἰσὶ μετὰ τοῦ σίτου. Καθὼς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ περιλαμβάνει οὐ μόνον τὰ ἐπὶ γῆς μέλη αὐτῆς ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένους, τὰς μυριάδας τῶν ἀγγέλων καὶ τὴν θριαμβεύουσαν Ἐκκλησίαν, οὕτω καὶ ἡ βασιλεία τοῦ κακοῦ ἐκτείνεται πέραν τῶν ὁρίων τῆς γῆς ταύτης περιλαμβάνουσα τὰ πονηρὰ πνεύματα, ὧν κέντρον εἶνε ὁ διάβολος. Καίτοι δὲ τὸ κακόν παρίσταται ὡς δύναμις δυσαρμονικὴ καὶ καταστρεπτικὴ, ἐν τούτοις ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἐνότητα καὶ συμφωνίαν· διότι ἅπασαι αἱ πονηραὶ καὶ διεστραμμέναι δυνάμεις συνομνύουσι καὶ συνεργάζονται κατὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀντίθεσις ἐγένετο φανερωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διότι ἔκτοτε παρίσταται ἡ θέλησις ἡ ἀποδεχομένη τὴν σωτηρίαν ὡς ἐν πολέμῳ ἐναντίον τῆς περιφρονοῦσης καὶ καταπολεμοῦσης αὐτήν.

§ 20. Περὶ τοῦ ὑψίστου κακοῦ. Ἀντίθετον τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ εἶνε τὸ ὑψίστον κακόν. Ὅπως τὸ ὑψίστον ἀγαθὸν χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐνώσεως ἀγιότητος, πλήρους ἀγάπης καὶ τελείας μακαριότητος, οὕτω τοῦτο ἐμφαίνεται ἐν τῇ ἐνώσει ἁμαρτίας καὶ κακοδικμονίας· ὥστε τὸ ὑψίστον κακόν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ αὐτὴ ἡ ἁμαρτία συνοδευομένη ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἐνοχλῆ

καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ν' ἀποφεύγει καὶ βδελύσσει τὸ τοῦτο· διότι ὅλων τῶν σχετικῶν ἀγαθῶν ἢ κτήσις δὲν δύναται νὰ ἀντισταθμίσει αὐτό· ἀτὶ γὰρ ὡφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώσῃ;» Τὸ ὑψιστον κακὸν τελειοῦται καὶ πληροῦται, ὅταν ἐπικρατήσῃ καὶ γενικευθῇ, καὶ ὅταν ἐκλείψῃ πᾶν ἔχνος διορθώσεως καὶ σβεσθῇ πᾶσα ἐλπίς ἀπολυτρώσεως. Καὶ μὲν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ δὲν ἀποκαλύπτεται, ὅπου τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν εἶπὶ συμπεπλεγμένα καὶ ἀχώριστα, μεταφέρεται ὁμως καὶ περιορίζεται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἰς τὸν Ἄδην, τὴν χώραν τοῦ ψεύδους, τῆς ἀπάτης καὶ τῆς κολάσεως. Καθὼς τὸ ἰδανικὸν τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ σχετικῶς μόνον δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ ἐν τῇ παρούσῃ γῆ, ὡς ἕνωσις ἀληθοῦς χριστιανικῆς θρησκευτικότητος καὶ ἠλικιότητος, οὕτω καὶ τὸ πληρέστατον κακὸν, ὃ Ἄδης ἐπὶ τῆς γῆς δύναται εἰκονικῶς καὶ σχετικῶς νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἄθροισμα πάντων τῶν κακῶν, ὡς τοιαύτη ἔκρυθμος καὶ ἀποτρόπαιος κοινωνικὴ κατάστασις, ἐν ἣ ὁ ἐγωϊσμὸς διέρρηξε πάντα ἱερὸν δεσμὸν, ἐν ἣ ἀθεΐα, κακία, ἀθλιότης, κακοδαμονία καὶ πᾶν ἔγκλημα ἐπικρατεῖ. Ἄλλὰ τὸ τοιοῦτον κακὸν ἀποκαλυφθήτεται ἐν ἀπάσῃ τῇ ἀποτροπαίῳ βδελυρῆ αὐτοῦ μορφῇ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ τελευταίᾳ τοῦ κόσμου περιόδῳ πρὸ τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας. «Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραινόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύοντα ἐαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.»

III

Περὶ Ἀρετῆς.

§ 21. Ἐννοία τῆς ἀρετῆς καὶ διακριτικοὶ αὐτῆς χαρακτῆρες. Ἐν τῇ Κ. Δ. ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς πλὴν

των ἐξῆς χωρίων Φιλ. δ', 8. Α'. Πέτρ. β', 9. καὶ Β'. Πέτρ. α', 3, 5. δὲν ἐκφράζεται διὰ τῆς συνήθους ταύτης λέξεως ἀλλὰ διὰ τῶν λέξεων 1) δικαιοσύνη, «καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὀφθαλμοῦ δικαιοσύνης τῷ Θεῷ». 2) φρόνημα τοῦ πνεύματος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν κατὰ σάρκα ζωὴν· «οἱ κατὰ σάρκα ὄντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν, οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ πνεύματος· τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς θάνατος, τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη». 3) ἁγιασμός, «Τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὁ ἁγιασμός ἡμῶν... οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ». 4) φόβος Θεοῦ, «οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ». 5) πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη· 6, εὐσέβεια, «Ἄρα ἤρεμος καὶ ἡσύχιος βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι». 7) ἀγιοσύνη, «ἐπιτελοῦντες ἀγιοσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ». 8) ἀγαθωσύνη, «ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστὶ ἔστε ἀγαθωσύνης». 9) δύναμις αὐτοῦ γὰρ ἐν λόγῳ ἢ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει· 10) ἰκανότης, «οὐχ ὅτι ἰκανοὶ ἐσμεν ἄφ' ἑαυτῶν λογισασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἰκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ». 11) καθαρότητα καὶ διακρίσις, «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ». 12) φρόνημα τοῦ πνεύματος, «... τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη». 13) περιπατεῖν ἐν πνεύματι, «τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα». Ἀπασαὶ αἱ προσωπομυαί αὗται δηλοῦσι τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν μᾶλλον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ βίωσιν αὐτῆς καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐν ὑψίστῃ ἠθικῇ ἀρχῇ ἐκφραζόμενον ὑψιστὸν ἠθικὸν ἐλαττήριον. Αἱ δὲ προσωπομυαὶ τήρησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, «Ἡ περιτομὴ οὐδὲν ἔστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδὲν ἔστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ»· ἀναστροφή ἀγνή, «ἐποστεύσατε τὴν ἐν φόβῳ ἀγνὴν ἀναστροφήν ὑμῶν»· ἀγαθὴ ἐν Χριστῷ ἀναστροφή, ἐκφράζουσι τὴν ἀρετὴν κατὰ τὴν ἔκφρασιν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῆς πράξεις. Κατὰ ἠθικὴν ἔννοιαν ἀρετὴ εἶνε ἡ δύναμις καὶ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου ἢ τείνουσα πρὸς πρᾶξιν ἠθικὴν, ἢ προσωπικὴ ἰκανότης καὶ δύναμις ὅπως ἐνεργῇ εἰς τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν

πραγματοποιήσιν τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ χριστιανική ἀρετὴ εἶνε ἡ σταθερὰ καὶ διαρκὴς σπουδὴ τοῦ χριστιανοῦ τοῦ νὰ προακρῆται πάντοτε τὸ ἐκ τῆς δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης πίστεως θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπιτέλῃσιν τοῦ ἡθικοῦ νόμου, τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, παντὸς ἀγαθοῦ καὶ παντὸς ἡθικοῦ καθήκοντος.

Διακριτικοὶ χαρακτῆρες τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς εἶνε· 1) ὅτι αὕτη εἶνε ἐλευθέρᾳ ἐκπλήρωσις τοῦ νόμου· *καὶ θέλει εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρσον τὰς ἐντολάς*· 2) διαρκὴς ἐνέργεια, προεξάρχουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων αὐτοῦ προσκαίρων ἐνεργειῶν καὶ καθυποβάλλουσα αὐτάς εἰς αὐτήν, τὰς δὲ ἐσφραζμένης ἐντελῶς κατανικῶσα· *ἀπᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννῆται*· 3) ἐνέργεια, προερχομένη ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, θεμελιωμένη ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ ζώτῃ ἐλπίδι πρὸς τὸν Θεόν· *«Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ, οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ»*· 4) ἐνέργεια ἀνήκουσα παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, πάσαις δυνάμεσι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ παρακολουθουμένη ὑπὸ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ· *αὐτῶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*· 5) ἐκπλήρωσιν ὅλων ἀνεξαίρετως τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ· *«μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακορία· ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι»*.

§ 22. Ἡ ἀρετὴ εἶνε μία ἢ πολλαί, διδακτικὴ ἢ οὐ ; Παρὰ τοῖς ἔθνικοις τὸ περὶ ἀρετῆς ζήτημα περιστρέφεται περὶ τὰ ἐξῆς δύο· εἴαν δηλ. εἶνε μία ἡ ἀρετὴ ἢ πολλαί καὶ ἂν αὕτη εἶνε διδακτικὴ ἢ οὐ. Οἱ Στωϊκοὶ περὶδέχοντο ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε μία· λέγοντες ὅτι ὁ ἔχων μίαν ἀρετὴν ἔχει πάσας· πράγματι ἡ ἀρετὴ εἶνε μία ὅτου ἀπορᾷ εἰς τὸ ἕναίον τῆς ἐνεργούσης βουλήσεως καὶ εἰς τὸ ἕναίον τοῦ νόμου τῆς ἐνεργ-

γείας. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει ἀσotis ὅλον τὸν νόμον τηρήσει πταση δὲ ἐν ἐπι γέγονεν ὄλου τοῦ νόμου ἐνοχος.» Ὅσον ἀφορᾷ ὁμως εἰς τὴν πληθὺν τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν σχέσεων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ὑπὸ τὴν ἔσποψιν ταύτην ἡ ἀρετὴ κατατίμεται. Εἷς εἶνε ὁ ἐνάρετος ἐν τούτῳ οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν ἐτέρῳ· ὁ μὲν ἔχει πολλὰς ὁ δὲ ὀλίγας ἀρετάς· ὁ μὲν εἶνε τέλειος καὶ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἀρετῇ, ὁ δὲ ἀσθενής. Περὶ δὲ τοῦ ἀν ἡ ἀρετὴ εἶνε διδακτικὴ ἢ οὐ· ὁ μὲν Σωκράτης ἀπῆντα καταφατικῶς συγγέων τὴν ἀρετὴν πρὸς τὴν γνῶσιν· ὁ δὲ Ἄριστοτέλης ἔλεγεν ὅτι πλὴν τῆς γνώσεως ἀναγκαῖα εἶνε ἡ ἔξις καὶ ἡ ἀκησις. Πράγματι καθ' ὅσον μὲν ἐν τῇ ἀρετῇ ὑπάρχει γνῶσις δηλ. γνῶσις τῶν κανόνων τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν περιστατικῶν αὐτῆς, ἐπὶ τοσοῦτον εἶνε διδακτικὴ, ἐπομένως οἱ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι δύνανται νὰ μεταδίδωσιν εἰς τὰ τέκνα καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἀρετὴν, καθόσον ὁμως εἶνε ἀκησις, ἐπὶ τοσοῦτον δὲν μεταδίδονται οὔτε διὰ τῶν βιβλίων οὔτε προφορικῶς ἀλλ' εἰς ἕκαστος ὀρεῖται νὰ ἀποκτῇ αὐτήν, ὅπερ εἶνε καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἄλλην ὁδὸν ἔταμεν ὁ Πλάτων διατεινόμενος· ὅτι ἡ ἀρετὴ, ὡς καλὴ, θὰ κερδήσῃ τὰς ἡμετέρας καρδίας καὶ θὰ διαπλέξῃ τὸν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐνθουσιασμόν ἡμῶν.

Ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ ὁμως τὸ ζήτημα περιστρέφεται κυρίως περὶ τοῦτο. Ἄν δηλ. ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ διαπράξῃ τὴν ἀρετὴν οἰκείας μόνον δυνάμεσιν ἢ ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς συνεργείας τῆς θείας χάριτος.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην περιέχει δύο διαφορὰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς καὶ τὴν ἐπὶ τῆς χειραφετήσεως στηριζομένην. Ἡ χριστ. ἀρετὴ α') ἔχει παράγοντας οὐχὶ τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ τὴν βούλησιν καὶ τὴν θείαν χάριν, οὐχὶ τὴν ἐξωτερικὴν πράξιν, ἢ τὴν συμφωνίαν τῆς βουλήσεως πρὸς τινὰ ἀφηρημένην ἰδέαν, ἀλλὰ τὸ ὠρισμένον φρόνημα τοῦ βούλεσθαι ἐν Θεῷ. «Τοῦτο γὰρ φρασεῖσθω ἐν ὑμῖν ὅ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπέρχων.» β') ἔχει πρότυπον αὐτῆς οὐχὶ τὴν εἰκόνα τοῦ δικαίου (Πλατ.) τοῦ μεγαθύμου (Ἄριστ.) τοῦ σοφοῦ (Στωϊκοί)

οὐχί τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρωπιτικοῦ ἢ φιλανθρωπισμοῦ, τῆς προόδου, παιδείας καὶ ἐλευθερίας, ἅτινα πάντα εἶνε πρότυπα ἰδανικά καὶ φαντασιώδη, ἀλλὰ τὸ ὀρισμένον πρόσωπον τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Καθὼς τὸ Εὐαγγέλιον εἶνε ἡ μόνη δύναμις ἡ σώζουσα τὸν ἄνθρωπον, οὕτω καὶ ἐν μόνῳ τῷ Χριστῷ ὑπάρχει τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τῆς προσωπικότητος, ὅπερ μάτην ἀλλαγῶσι οἱ ἄνθρωποι ζητοῦσι. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ μόνον ἀπεκάλυψε τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν διὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ πρῶτος ἐπραγματοποίησεν αὐτὴν ἀντὶ ὑπολιμπάνων ὑπογραμμῶν, ἵνα ἐπακολουθήσῃτε τοῖς ἔργοις αὐτοῦ».

§ 23. **Περὶ τῆς ἀναγκαίας ἀποκτίσεως τῆς ἀρετῆς.** Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀρετῆς εἶνε λίαν ἀναγκαία εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι ἄνευ αὐτῆς οὗτος δὲν πρέπει νὰ ᾔηνε κυρίως οἶος κατὰ τε τὴν γέννησιν, τὴν κλήσιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Πάντες ἐπλάσθημεν ὑπὸ τοῦ Θεμοουργοῦ, ἵνα ἐξομοιωθῶμεν πρὸς αὐτὸν κατὰ τε τὸ ὄρθον φρόνημα καὶ τὴν διαγωγὴν· εἰς τοῦτο ἐκλήθημεν καὶ προωρίσθημεν· ἀλλ' ὅπως φθάσωμεν εἰς τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμὸν οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, παρὰ ἡ ἀρετὴ, διὸ ὀφείλομεν πάσαις δυνάμεσι νὰ ἀγωνιζόμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν αὐτὴν κατὰ τὴν παρχγγελίαν τοῦ Σωτῆρος, λέγοντος· «Γέρεσθε οὐν ἡμεῖς τέλειοι, ὡσπερ καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι· καὶ ὁ ἀπόστολος, λέγει· «περιπατῆσαι ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρεσκείαν· ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.» Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις οὐ μόνον τὸ κτᾶσθαι τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγωνίζεσθαι εἰς τὸ πράττειν καὶ αὐξάνειν διηνεκῶς εἰς αὐτὴν, παριστάνεται ὡς τὸ μέγιστον καθήκον.

Τὸ καθήκον τοῦτο τῆς ἀποκτίσεως τῆς ἀρετῆς εἶνε γενικὸν πᾶσι καὶ ἕκαστος ὀφείλει ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ἅτινα ἐδωρήσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς νὰ καταγίνηται πρὸς κτήσιν αὐτῆς· διότι ἄνευ διηνεκοῦς σπουδῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀδύνατον καθίσταται τῷ ἀνθρώπῳ νὰ προσπελάσῃ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀληθῆ μακαριότητα.

§ 24. **Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀρετῆς.** Ἡ ἀξία τῆς ἀρε-

τῆς εἶνε ἀνεκτίμητος· διότι δὲν εἶνε μόνον σχετική, ἀλλ' ἰδίᾳ τις ἐσωτερικὴ καὶ ἀπόλυτος· εἶνε ἀληθῶς εὐγένεια τοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Στωϊκῶν, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει δι' ἑαυτὴν νὰ ζητῆται, καὶ ὅτι αὕτη εἶνε καὶ ἀμοιβὴ ἑαυτῆς. Ἐπειδὴ οὐδὲν ἄλλο ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀπολύτως ἀγαθόν, εἰ μὴ μόνον ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις· πάντα δὲ τὰ ἄλλα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον εἰσὶν ἀγαθὰ, ἐφ' ὅσοι ὑπάρχουσι τῆς τοιαύτης προαιρέσεως ἔργα. Πάσης ἐλπίδος καὶ εὐχῆς ἡμῶν ἡ ἐπιτυχία, καὶ παντὸς σκοποῦ ἡ ἔκβασις, καὶ πᾶσα εὐδαιμονία, εἰς ἣν ἕκαστος σπεύδει, ἀδιαλείπτως, τότε μόνον εἶνε δυνατὸν νὰ ἐγκρίνωνται ὡς ἀγαθὰ, ὅταν διὰ τῆς ἀρετῆς ἐνεργοῦνται καὶ ἐπιτυγχάνωνται. Τὸ ἀγαθὸν ἄνευ φιλαυτίας καὶ ἰδιοτελείας, ἀλλ' ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως πραττόμενον, εἶνε πανταχοῦ πάσης τιμῆς ἄξιον. «Ζητεῖτε, λέγει ὁ Σωτὴρ, πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.» Ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς ὑψίσταται· μέγιστα εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν εἶνε μόνον μέσον ἢ ὁδὸς πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕξομοίωσιν ἡμῶν, ἀλλ' ἡ ἕξομοίωσις αὕτη διὰ τοῦτο οὐδέποτε πρέπει νὰ μεταχειρίζεται τις αὐτὴν ὡς ἀπλοῦν μέσον, διότι παρευθὺς ἀπόλλυσι τὴν ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτήρα, ὅστις τὴν καταδεικνύει ἀνεκτίμητον παρὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώποις.

Ἡ ἀρετὴ εἶνε τὸ μόνον σταθερὸν θεμέλιον τῆς μακαριότητος· διότι συνδέεται στενῶς μετ' αὐτῆς, καὶ ἡ σύνδεσις αὕτη διαφοροτρόπως ἐξηγεῖται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. «Ἐβλάτε εἰς δικαίω, ὅτι ἀγαθὸν αὐτῷ ἔσται, καὶ αὐτὸς τρυφήσει τὸν καρπὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου αὐτοῦ»· καὶ ἄλλαχοῦ «ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι ὄσλον· ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὄτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν». Ὁ φυσικὸς νοῦς τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ ὡς ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπακολουθήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν καὶ κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς ὡς ἀποτέλεσμα ἀγαθὸν καὶ εὐφρόδυνον. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ σοφία, ἡ παντοδυναμία, ἡ πατρικὴ ἀγαθότης, ἡ

δικαιοσύνη και ἡ ἀγιοσύνη ἐγγυῶνται ἡμῖν περὶ τούτου. Ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς, καίτοι πολλάκις ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ, ἐνεκα διαφόρων ἐξωτερικῶν κωλυμάτων δὲν παρέχεται, δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ νομίζῃ ὅτι δὲν θὰ ἀπολαύσῃ τὸν καρπὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ ἔργων· ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχη πεποίθησι εἰς τοῦτο ὡς αὐτὸς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βεβαιῶι καὶ αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν φωνή, αὐτὸς ὁ ἀγρυπνος φύλαξ καὶ κριτὴς ἡμῶν, ἡ σιγαιδίησις.

§ 25 Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ μόνον ἠθικὸν πρότυπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὅπως χρησιμεύσῃ τὸ ἠθικὸν πρότυπον, πρὸς ὃ οἱ ἄνθρωποι ἀφίλουσι νὰ ρυθμίζωσι τὸν ἑαυτὸν βίον, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἦνε ὄχι μόνον ὁ μόνος καὶ μονογενὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὁ μόνος ἡμῖν ὑποκείμενος εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου, συγχρόνως δὲ καὶ διάφορος καὶ ἀνώτερος ἡμῶν. Πράγματι ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς Σωτὴρ ἅμα καὶ πρόσωπον ἡμῶν, εἶνε μὲν ὁμοιος ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διάφορος, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἔργων καὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Διότι αὐτὸς εἶνε ἡ τελεία πραγμάτως τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ διαλαμβάνουσιν ἅπανται αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, τὸ ὕψος καὶ ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἡ ἐν αὐτῷ πραγματοποιηθεῖσα ἰδέα τῆς ἀρετῆς ὑπερέχει πρὸ τῶν ἠθικῶν προτύπων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας οὐ μόνον κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὸ ὕψος ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πραγματικότητα. Ἐκάστη τῶν πράξεων αὐτοῦ εἶνε ἀπαύγασμα τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐμπνέει ἅπαντα τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του ἡ ἠθικὴ εἶνε ἀρμονικώτατα συνδεδεμένη πρὸς τὴν θρησκείαν οὕτω καὶ ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ βίου αὐτοῦ συνδέεται στενώτατα καὶ ἀρμονικώτατα ἡ ὑπερτάτη εὐσέβεια πρὸς τὴν ὑψίστην ἀγαθότητα. Τινὲς παραβάλλουσι τὸν Σωτῆρα πρὸς τοὺς μεγάλους ἄνδρας καὶ πρὸς τὰ ἠθικὰ πρότυπα τῶν φιλοσόφων. Ἀλλὰ σφάλλονται, διότι χαρακτηριστικὸν τῶν μὲν μεγάλων ἀνδρῶν εἶνε ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνίας δημιουργικὴ καὶ μορφωτικὴ αὐτῶν ἐνέργεια, τῶν δὲ σμικρῶν καὶ ἀσημάντων ἢ ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας. Μέγας δὲν λέγεται ὁ ἔχων

μόνον ἔξοχον πνεῦμα καὶ ἰκανότητα ἀλλ' ὁ ποιούμενος χρῆσιν τούτων πρὸς δημιουργίαν ὀλοκλήρου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ λεγόμενοι μεγάλοι ἄνδρες τυπικὴν μόνον ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Σωτῆρα ἡμῶν· διότι τούτων μὲν αἱ ἐνέργειαι ἐπεξετείνοντο ἐπὶ ἐνὸς μόνου ἔθνους ἢ λαοῦ καὶ μιᾶς ἐποχῆς. Ἐν δὲ αἱ τοῦ Σωτῆρος ἰδρύσαντος καθολικὴν καὶ αἰώνιον θρησκείαν ἐπεξετάθησαν ἐπὶ πάντας τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς αἰῶνας. Ὁ Σωτὴρ παρίσταται ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ὡς πάντοτε διδούς διὰ τῆς ἑσσεὶ ἀνακαινίσεως καὶ μηδὲν παρ' αὐτῆς λαμβάνων, ὡς ἐκεῖνος περὶ οὗ ὁ ἄγγελος εἶπε αἴσαι μέγας καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται».

Ἐὰν θέλωμεν νὰ εὔρωμεν τὴν διαφορὰν τοῦ Σωτῆρος ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἄνδρας, δὲν ἔχομεν ἄλλο νὰ πράξωμεν εἰμὴ νὰ ἐξετάσωμεν εἰς τί συνίσταται τὸ μέγα ἔργον Αὐτοῦ. Τὸ μέγα ἔργον αὐτοῦ συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἄπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπήλλαξε τῆς ἀμαρτίας, ἰδρύσεν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ βασιλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὴν ἁγίαν Αὐτοῦ Ἐκκλησίαν, καὶ παρέσχε τὸν ἀναμάρτητον Αὐτοῦ βίον παράδειγμα τοῖς ἐπιγιγνομένοις. Ἡ ἑσωτερικὴ οὐσία τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου εἶνε ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀγάπη· τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἁγίας Αὐτοῦ προσωπικότητος. Πᾶν ὅ,τι κατώρθωσεν ὁ Σωτὴρ, ἐπέτυχεν τούτου διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς προσωπικότητος Αὐτοῦ. Παρ' αὐτῷ μόνον ὑπάρχει τέλειος καὶ ἀδιάρρητος σύνδεσμος τοῦ ἔργου καὶ τοῦ προσώπου Αὐτοῦ. Τέλος εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Χριστοῦ προστίθεται καὶ τοῦτο ὅτι Αὐτὸς ἐμφανίζεται τῷ κόσμῳ ὡς ἡ τροπὴ εἰς τὸ πλήρωμα τῶν χρόνων. Ἐπειτα ὁ Σωτὴρ ἐγεννήθη ἐν χώρᾳ ἐν ἧ ὑπῆρχε μεγάλη θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ, καὶ ἐν χρόνῳ, καθ' ὃ αἱ δύο μεγάλαι δυνάμεις τοῦ κόσμου, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ εἶχον καταπέση εἰς τὴν δουλείαν τοῦ ἐγωῦσμοῦ, καὶ πρὸς τῇ θρησκευτικῇ δεισιδαιμονίᾳ [Φαρισαῖοι, Ἰουδαῖοι καὶ ἐθνικοὶ ὄχλος] ἤρχεν ἡ ἀπιστία καὶ ἡ σκέψις [Σαδδουκαῖοι, Πιλάτος, Ἡρώδης, φιλόσοφοι]· οὕτω λοιπὸν ἐξεταζόμενος ὁ Σωτὴρ εἶνε

ὁ μόνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ ὕψιστον πρό-
τυπον τῆς ἠθικῆς καὶ οὐδόλως πρέπει νὰ παραβάλληται πρὸς
τοὺς λεγομένους μεγάλους ἀνδρας.

IV

Περὶ Ἄμαρτίας.

§ 26 Ἄμαρτία κοὶ τὸ δυνατόν αὐτῆς. Ἄμαρτία λέγεται πᾶσα κακὴ πράξις μετ' ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ συνειδήσεως πραττομένη καὶ ἀντικειμένη τῷ εὐαγγελικῷ νόμῳ. Ἡ ἠθικὴ θεωρεῖ ὡς ἁμάρτημα πᾶσαν πράξιν, ἣν ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ θέλησιν καὶ ὅταν ἡ πράξις αὕτη καθ' ἐαυτὴν δὲν ἀντιστρατεύηται πραγματικῶς εἰς τὸν θεῖον νόμον, διότι ἡ ἀντικειμένη πράξις εἰς τὴν ἰδίαν πεποιθῆσιν εἶνε ἔκφρασις τῆς βουλήσεως μὴ σεβομένη τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἁμαρτία δὲν ἔγκειται μόνον εἰς ἐσωτερικὰς πράξεις ἀλλὰ καὶ εἰς διαθέσεις, διανοήματα καὶ λόγους καὶ δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν διαθέσει, διανοήμασι, λόγοις καὶ ἐν ἐξωτερικαῖς πράξεσι. Τὰ μὲν συνιστῶντα τὴν ἁμαρτίαν εἶνε 1) ἡ συνειδήσις τοῦ θείου νόμου, καὶ 2) ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως παράβασις τοῦ θείου νόμου· τὰ δὲ κρατύνοντα αὐτὴν εἶνε 1) ἡ κακὴ ἀγωγή, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν παιδιόθεν βλέπη καὶ μαθηθῇ παρὰ τῶν γονέων, οἰκείων, συνομιλήτων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων προλήψεις, ἀπάτας καὶ κακοηθείας· 2) ἡ ἐλλιπὴς ἢ καὶ διωστραμμένη διδασκαλία τῆς πίστεως, ἥτις γίνεται ἠθικῆς βλάβης πρόξενος, ὅταν τις ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ὀδηγῆται μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικόν τῆς θρησκείας, καὶ εἰς αὐτὸ ἐμμένῃ· διότι γεννᾶται εἰς αὐτὸν ἡ ψευδὴς δόξα, ὅτι, ἐὰν μόνον τηρῇ ἀκριβῶς τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, δύναται νὰ εὐδοκιμῇ τῷ Θεῷ καὶ ἂν ἡ ἄλλη αὐτοῦ διαγωγή δὲν εἶνε ἠθικὴ καὶ χρηστή· ἐντεῦθεν βλέπομεν πολλοὺς ἀνθρώπους καταγινομένους εἰς τὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, ἐργαζομένους ὅμως ἔργα παράνομα καὶ πολιτευομένους μετὰ δόλου καὶ ἀδι-

κίας· 3) τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφὰ ἄτινα κατακημιζοῦσι πολλοὺς εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας βάρβαρον. «ὁ ἀπτόμενος πίσης, λέγει ὁ σοφὸς Σειράχ, μολυνθήσεται καὶ ὁ κοινωγῶν ὑπερηγάνῳ ὁμοιωθήσεται αὐτῷ»· καὶ ὁ Παῦλος λέγει. «Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί, φθείρουσιν ἦθη χρηστὰ, οὐμίλια κακαί». Δι' αὐτὸ λίαν προσεκτικὸς πρέπει νὰ ᾖνε ὁ ἄνθρωπος μὲ ἐκείνους, μεθ' ὧν συζεῖ καὶ συναναστρέφεται· διότι «Μετὰ δολοῦ δοιοις ἔση, καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτοὶ ἔση, καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρίψεις».

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἠθικῶς ἐλεύθερος, ἔχει ἐλευθέραν βούλησιν, διὰ τοῦτο παρ' αὐτῷ κεῖται τὸ θέλειν καὶ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ οὐ. Τὸ δυνατὸν λοιπὸν τῆς ἀμαρτίας ἔγκειται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς βουλήσεως, ἐκλείπει δὲ καὶ κατανακᾶται ἠθικῶς μόνον κατὰ τὸ τέλος τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ἀγαθμοῦ· ἐφ' ὅσον ὁμοιως διαρκεῖ ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξις καὶ οὗτος δὲν ἠνάθη μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὑφίσταται τὸ δυνατὸν τοῦτο τῆς διακοπῆς τῆς περὶ αὐτὴν ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας. Ἡ ἀμαρτία εἶνε ἀπάρνησις τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς θείας θελήσεως καὶ τοῦ θεοῦ νόμου, ἡ ἀπόστασις ἀπ' αὐτῶν καὶ ὡς τοιαύτη εἶνε ἐχθρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπόκειται εἰς ἐνοχλήν· «εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες καταλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέμεθα σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αἰοῦ.» Ἐπειδὴ ὁμοιως ὁ βίος τοῦ πνεύματος εἶνε τι διαρκές καὶ μηδέποτε μὲν παρίσταται ὡς μὴ ὄν, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ἔχη θετικὸν περιεχόμενον πάντοτε, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀμαρτία τοιοῦτον δεῖον νὰ ἔχη παρισταμένη ἄρα τὸ πρῶτον ὡς τι μὴ ὄν, ὡς ἄρνησις τῆς θείας βουλήσεως, προήκει ἔπειτα εἰς τὸ νὰ ᾖνε καὶ θετικόν τι ἦτοι ἡ θέλησις τοῦ ἀνοσίου καὶ βεβήλου. Καὶ ἐπειδὴ πᾶσα ὑπαρξις αὐτῷ εἶνε ἐκτὸς τῆς ἀμαρτίας εἶνε ἐκδήλωσις τῆς θείας θελήσεως, διὰ τοῦτο καὶ αὕτη κατ' οὐσίαν εἶνε ἀνατροπὴ μὲν καὶ βλάβη τοῦ ἀγαθοῦ, ἐκτέλεσις δὲ τοῦ ἀνοσίου καὶ θεοστυγῆς «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἀμαρτία ἐστὶν ἀνομία».

§ 27 Περὶ τοῦ πῶς καὶ πόθεν γεννᾶται ἡ ἁμαρτία. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ δύο συστατικῶν δι' αὐτὸ δύο εἶνε καὶ τὰ εἶδη τῶν κλίσεων αὐτοῦ· αἱ μὲν εἶσι τοῦ πνεύματος, αἱ δὲ τῆς σαρκός· ἐκάτερον δὲ τούτων ζητεῖ τῆς ἰδίας αὐτοῦ κλίσεως τὴν θεραπείαν. Καὶ ἡ μὲν σὰρξ πολλάκις ῥέπει εἰς τὸν δρόμον τῆς ἁμαρτίας, ὅστις εἶνε ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ροπὴ καὶ ὁρμὴ εἶνε πολλάκις σφοδρὰ καὶ βιάια, παρκαλύρει τὴν τοῦ πνεύματος συγκατάθεσιν εἰς τὴν ἀθέμιτον πλήρωσιν, πρὶν ἢ σκεφθῆ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀξίαν καὶ τὸν ὑψηλὸν σκοπὸν. Ἐπειτα ὅμως ἐξετάζων ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα, παρατηρεῖ ὅτι ἡμάρτησεν, τότε μετανοεῖ, λυπεῖται καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν πρᾶξιν. Ἀλλ' ἀφ' οὗ ἄπαξ κατισχύτασα ἡ σὰρξ κατὰ τοῦ πνεύματος, ἐκτελέσῃ τὸ ἐκυτῆς θέλημα, πάλιν ἐξανίσταται σφοδρότερα, κἂν ἐπιτύχῃ, κατακυριεύει τοῦ πνεύματος καὶ αἰχμαλωτίζει αὐτὸ πρὶν ἢ φθάσῃ πλέον νὰ σκεφθῆ τὸ ἄτοπον καὶ ἀθέμιτον τῆς σαρκικῆς ὀρέξεως. Οὕτω γεννᾶται ἡ παντελῆς τοῦ πνεύματος ὑποδοῦλωσις, ἥτις εἶνε λίαν αἰσχρὰ καὶ ταπεινωτικὴ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. «Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, λέγει ὁ Σωτῆρ, δοῦλος ἐστί τῆς ἁμαρτίας».

Τρεῖς δὲ μάλιστα φανερόνονται αἱ ἀρχικαὶ τῆς σαρκὸς κλίσεις, ἡ τοῦ μίσους, ἡ τῆς ἡδονῆς, καὶ ἡ τῆς πλεονεξίας· αὐταὶ δέ, κἂν καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὦσι χρήσιμοι, καθὼς καὶ πρὸς τὸ κακόν, ἀλλ' ὅμως εἰς τὸ δεύτερον δεικνύονται προθυμότερα καὶ σφοδρότερα· διὸ καὶ εἰς μυρίας ἀπάτας καὶ ἁμαρτήματα παρέχουσιν ἀφορμὴν, καὶ εἰσὶν ὡς ρίζα, ἐξ ἧς βλαστάνουσι βλαστοὶ καὶ καρποὶ αὐτῆς τῆς ρίζης πολλῶ χειρόνες, ἐὰν μὴ τις προσέχῃ καὶ ἐπιτηρῇ αὐτάς. Διτῶς δὲ δύναται τις ν' ἁμαρτήσῃ, ἢ πράττων τι ἀντιβαῖνον εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἢ μὴ πράττων τι, παραγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου· καὶ τὸ μὲν λέγεται ἁμαρτήμα πράξεως, τὸ δὲ ἁμαρτήμα ἐλλείψεως. Πολλοὶ νομίζουσιν, ὅτι εἶνε ἀναμάρτητοι, διότι δὲν ἔπραξαν κανὲν κακούργημα· ὅτι δὲ πολλὰ καθήκοντα καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης δὲν ἐκτελοῦσιν· ὅτι πολλάκις εὐκαιρίας

δοθείσης αὐτοῖς, δὲν ἔπραξαν τὸ ἀγαθόν, καίτοι ἠδύναντο· ὅτι δὲν ἐπιμελοῦνται οὐδὲως νὰ προβῶσιν εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ τέλος δὲν μεταχειρίζονται τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς δοθέντα χάρισματα, ἵνα κερδίτωσι τι πρὸς τὸν ἐναρετώτερον βίον καὶ τὴν μακαριότητα, ταῦτα πάντα δὲν λογίζονται ὡς ἁμαρτήματα, καίτοι ἀκούοντες καὶ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν καταδικάζουσαν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὡς νωθρὸν καὶ ἀχρεῖον δοῦλον, καὶ τὸν μὴ αὐξήσαντα τὸ δοθὲν αὐτῷ τάλαντον, καὶ τοὺς μὴ ἐκπληρώσαντας διὰ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης τὸ χρέος πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν (Ματθ. κ'. 41—49) καὶ τὴν τοῦ Ἀποστόλου λέγουσαν· «*Τῷ εἰδότε καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιῶντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστίν*». Πολλάκις δὲ αἱ ἐκ τῆς ἑλλείψεως ἁμαρτίαι εἰσι τοσοῦτον βαρεῖαι καὶ μεγάλαι εἰς τὰς συνεπειάς, ὅσον καὶ αἱ ἐκ τῶν παρανόμων πράξεων.

§ 28. **Τὰ ἐκ τῆς ἁμαρτίας κακὰ καὶ οἱ πειρασμοί.** Ἡ ἐκ τῆς ἁμαρτίας γινομένη τῷ ἀνθρώπῳ ζημία εἶνε μεγίστη καὶ ἀνεκτίμητος. «*Τι γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κύριος ὑμῶν, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ*». Ἡ ἁμαρτία θεωρεῖται ὡς τὸ μέγιστον καὶ φθοροποιότατον πάντων τῶν κακῶν· 1) διότι καταστρέφει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, δυσμορφοῦσα καὶ ἀσχημίζουσα τὴν ἐν αὐτῷ θεῖαν εἰκόνα· 2) ἀπονεκρῶνει βαθμηδὸν πᾶσαν αἴσθησιν παντὸς ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· 3) ἀποστερεῖ τὸν ἄνθρωπον τῆς θείας χάριτος, ὑποβάλλουσα αὐτὸν εἰς κίνδυνον νὰ χωρισθῇ αἰωνίως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ ἀποτύχῃ τοῦ σκοπιμωτάτου τέλους· 4) ἐξασθενεῖ πᾶσας τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος· 5) τελείως ἐξαφανίζει τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἣτις εἶνε ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς σαρκός· 6) τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἡσυχίαν τῆς καρδίας φυγαδεύει καὶ καθιστᾷ σφοδρότερον τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως· 7) τὰ μὲν μέλη τοῦ σώματος παραλύει, τὴν δὲ ὑγίαν ὑποσκάπτει καὶ ἐτοιμάζει τὸν παντελῆ ὄλεθρον τοῦ ἀνθρώπου. Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει «*Τὰ ὀφώγια τῆς ἁμαρτίας θάνατος*»

Αἱ πρὸς τὴν ἀμαρτίαν διεγέρσεις καλοῦνται ἐν τῇ Κ. Δ. πειρασμοὶ ἢ σκάνδαλα καὶ τοιαῦτα εἶνε τὸ κακὸν παράδειγμα, αἱ κακαὶ συμβουλαὶ τῶν ἄλλων οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων· ἀνάγκη γάρ ἐστιν εἰσεῖν τὰ σκάνδαλα· πληρ οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ κτείνω, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται· τὰ παθήματα, οἱ διωγμοὶ, αὐμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμιμητότεροι μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου· καὶ γενικῶς ἅπαντα τὰ διαγείροντα τὴν αἰσθητικότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Ἡ Ἁγ. Γραφή ὅμως μακαρίζει τοὺς ὑπομένοντας τὸν πειρασμόν. «Μακάριος ἄνθρωπος, λέγει, ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δοκιμὸς γενόμενος, λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς κτλ.» Ἄλλ' οἱ πειρασμοὶ ἢ αἱ ἀφύρμαὶ πρὸς ἀμαρτίαν δὲν προέρχονται μόνον ἐκ φυσικῶν ἐπεπεργειῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐνεργείας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, «Ἴδοὺ ὁ Σατανᾶς ἐξητήσατο ὑμᾶς, τοῦ συνιάσαι ὡς τὸν σίτον.»

§ 29 Διάφορα εἶδη ἀμαρτημάτων. Ἐν τῇ Κ. Δ. ἀναφέρονται πολλὰ καὶ διάφορα εἶδη ἀμαρτημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναλόγως τῶν περιπτώσεως ἐξ ἧς ἐξετάζονται, διαιροῦνται πολλοῦς· εἰς ἐσωτερικά, ὁποῖα εἰσὶν οἱ ἀνήθικοι διαλογισμοὶ καὶ σκοποὶ, αἱ εὐχαὶ καὶ διαθέσεις· εἰς ἐξωτερικά, τὰ δι' ἐξωτερικῶν πράξεων δηλ. ἐκδηλούμενα, δι' ὧν παραβαίνεται ὁ θεὸς νόμος· εἰς ἐκούσια, εἴα εἰσὶ τὰ πραττόμενα μετὰ συνειδήσεως καὶ ἐλευθέρας κακῆς βουλήσεως· καὶ εἰς ἀκούσια, τὰ προερχόμενα δηλ. ἐκ κουφότητος ἢ ἀπερισκεψίας ἢ ἐκ τινος στιγμιαίας ἐξάψεως τοῦ πνεύματος· καὶ εἰς θανάσιμα, καὶ τοιαῦτα εἶνε ἐκεῖνα, ἅτινα αἴρουν τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς ἐντελῶς ὡς π. χ. εἶνε αἱ κατὰ τοῦ πνεύματος βλαστημίαι· Ἀμαρτήματα εἶνε πλὴν ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς:

α') Ἡ ἀπιστία ἥτις δὲν ἀναγνωρίζει δικαιώματα μῆτε τοῦ Θεοῦ μῆτε τοῦ ἡθικοῦ ὅλου· φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑποχρεοῦται νὰ ἀναγνωρίζη δικαιώματα, πᾶσαν δὲ προσωπικότητα θεῖαν τε καὶ ἀνθρωπίνην ἐκλαμβάνει μόνον ὡς ἀντικείμενα οἰκείας ἀπολαύσεως. Πᾶσα ἀμαρτία εἶνε ἔλλειψις πίστεως πρὸς τὸν Θεόν· πᾶσα δὲ ἀπιστία εἶνε παράκρουσις καὶ ἀπάτη τῆς

ἀγαπώσης ἐμπιστοσύνης καὶ προδοσία. Ἡ ἀμαρτωλὸς διαστροφή τῆς πίστεως εἶνε ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη, ἧς ὑψηλότερος βαθμὸς εἶνε ἡ θρασεῖα δυστροπία καὶ ἐπιμονὴ εἰς ἀμαρτίαν συλληφθεῖσαν ἄπαξ, εἰς ἔννοιάν τινα καὶ πρότασιν μωρὰν, ἡ ἀπώθησις κρείττονος διδασκαλίας ἠθικῆς ἐπιδράσεως· οὕτω δὲ ἀποβαίνει ἐπικράτησις τῆς ἀμαρτωλοῦ βουλήσεως ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἀγάπης καὶ ἠθικῆς συναφείας μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος.

β'.) Ἡ ἀδικία, ἧτις εἶνε ἡ καθαρὰ ἄρνησις τῆς δικαιοσύνης, ἀπ' οὗ ἡ ἀμαρτωλὸς ἀγάπη καὶ τὸ ἀμαρτωλὸν μίτος αἴρουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἠθικοῦ ἀντικειμένου ἢ σμικρύνουσι αὐτό. Συμβαίνει τοῦτο 1) ὅταν ὁ ἀμαρτωλὸς ἀδικῶς ἐξαίρεται ἐνισχύων τὸν ἐγωϊσμὸν αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἀναφέρηται εἰς τὴν κτῆσιν ἀποβαίνει *πλεονεξία*, ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὴν δύναμιν *φιλαργία*, εἰς δὲ τὴν ἑσωτερικὴν ἀξίαν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ἀνθρώπου *κενοδοξία* καὶ *μεγαλαυχία*, ὅποθεν γεννᾶται ἡ *φιλοπρωτεία*. 2) ὅταν τὸ δίκαιον τοῦ ἄλλου δὲν κρίνηται καὶ ὀρίζηται κατὰ τὸ νόμιμον καὶ δίκαιον ἀλλ' αὐθαριέτως, εἶνε *μεροληψία*.

γ'.) Ἡ *ὑπερηφάνεια*, ἧτις εἶνε ἡ ἐκ πολλῆς αὐταρασκείας ὑπερβολικὴ σπουδὴ εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τις εἰς ἑαυτὸν παντοιοτρόπως ὑπεροχὴν τινὰ καὶ διακρίσιν ἐπὶ τῶν ἄλλων· ὁ ἀνθρώπος ἔλαβε παρὰ Θεοῦ πολλὰ χρίσματα καὶ δυνάμεις, αἵτινες διὰ τῆς ἀσκήσεως γίνονται χρητιμώτεροι καὶ τελειότεροι· ταῦτα δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ὁ ἀνθρώπος ἐπιμελῶς πρὸς κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρὸς ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ οὐχὶ πρὸς ζημίαν καὶ βλάβην τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅπου ἄπαξ ὑπερισχύσῃ ἡ ὑπερηφάνεια διαστρέφει καὶ φρόνημα, καὶ λόγους καὶ πράξεις καὶ ὅλον τὸν ἀνθρώπον. Διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι «*Μισσητὴ ἔναντι Κυρίου ἡ ἀνθρώπων ὑπερηφάνεια*» καὶ ὅτι «*ὁ Θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσει, ταπεινοὺς δὲ δίδωσι χάριν*». Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς πανταχοῦ ἑκαυτηρίασε καὶ κατέκρινεν αὐστηρῶς ταύτην, διδάσκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἵνα μὴ ὑψηλοφρονῶσι, «*Ἐὰν μὴ στραφῆτε, λέγει, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐκ εἰσαλευσέσθε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν*

ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψώθησεται.» Ὁ ὑπερήφανος πανταχοῦ ἐπιδεικνύει τὴν ἰδίαν φαινομένην ἢ πραγματικὴν ἀξίαν καὶ ὑπεροχὴν, ζητῶν νὰ ἐγεῖρη θαυμασμὸν εἰς τοὺς ὁρῶντας ἢ ἀκούοντας· καθίσταται καυχηματίας ἐξ ἀλαζονείας, φιλόνομος ἐξ αὐθαδείας, θρασύς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, βαρὺς καὶ τραχὺς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος πρὸς τὸν Θεόν, ἐκραυλιστὴς τῶν ἄλλων καὶ ἀνθίσταται πρὸς πᾶσαν ἀλλοτρίαν δόξαν. Φρονεῖ, ὅτι μόνος αὐτὸς ἐπίσταται ἀκριβέστερον τῶν ἄλλων τὰ πάντα, ὅτι μόνος τὰ ἔργα του εἰσὶ ἀλάθηστα, καὶ οὐδόλως ἀνέχεται νὰ παραγνωρισθῇ ἡ ὑπεροχὴ του ἢ νὰ ἀντείπη τις εἰς αὐτόν, ἀλλὰ θέλει νὰ φαίνεται αὐτὸς μέγας, πολὺς πανταχοῦ καὶ πάντοτε.

δ'.) Ἡ φιλαργυρία, τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς Παῦλος θεωρεῖ ὡς τὴν ρίζαν γενικῶς πάντων τῶν κακῶν ἀρίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία». Ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς προέρχεται ἡ σκληροκαρδία καὶ ἀσπλαγχνία πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν, ἡ ἀδικία παντὸς εἴδους, ὁ δόλος καὶ ἡ ἀπάτη, ἡ ἀπιστία καὶ προδοσία, ἡ ὀλιγοψία τοῦ ἰδίου προσώπου πρὸς τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβεια καὶ ἡ ἐντελής ἐξαχρείωσις. Ἐκτὸς τούτων καὶ αὐτὴν τὴν ὑγίειαν τοῦ ἀνθρώπου ὑποσκάπτει καὶ καταστρέφει διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μερίμνης καὶ ἀγωνίας. Ὁ Κύριος ἡμῶν διὰ τῶν παραβολῶν τοῦ σπορέως καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου ἐδήλωσε τὰ ἀποτελέσματα τῆς φιλαργυρίας, εἰπὼν προσέτι. «Ὅρατε καὶ φυλάσσετε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τιμὴ ἢ ζωὴ αὐτοῦ ἐστι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ». Ἡ ἀποκλειστικὴ λοιπὸν μερίμνη πρὸς τὴν τοῦ πλούτου ἀπόκτησιν κωλύει μάλιστα τὴν τοῦ κρείττονος ἀγαθοῦ ἀπόλαυσιν καὶ τὸν τέλειον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὁ πλοῦτος ὑποδουλοῖ καὶ δεσμεύει τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐδὲν ἄλλο οὗτος ἐπιθυμεῖ νὰ ἀκούῃ ἢ συλλογισθῇ, εἰμὴ πῶς περισσότερα νὰ ἀποκτήσῃ. Ὁ θεὸς Παῦλος ἀποκαλεῖ τὴν φιλαργυρίαν εἰδωλολατρείαν, καὶ εἰδωλολάτρην τὸν πλεονέκτην, καὶ παραγγέλει τοῖς πλουσίοις. «Μὴ ἡλιπικνεῖαι ἐπὶ πλούτου ἀδηλόγητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ κα-

πέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς εὐμεταδότοις εἶναι». Ἐξ ὧν τούτων δὲν ἐπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ διασκορπίζῃ ἀσώτως τὰ πορισθέντα καὶ νὰ μὴ ζητῇ τὸν ἔντιμον πορισμὸν καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ νὰ προνοῇ περὶ τῶν ἰδίων, διότι ἡ οἰκονομία εἶνε πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀσφαλὲς καταφύγιον, καὶ εἰς τὴν ὑγιεῖαν τοῦ ἀνθρώπου ὠφέλιμος· ἐν ᾧ ὁ ἄσωτος περισπᾶται εἰς μυρίας θλίψεις, καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ φθείρει· καὶ ὁ θεὸς Παῦλος λέγει· «εἰ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἄρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων»· ἀλλ' ὀφείλει νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς μετριότητος, ἥτις εἶνε ὁ κανὼν τοῦ ἀληθινοῦ βίου τοῦ χριστιανοῦ.

ε'.) Ἡ ἀκρασία, ἥτις ἀρνεῖται τὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς ἀπολαύσεως καὶ παρίσταται ὡς γαστριμαργία, φιλοποσία, λαγνεία καὶ ἄσωτεία μὲν αἰσθητικῶς· ὡς φιληδογία, ἀκολασία καὶ αὐθάδεια πνευματικῶς.

στ'.) Ὁ φθόνος, ὅστις ἐμφαίνεται διττῶς, ἢ ὡς λύπη ἐπὶ τῇ τῶν πέλας εὐπραγίᾳ, ἀλλὰ καὶ χαρὰ ἐπὶ τῇ ζημίᾳ καὶ δυσπραγίᾳ αὐτῶν. Ὁ φθόνος γίνεται πρόξενος πλείστων κακῶν· τὸ αἰσχρὸν τοῦ φθόνου πάθος δύναται νὰ παρασύρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς πλεῖστα κακὰ ἔργα· ὡς τοῦτο δεικνύουσι πλεῖστα παραδείγματα· π. χ. τοῦ Κάιν, τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Σαοῦλ κατὰ τοῦ Δαυὶδ, τοῦ Ἀχαάβ κτλ. ὁ φθόνος οὐδὲν ἄλλο γνωρίζει εἰμὴ πῶς νὰ βλάψῃ τὸν πλησίον καὶ τοῦτο θεωρεῖ μεγαλητέραν καὶ τερπνοτέραν ἡδονήν, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας λυπεῖται σφόδρα ὅταν δὲν δύνηται νὰ κατορθώσῃ τοῦτο. Ὁ φθονερὸς ἄνθρωπος ὀνομάζεται φίλος καὶ βοηθὸς τοῦ διαβόλου· ἀφθόνος δὲ διαβόλου καὶ θάνατος εἰσηλθεὶν εἰς τὸν κόσμον, μμῶνται δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μέριδος ὄντες. Ὁ φθονερὸς οὐ μόνον εἶνε ἐχθρὸς ἀσπλαγχνος καὶ ἄδικος τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὀργίζεται, ἀσχάλλων ἐπὶ τῇ πατρικῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ ἀγαθότητι· διότι ἀγαθοποιεῖ καὶ ἄλλους τινὰς ἐν τῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο μέμφεται πάντοτε ὁ φθονερὸς αὐτὴν τὴν σοφίαν καὶ

ἀγαθότητα, κατηγορεῖ τὴν δικαιοσύνην, καὶ γογγύζει κατὰ τῆς φιλανθρωποῦ αὐτοῦ οἰκονομίας.

ζ'.) Ἡ ὀργή· αὕτη εἶνε πάθος ψυχῆς μετὰ λύπης καὶ ὀρμῆς πρὸς ἀντίδοσιν ζημίας εἰς τόν, ὃν τις νομίζει τῆς εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς τὰ ἑαυτοῦ φίλτατα γενομένης βλάβης αἴτιον. Καὶ ὁ μὲν θυμὸς τείνει εἰς τὰ δεινά, ἡ δὲ ὀργή εἰς τὰ πρόσωπα, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ δεινά, καὶ πολλάκις εἶνε ἠνωμένη μετὰ δυσμενείας καὶ κατάρας, ὅτε καὶ λέγεται ἀγανάκτησις· ὅταν δὲ συνυπάρχη καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακοποιῆσαι τὸν νομιζόμενον αἴτιον τῆς βλάβης ἡμῶν, τότε λέγεται ἐκδίκησις. Εἶνε δὲ ἐν γένει ἀμαρτία, μάλιστα δὲ α') ὅταν διεγείρηται ἐναντίον ἀθῶων καὶ ἀναιτιῶν· β') ὅταν ὑπερβαίῃ τὰ τῆς φιλαδελφίας καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης ὅρια εἰς τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς· γ') ὅταν καὶ μῖσος κατὰ τοῦ ἀντικειμένου συνυπάρχη, καὶ μόνον σκοπὸν προτεθῆται νὰ κακοποιήσῃ τὸν μισούμενον. Λίαν αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, λέγοντος. «Ἐκούσατε, ὅτι ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις· ὅς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει».

V

Περὶ ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

§ 30. Ἡ ἠθικὴ ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως ὁ ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ ζῶν ἄνθρωπος ἀπαλλαγῇ, ἔχει ἀνάγκην ἠθικῆς βελτιώσεως καὶ ἀναγεννήσεως· ὅθεν ἀναγέννησις ἡ παλιγγενεσία εἶνε ἐκείνη ἡ ἐνέργεια τῆς θείας χάριτος, δι' ἧς τὸ θεῖον πνεῦμα καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τέκνου σαρκὸς τέκνον πνευματικόν. Ἡ ἀναγέννησις εἶνε ἔνθεν μὲν ἔργον τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, τὸ ὅποσον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐνεργοῦν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διεγείρει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν καὶ τὸν ἀρασμόν· ἔνθεν δὲ εἶνε ἔργον τῆς προαιρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις δεχόμενος τὴν ἐπενέργειαν ταύτην τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπι-

«τρέπει εἰς ἑαυτὸν καὶ μετανοεῖ αἰεὶ ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν εἶπε. πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρὸς μου περισσεύουσιν κτλ.» Ἡ ἠθικὴ ἀναγεννήσις ἀρχεται διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς πίστεως καὶ τελειοῦται ἐν τῇ δικαιοῦσει καὶ τῷ ἁγιασμῷ. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς ἑαυτὸν ἄνθρωπος καὶ μετανοῶν ὀφείλει εἰλικρινῶς νὰ ἀποβάλλῃ τὰς κακὰς διαθέσεις καὶ ἐπιθυμίας καὶ τὸ σαρκικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ μετὰ συντριβῆς καρδίας νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἤμαρτε καὶ ὅτι ζητεῖ τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ ὑποσχόμενος ἀληθῶς ὅτι δὲν θὰ ὑποπέσῃ πλέον εἰς ἁμαρτήματα καὶ συγχρόνως νὰ πιστεύσῃ καὶ ἀφοσιωθῇ τῷ Χριστῷ τῷ λυτρωτῇ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δι' οὗ θὰ ἐνισχυθῇ ἐν τῷ ἀγαθῷ· διότι οὗτος εἶνε «ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» καὶ θὰ δικαιοθῇ ἐκ τῆς ἐν ἀγάπῃ ἐνεργουμένης πίστεως· ὀφείλει ἐπίσης νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ζωσαν αὐτοῦ πίστιν δι' ἔργων ἀγαθῶν «πλῆστιν ἔχει δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης» καὶ νὰ ἀποθέσῃ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ ἀναπλασθῇ καὶ ἐνδυθῇ τὸν νέον πνευματικόν, ἀνακαινισθῇ καὶ ἀποθάνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ· «ἀποθῆσθαι ὑμᾶς, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· ἀναγεῖσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ ἁγίου ὑμῶν, καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.»

§ 31. Ὁ διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως ἀναγεννηθεὶς ἄνθρωπος ἔχει ἀληθῶς τὴν δύναμιν τὴν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ ἐπιτευχθεῖσαν σωτηρίαν νὰ ἀναπτύξῃ εἰς ἀληθὴ ἠθικὸν βίον καὶ νὰ προαγάγῃ, διὰ δὲ τῆς ἠθικῆς σπουδῆς ν' ἀποβῇ προσωπικῶς τέλειος καὶ νὰ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Ἄλλ' ἡ τελειότης αὕτη μόνον ὡς ἠθικὸν τέλος προβάλλεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀναγεννήσεως δὲν ἀποκαθίσταται τόσο εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τελείας ἀθωότητος καὶ εὐδαιμονίας, ἐπειδὴ φέρει ἐν τῇ πρωτοπικότητι αὐτοῦ, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς βιωτικὰς σχέσεις, κατὰ τὴν ἐπίγειον αὐτοῦ ὑπαρξιν πάντοτε τὴν ἀτέλειαν ἐν ἑαυτῷ καὶ πρόκεινται πλάναι ἀδυναμίας, κακαὶ ἐπιθυμίας, διαθέσεις, διαλογισμοὶ καὶ πάθη. Δὲν εἶνε

ὅπως τοιαῦτα ὥστε νὰ μὴ δύνηται νὰ καταλάβῃ διὰ μέσου τῆς ἐν αὐτῷ διὰ τῆς χάριτος ἀναγεγεννημένης δυνάμεως, ἀλλὰ δύνανται ταῦτα νὰ τῷ χρησιμεύωσιν, ἂν μὲν πιστὸς εἰς τὴν πίστιν, νὰ προάγῃται εἰς ἀνώτερον καὶ ὑψηλότερον βαθμὸν προσωπικῆς τελειότητος ἡθικῆς τε καὶ πνευματικῆς· αὐτὸς δὲν ἀρα νῶν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦμεν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα·» καὶ «*Διδὸς οὐκ ἔκαθόμεν· ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμεῖς καὶ ἡμέρα*».

§ 32. Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ἡ ἀναγέννησις ὡς πνευματικὴ ἀναφέρεται εἰς τὸ πνεῦμα. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐν ἐνόητι διὰ τῆς πίστεως διατελῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἔχει ἕνεκα τῆς μεταδοθείσης αὐτῷ νέας ἀρχῆς τοῦ βίου ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν δύναμιν καὶ τὴν τάσιν ν' ἀναγεννηθῇ καὶ ν' ἀποβῇ νέος κατὰ χάριν υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὥστε ὁ μὲν Θεὸς μένει ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ αὐτὸς οἶδατε ὅτι υἱὸς Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;» καὶ «*ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κράζον Ἀβδᾶ ὁ πατήρ*» κτλ.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ μετανοοῦντος καὶ ἀναγεννηθέντος δείκνυται εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἰς τὸ γνωστικόν, τὸ συναισθητικόν καὶ τὸ βουλευτικόν. Καὶ τὸ μὲν γνωστικόν τοῦ ἀναγεγεννημένου ἀνθρώπου οὐ μόνον ἀπαλλάσσεται τῶν δεσμῶν τοῦ κακοῦ ἀλλὰ καὶ φωτίζεται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς κατάληψιν τῆς πλήρους θρησκευτικῆς ἀληθείας καὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀναγκαίας σωτηρίας καὶ τοῦ ἀγιασμοῦ ἐν τῇ ἀπολυτρῶσει καὶ τῇ σέσει τῶν ἀμαρτιῶν καὶ γίνεται ἐπιδεκτικώτερος καὶ καταλληλότερος. Τὸ δὲ συναισθητικόν λυτροῦται τῆς ἀμαρτωλοῦ πωρώσεως ἐπιδεκτικώτερον ἀποβαῖνον διὰ τὴν συναίσθησιν παντός θεοῦ καὶ ἀντιθεοῦ ὥστε ὁ χριστιανὸς ἀγανακτεῖ καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν ἀμαρτιάν ροπὴν καὶ τὰς ἀδυναμίας αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ ἰδίως μᾶλλον τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου αἰσθανόμενος ἀληθῆ χαρὰν διὰ τὸ ἀγαθὸν

καὶ θεῖον. Τὸ δὲ βουλευτικὸν ἀπαλλαττόμενον τῆς ὑπερβολικῆς δυνάμεως τῆς ἀμαρτίας, ἐπειδὴ ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἶνε ἥδη ἐλεύθερον καὶ ἱκανὸν νὰ βούληται καὶ ἐκπληροῖ πᾶν ἀγαθὸν καὶ νὰ καταπολεμῇ πᾶν κακὸν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχον.

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀληθῶς ἐν τῇ αἰσθητικότητι αὐτοῦ ἔτι τὴν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν τάσιν, ὑπόκειται τῇ ἀδυναμία, τῇ ἀσθενείᾳ καὶ τῷ θανάτῳ· ἡ αἰσθητικότης ὁμῶς καὶ ἡ σωματικὴ ἀσθένεια δὲν εἶνε πλέον ἢ κατισχύουσα δυνάμεις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα τοῦ λογικοῦ βίου τοῦ πνεύματος ἀλλ' εἶνε δυνατόν ἐν πάσῃ στιγμή νὰ ὑπέικωσιν εἰς τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τούτου, ἐπειδὴ ἡ σωματικὴ ζωὴ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῆς μετοχῆς τῶν μυστηρίων καθιεροῦται δι' ὑψηλότερον ἠθικὸν σκοπὸν ἢτοι οὐχὶ διὰ τὴν ἐκμηδένισιν ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ ἀναστάσει δόξαν καὶ λαμπρότητα «εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν». καὶ ἀλλαχοῦ αὐτὸς μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, βιοθετοῦν ἀπεκδεχόμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν».

VI

Περὶ ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης.

§ 33. Ἡ ἀγάπη καὶ αἱ ἀρεταὶ αὐτῆς. Εἴπομεν ὅτι οὐσία τῆς ἀμαρτίας εἶνε ὁ ἐγωϊσμὸς· βᾶσις δὲ τῆς ἀρετῆς ἢ ἀγάπῃ· αὕτη ἐκείνου ἀντίφασις· ὁ νόμος ποδοπατεῖται ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ πληροῦται ἐν τῇ ἀγάπῃ. Τοῦτο τὸ ἰδανικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς. Ἰδανικὸν τῆς ἐθνικῆς ἀγάπης εἶνε ἡ ὑπερφηάνεια· τοῦ δὲ χριστιανισμοῦ εἶνε ὁ Ἰησοῦς Χριστός, παρ' οὗ ἐδιδάχθημεν τὴν διακονοῦσαν ἀγάπην ὡς τὸ μέγιστον καὶ ὑψιστον τὸν ὅποιον ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα. Ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ εἶνε ἡ ἀγάπη: «Ἀγαπήσωμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγά-

πήσεν ἡμᾶς». Ἐν τούτῳ ἔγκειται ὅλος ὁ χριστιανισμός· ὁ ἄνθρωπος πρῶτον καὶ κύριον ὀρεῖται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ ἔπειτα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Διότι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης δυνάμεθα πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ νὰ ἀπολαύσωμεν. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἀναβλύζει τὸ ὅλον πλήθος τῶν λοιπῶν ἀρετῶν. Ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν Αὐγουστίνον εἶνε ἡ τάξις τῆς ἀγάπης. Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ βῆσις τοῦ ἀγαπῶντος, ἐν ἧ οὗτος κατέρχεται· αὐτὸς τὸ ἀκατάπαυστον παρὸν ἐν ᾧ οὗτος ζῆ· αὐτὸς τὸ μέλλον τοῦ ἀγαπῶντος, οὐ ἀπέναντι· οὗτος ὑπάρχει· ἐκ τῆς τριπλῆς ταύτης σχέσεως προέρχονται αἱ ἐξῆς ἀρεταὶ τοῦ χριστιανοῦ.

1) Ἡ ταπεινότης, δι' ἧς καταμετροῦμεν τὸν χριστιανὸν κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς ἀπικτεῖ νὰ εἴμεθα ταπεινόφρονες καὶ ἄκακοι καὶ τοιοῦτοι ὡς τὰ παιδιὰ, ὅπως ἀξιωθώμεν νὰ γείνωμεν μέλη τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «*Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιὰ, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*» καὶ πρᾶεις, ὡς ἀλλαχοῦ λέγει· «*μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρῶός εἰμι, καὶ ταπεινός τῆ καρδίας*».

2) Ἡ εὐγνωμοσύνη, δι' ἧς κλινόμεν γόνυ πρὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς πλάσματα αὐτοῦ, ὡς ἀμικρωλοὶ πρὸ τοῦ ἁγίου, ὡς ἐλεηθέντες πρὸ τοῦ ἐλεοδότου· διὰ ταύτης δὲ ὑφούμεθα πρὸς αὐτόν. Εἰς ἑαυτὴν μὲν ἀποβλέπουσα ἡ ἀγάπη εἶνε ταπεινὴ, πρὸς τὸν Θεὸν δὲ ἀτενίζουσα ἀποβαίνει εὐγνώμων.

Ταπεινὴ καὶ εὐγνώμων εἶνε ἡ ἀγάπη ὅταν ἐν τῷ Θεῷ, τῇ αἰωνίᾳ αὐτῆς βῆσει, καταδύηται. Ὑπακοὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ χαρὰ ἐν αὐτῷ, αὐταὶ εἰσιν αἱ ἰδιότητες τῆς ἀγάπης, τῆς ἐν τῷ Θεῷ, ὡς τῷ παρόντι αὐτῆς, ζώσης καὶ κινουμένης. Ἐκείνη εἶνε ἀγάπη, ἡ ἐν ὑπακοῇ τὴν θέλησιν τοῦ ἄλλου ἰδίαν ἑαυτῆς ποιῶσα. Ἄλλως ἄνευ ὑπακοῆς ἡ μὲν ἀγάπη οὐδόλως ἤθελεν εἶσθαι ἠθική, ἡ δὲ ὑπακοὴ ἄνευ ἀγάπης οὐδόλως ἐλευθέρᾳ. Καὶ πάλιν ἄνευ χαρᾶς ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὑπακοὴ αὐτῆς ἤθελεν εἶνε νεκρά. Οὐδεὶς ἀγαπᾷ τινα χωρὶς νὰ αἰσθάνηται ἐν ἑαυτῷ χαρὰν διὰ τούτο· γνωρίζει ποῖον ἀγαθὸν ἐν αὐτῷ κέκτηται. Ὁ Θεὸς

ὅμως εἶνε τὸ μέγιστον ἀγαθόν, τὸ ἀγαθὸν πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐπομένως ἡ ὑψίστη χαρὰ τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Ὅτε ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, ἔχαίρε καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀνεπαύετο ἐπ' αὐτῷ. Πλάσας αὐτόν, οὐδὲν ἕτερον ἐποίησεν, οὐδὲν ἠθέλησεν. Οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος εὕρισκων τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ κατέχων αὐτόν ἐν τῇ ἀγάπῃ, χαίρει καὶ ἀναπαύεται ἐπ' αὐτῷ ὑπὲρ αὐτόν οὐδὲν ἐπιθυμεῖ, οὐδὲν θέλει.

Αὗται εἶνε αἱ ἀρεταί, αἱ ἐν τῇ ἀρετῇ τῆς ἀγάπης, ὡς ἐν κελύρει ἐγκεκλεισμένοι καὶ φαιδρὸν ἐπὶ τοῦ βίου διαχέουσαι φῶς. Διότι πᾶσα πράξις τοῦ χριστιανοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε ἀντανάκλασις τοῦ ἐσωτέρου πρὸς τὸν Θεὸν αἰθθήματος αὐτοῦ. Καὶ ὡς ὁ Θεὸς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, οὕτω καὶ ἡ τοῦ χριστιανοῦ ἀγάπη εἶνε καθολικὴ, περιλαμβάνουσα τὸ πᾶν, μηδὲν ὑπὸ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ἐρασιμότητος τοῦ πλησίον συνθηκολογουμένη. Ἐχει μὲν στενοτέρους καὶ πλατυτέρας κύκλους, ἔχει βαθμοὺς μεγαλειτέρους ἢ σμικροτέρας ἐσωτερικότητος— τοῦθ' ὅπερ εἶνε φυσικὸν— ἀλλ' ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγάπη ἐφ' ὅλων ἐκτείνεται, οὐδὲ διὰ τῆς ἀχαριστίας τῶν ἀνθρώπων ταρασσεται, οὕτω καὶ ἡ τοῦ χριστιανοῦ ἀγάπη περιλαμβάνει τοῦλάχιστον ἐν τῇ μεσιτείᾳ ἅπαντας καὶ δὲν ἀποκλείει ἐν τῇ προσευχῇ οὐδ' αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς· ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· [ἴδε πλείονα Λουθ. σελ. 64—76].

§ 34. Τίνα στοιχεῖα πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη διὰ νὰ ᾖ ἀληθής ; Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγένετο τὸ ἡλικὸν ἡμῶν πρότυπον διὰ τῆς ἐν ὑπακοῇ ἀγάπης Αὐτοῦ, ἥτις ἐν μὲν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσει παρέστη ὡς θεωρητικὴ, ἐν δὲ τῇ πρὸς τὸν κόσμον ὡς ἐνεργητικὴ καὶ πάσχουσα. Πᾶς ἄρα χριστιανὸς θέλων νὰ μιμηθῇ τὸ πρότυπον τοῦτο ὀφείλει νὰ ὑποτάσῃ τὸν ἑαυτοῦ βίον εἰς τὸν Θεὸν καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσῃ τὴν πρὸς Αὐτὸν υἱικὴν ἑαυτοῦ σχέσιν. Κατὰ ταῦτα χαρακτῆρες τοῦ χριστιανικοῦ βίου εἶνε ἡ ὑπακοή καὶ ἡ ἀγάπη, ἡ ἢ ἐν ὑπακοῇ ἐκδηλουμένη ἀγάπη ἥτις ἀποτελεῖ τὴν πρώτην

καὶ θεμελιώδη χριστιανικὴν ἀρετὴν. Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἓνα ἢ ἀληθές, πρέπει νὰ περιλαμβάνη τὰ αὐτὰ στοιχεῖα, οἷα καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ· νὰ εἶνε δηλ. 1) θεωρητικὴ ἤτοι μετ' ἀκράδαντου πεποιθήσεως ἀποδοχὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Βασιλείου Αὐτοῦ, 2) μυστικὴ καὶ ἐν προσευχῇ ἤτοι ἀποδοχὴ τῶν ἔκωθεν κατερχομένων δώρων καὶ 3) ἐνεργητικὴ καὶ πάσχουσα. Οὕτω ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη αὔξουσα ἐν τῷ χριστιανῷ θά ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προρισμὸν καταπολεμοῦσα ἔνθεν τὸν πνευματικὸν ἤτοι τὸν ἐγωισμὸν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνεξαρτησίαν [διάβολος, ἀρχαῖος γνωστικός], ἔνθεν δὲ τὸν ὕλισμὸν, καὶ οὕτω παρισταμένη τὸ μὲν ὡς ταπεινοφροσύνη ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ [ἀντιθέτω τῷ ἐγωισμῷ] τὸ δὲ ἀγνότης ἀπέναντι τῆς ὕλης, περαιτέρω ὡς ἐσωτερικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ ἀπέναντι τῶν φαινομενικῶν ἀγαθῶν καὶ τελευταῖον ὡς σταθερότης ἀπέναντι τῶν ποικίλων τοῦ κόσμου πειρασμῶν. Ἡ βαθμιαία αὕτη τελειοποίησις τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς ἐν τῇ μιμήσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καλεῖται ἀγιότης, ἣτις ἔργον οὖσα τῆς τε θείας χάριτος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν κατορθοῦται γενικῶς διὰ διττῆς ἐνεργείας, ἀρνητικῶς ἤτοι ἄρσεως τῶν κωλυμάτων πρὸς ἀρετὴν ἢ κατ' ἄλλους ἀποχῆς ἀπὸ τῆς κακίας κατὰ τὸ «ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ» καὶ θετικῶς ἤτοι χρήσεως τῶν πρὸς αὐτὴν συντελούντων κατὰ τὸ «καὶ ποίησον ἀγαθόν». Ἀπέναντι τῆς διττῆς ταύτης ὄψεως τῆς ἀγιότητος ὑπάρχουσι δύο μονομέρειαι, ὧν ἡ μὲν πρώτη θεωροῦσα ὡς κύριον σκοπὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν καταστροφὴν τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀπονέκρωσιν τῆς σαρκὸς ἐπιδιώκει μόνον μακάριον θάνατον ἀλλ' οὐχὶ καὶ μακάριον βίον, ἡ δὲ δεύτερα κλείουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν καταστρεπτικὴν δύναμιν τῆς ἁμαρτίας θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς τὴν τελείωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἐπομένως τὴν ἀγιότητα ἐν τῇ ἀρμονικῇ μόνον ἀναπτύξει συμφώνως πρὸς τὸ ἠθικὸν ἡμῶν πρότυπον, τὸ Χριστίν.

§ 35. Αἱ διάφοροι ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης. Καίτοι δὲ μία εἶνε κατ' οὐσίαν ἡ ἀγάπη, ὡς εὐμενὴς τῆς καρδίας,

διάθεσις, ὅμως ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὸν βίον λαμβάνει ποικίλας ἀπορρώσεις κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντικειμένων, εἰς ἃ ἀναφέρεται καὶ τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς ἐξασκεῖται. Ἐπειδὴ ὁ ἀγαπῶν συμμορφοῦται καὶ συντρέχει πρὸς ὃ, τι ὁ ἀγαπώμενος εὐχεται καὶ ἐπιθυμεῖ ὡς ἀγαθόν, διὰ τοῦτο ἀγάπης ἀντικείμενα, δύνανται νὰ ᾧτι μόνον τοιαῦτα ὄντα ἄτινα αἰσθανόμενα καὶ νοοῦντα, τί μὲν εὐάρεστον καὶ καλόν, τί δυσάρεστον καὶ κακόν, ἐπιθυμοῦσι μὲν ἐκεῖνα, ἀποτρέφονται δὲ ταῦτα.

Τοιαῦτα δὲ εἶπὶ κυρίως μὲν τὰ λογικὰ ὄντα καὶ προσωπικὰ ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἶτα δὲ ζῶα, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα αἰσθάνονται τὰ εὐάρεστα καὶ ἀλγεῖνά, καὶ ἐκεῖνα μὲν ἐπιδιώκουσιν ὡς ἀγαθὰ, ταῦτα δὲ ἀποφεύγουσιν, ὡς κακὰ. Τὰ δὲ ἄψυχα δὲν ἀγαπῶνται ἀλλ' ἢ θαυμάζονται, ἐὰν ἔχωσὶ τι θαυμασμοῦ ἄξιον, ἢ ἐπιζητοῦνται ἐὰν παρέχωσιν ὠφέλειάν τινα καὶ ἡδονὴν τῷ ἀνθρώπῳ. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὰ ζῶα ἀγάπη ἐκδηλοῦται ἐπὶ τῇ συμπαθείᾳ ἐκεῖνη, μεθ' ἧς περιποιούμεθα αὐτὰ, προθύμως παρέχοντες τὰ πρὸς τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἀναγκαζιοῦντα καὶ ἀποφεύγοντες πᾶσαν ἄλογον καὶ ἀπάνθρωπον αὐτῶν αἰκίαν.

Ποικιλωτέρα παρουσιάζεται ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπη. Ἀπλουστάτη αὐτῆς καὶ γενικωτέρα μορφή εἶνε ἡ εὐνοία, ἐκφαινομένη εἴτε ἐν τῇ εὐπροτηγορίᾳ καὶ φιλοφροσύνῃ πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας, εἴτε ἐν τῇ συμμετοχῇ καὶ κοινωνίᾳ τῆς χαρᾶς ἢ λύπης τοῦ ἄλλου. Ἐν ᾧ δὲ ἐν τοιαύτῃ μορφῇ εἶνε δυνατὴ ἡ ἀγάπη πρὸς πάντας καὶ κατὰ συνέπειαν εἶνε καθῆκον παντὸς πρὸς πάντας, ὡς ἐνεργὸς ἀγάπη περιορίζεται, ἐξ ἀνάγκης, εἰς κύκλον στενότερον, τὸ μὲν, διὰ τὸ ἀνθρωπίνως ἀδύνατον πᾶσι συντρέχειν πρὸς τὸ εὖ εἶναι πάντων, τὸ δέ, διότι δὲν χρῆζουσι πάντες τῆς ἐνεργουῦ τῶν ἄλλων συνδρομῆς πρὸς τὴν ἰδίαν εὐημερίαν καὶ προαγωγὴν. Οὕτω δὲ εἰς τοὺς δεομένους μόνον περιοριζομένη καθόλου μὲν παρουσιάζεται ὡς εὐποιία πρὸς τοὺς χρεῖαν ἔχοντας, ἰδίᾳ δὲ ὡς ἐλεημοσύνη ἢ φιλοξενία.

Οὐ μόνον δὲ ὡς θετική, ὡς θωπεύουσα καὶ μεταδιδούσα, ὡς διευκολύνουσα τὰς ἐπιθυμίας καὶ συντρέχουσα τοῖς σκοποῖς τοῦ

ἀγαπημένου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀρνητικὴ παρουσιάζεται ἡ ἀγάπη πολλὰκις ἐν τῷ βίῳ, ἀντενεργοῦσα πρὸς τὰς ἐπιθυμίας καὶ ματαιοῦσα τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ. Ὅταν δηλ. ὁ ἀγαπώμενος, μὴ γνωρίζων τὸ ἀληθὲς καὶ μόνιμον αὐτοῦ συμφέρον, ἐπιδιώκει τοιαῦτα πράγματα, ὅποια στιγμιαίως καὶ παραδικῶς τέρπουσι, ἀποβλέπων οὐχὶ πρὸς τὴν στιγμιαίαν ἡδονὴν καὶ τέρψιν τοῦ ἀγαπωμένου, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ μόνιμον αὐτοῦ εὐπραγίαν, ἀρνεῖται τὴν τοιαύτην συνδρομὴν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀλόγων καὶ στιγμιαίων ἐκείνου ἐπιθυμιῶν καὶ παντὶ σβένει πειρᾶται νὰ ματαιώσῃ αὐτάς.

Ἡ τοιαύτη ἀντεέργεια, παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην δυσαρμονίαν τῶν βουλήσεων, οὐδὲν ἤττον ἀρέσκει, ὡς ἐκδήλωσις τῆς ἀγάπης, διότι ἐπιζητεῖ ἐκεῖνο τὸ συμφέρον τοῦ ἀγαπωμένου, ὅπερ θὰ ἐπεδίωκε καὶ οὗτος ὀρθῶς καὶ ὠρίμως σκεπτόμενος. Ἀσκοῦσι δὲ τὴν ἀρνητικὴν καὶ παιδευτικὴν ταύτην ἀγάπην οἱ γοεῖς, οἱ διδάσκαλοι, οἱ κυβερνῆται, οἱ ποιμένες ἀπέναντι τῶν εἰς τὴν μέριμναν καὶ διεύθυνσιν αὐτῶν ἐμπειστευμένων. Καὶ ὅσοι, ἵνα μὴ πρὸς ὀλίγον λυπήσωσι τοὺς ἀγαπωμένους, ὑποχωροῦσι ταῖς οἰκισδότητε ἐπιθυμίαις καὶ ἀπαιτήσεσιν αὐτῶν καὶ γίνονται οὕτως αἴτιοι τῆς μελλούσης αὐτῶν συμφορᾶς, οἱ τοιοῦτοι εἶνε ἀξιόμιμποι δι' ἀπερισκεψίαν καὶ ἀδυναμίαν βουλήσεως.

Καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν δὲ ἀγάπη, οὕτα καὶ αὕτη μετὰ λόγου ἀφοσίωσις πρὸς αὐτὸν καὶ οἰονεὶ οἰκειοποίησις τῶν ἐκείνῳ ἀρεσκόντων, μάλιστα πάντων καταφαίνεται ἐν τῷ ἀγγῶ θρησκευτικῷ ζήλῳ, ἐν τῷ ζωηρῷ ἐνδιαφέροντι καὶ τῇ ἐνεργῶ προθυμίᾳ ὑπὲρ παντός συντελοῦντος πρὸς δόξαν αὐτοῦ.

Καὶ ἔχει δὲ ἡ ἀγάπη μετὰ τῶν ἀρετῶν τὴν πρώτην θέσιν, καὶ ἀπούσης μὲν αὐτῆς, ἡ ἠθικὴ ζωὴ παρίσταται κενὴ περιχομένου, καὶ ἐὰν ἔτι ὑπάρχουσι ἄλλαι ἀγαθαὶ ιδιότητες, παρούσης δέ, συνυπάρχουσι μετ' αὐτῆς πλεῖστα ὅσα, ὡς ἀριστὰ διατυποῖ ὁ θεὸς Παῦλος ἐν τῇ Α'. πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ: [πρβλ. § 57].

§ 36. Ἡ δικαιοσύνη. Δικαιοσύνη κατὰ τὴν εὐρυτέραν

τῆς λέξεως σημασίαν, σημαίνει τὴν σύμφωνον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ καθῆκον πολιτεῖαν· κατὰ δὲ τὴν στενοτέραν ἐκφράζει ἐκείνην τὴν ιδιότητα τῆς βουλήσεως, καθ' ἣν προθύμως ἀναγνωρίζομεν καὶ σεβόμεθα τὸ δίκαιον τοῦ ἄλλου. Ἡ δικαιοσύνη λαμβάνεται ὡς ἠθικὴ ἰδέα, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς ἀποσοβοῦνται δύο ἀπολύτως ἀπαρέσκουσαι σχέσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔριδες καὶ μάχαι, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνισότης καὶ δυσαναλογία ἐν τῇ θυμικῇ καταστάσει δύο προσώπων. Καὶ ἡ ἔρις γεννᾶται, ὅταν τις ἔργῳ ἢ λόγῳ δὲν σέβηται τὸ ὑφειλόμενον τῷ ἄλλῳ. Κυριῶς μὲν ἄξις μομφῆς εἶνε ὁ τὰ ἀλλότρια σφετεριζόμενος καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πράττων, ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν γεννομένη ἔρις, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, εἶε οὕτως ἄχαρις, ὥστε πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῆς παρακινουμένον πολλάκις τοὺς ἀδικουμένους αὐτοὺς νὰ ὑποχωρῶσι μᾶλλον ἢ ἀνθιστάμενοι τοῖς πονηροῖς καὶ ἀδίκοις, νὰ προκαλῶσι μάχας καὶ διχοστασίας· «*Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγὼνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θιλορτί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον κτλ.*» Ἡ δὲ ἀνισότης καὶ δυσαναλογία τῆς θυμικῆς καταστάσεως γεννᾶται, ὅταν ὁ εἰς διὰ τινος εὐποιίας ἢ κακοποιίας εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως διαθεῖς τὸν ἕτερον, αὐτὸς δὲ δι' ὁμοίας πράξεως δὲν διατεθῇ ὁμοίως καὶ ἀναλόγως. Ὅταν δηλ. ὁ εὖ ἢ κακῶς ποιήσας δὲν ἀνταμειφθῇ ὁ μὲν δι' εὐγνωμοσύνης, ὁ δὲ διὰ τῆς προσηκούσης ποινῆς. Καὶ δύναται μὲν ὁ εὐποιήσας καὶ ὁ κακῶς πράξας ἀφιλοκερδῶς καὶ κατ' ἀγάπην ἐνεργοῦντες, νὰ μὴ ἀπαιτῶσιν ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ εὐποιᾷ καὶ τιμωρίαν ἐπὶ τοῖς παθήμασιν, ἀλλὰ τὴν γεννηθεῖσαν δυσαναλογίαν καὶ τὴν ὑφισταμένην ἔλλειψιν αἰσθανόμεθα οὕτως ζῶντες, ὥστε καὶ ὅλως ξένοι πρὸς τὸ συμβαῖνον καὶ ἀπαθεῖς ὄντες, ὅμως ψέγομεν πικρῶς τὸν ἀχάριστον καὶ ἐπαινοῦμεν τούναντίον τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν τοῦ κακοποιοῦ, καίπερ ἄλλως συμπαθοῦντες πολλάκις ἐξ ἀγάπης ταῖς τοιούτοις, ἐπὶ τῇ καταλαβούσῃ αὐτοὺς δυστυχίᾳ. Τοιούτου ἐμφύτου ἡμῶν γιλοδικαίου αἰσθήματος ἐκδήλωσις εἶνε ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οὕτω

λαλουμένη καὶ τῇ θείᾳ δίκῃ ἀναλογοῦσα νόμοις, καθ' ἣν ἐν-
ταῦθα μὲν λυπούμεθα καὶ ἀδημονοῦμεν ἐπὶ τοῖς παρ' ἀξίαν εὖ
ἢ κακῶς πράττουσιν, ἐκ δὲ τῆς ἡμέρας τῆς τοῦ Θεοῦ δικαίας
κρίσεως, ἀνχόμενον τὴν ἄρσιν τῆς δυσαναλογίας ταύτης καὶ
τὴν κατ' ἀξίαν ἀπονομὴν ἐκάστῳ τῆς προσηκούσης μακαριότη-
τος καὶ κακοδαιμονίας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ἐπήνασεν
ἐπίσης τὸ πανάρχαιον σύστημα τῶν δικῶν, ἐν τῇ διττῇ αὐτῶν
μορφῇ, τῇ τε ἀστικῇ λεγομένη καὶ τῇ ποινικῇ, δι' ὧν διαλύ-
ονται αἱ ἕριδες καὶ συνδιαλλάσσονται τὰ διεστῶτα μέρη καὶ
ικανοποιεῖται ὁ προσβληθεὶς διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς προσηκού-
σης ποινῆς τοῖς ἐνόχοις. Ἐν ᾧ δὲ ἡ τῆς χάριτος ἀπόδοσις τῷ
εὖ ποιήσαντι εἶνε ἔργον αὐτοῦ τοῦ εὖ παθόντος, ἡ αὐτοδικία
πρεπᾶντως ἀπαγορεύεται ἐν εὐνομούμεναις πολιτείαις καὶ κοι-
νωναίαις, τῆς ἐξουσίας αὐτῆς ἀναλαμβάνουσας τὴν ἐξέτασιν καὶ
τὴν ποινικὴν αὐτοῦ ἐκτίμησιν, ἐπειδὴ ὁ μὲν κακοποιηθεὶς, πα-
ραφερόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους καὶ ζητῶν ἐκδίκησιν, δύναται νὰ
ἀνταποδώτῃ εἰς τὸν ἀδικήσαντα πλείονα τῶν ὅσων ἔπαθεν, ἐν
ᾧ αἱ δικαστικαὶ ἀρχαὶ παντὸς πάθους ἀπηλλαγμένα καὶ ἀμε-
ρολήπτως καὶ ἀπαθῶς ἐξετάσονται τὸ προηγούμενον κακὸν
ἐπιβάλλουσιν ἀνάλογον ποινὴν καὶ οὕτως ικανοποιοῦσι τὸν
παθόντα.

Ὁ Σωτὴρ καταργῶν τὸ αὐστηρὸν περὶ ἀγγεῖμα τοῦ παλαιοῦ
νόμου «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος»
ὡς ἀντικείμενον τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου δὲν
ἐννοεῖ νὰ καταργήσῃ καὶ πᾶσαν δικαστικὴν ἀρχὴν καὶ ἀνταπό-
δοσιν, ἀλλ' ἀπαγορεύει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς ἰδιώταις
θεωρουμένοις, τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως καὶ τὴν ἐντεῦθεν προ-
ερχομένην ἀνταπόδοσιν, ὡς ἀτυμβίβαστον πρὸς τὴν τοῦ πλη-
σίον ἀγάπην. Τὸ δίκαιον τῶν ἴσων τὸ *jus talionis* ἦτο ἀρ-
χαιότατον παρ' ἅπασιν σχεδὸν τοῖς ἔθνεσι· εἶχε τοῦτο ἡ Σολώ-
νειος νομοθεσία «*ἐὰν μὲν ἕνα ὄφθαλμὸν ἔχοντος ἐκκόψῃ τις,*
ἀντεκόπτει τοὺς δύο» καὶ ἡ ρωμαϊκὴ τῶν δώδεκα πινάκων
«*Si membrum vupit, talio esto*». Καίτοι λοιπὸν ὑπεβάλλετο
ὑπὸ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, ἦτοι καθιέρου τὸ δίκαιον τῆς ἀκρι-

Θεοῦ ἀνταποδόσεως τῶν ἰσῶν, ἐν τούτοις ὁ Σωτὴρ ἀπαγορεύει τοῦτο καὶ συνιστᾷ τὴν ἀνεξικακίαν, ἀλλὰ δὲν ἀπαγορεύει καὶ τὴν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ τιμωρίαν τῶν κακοποιῶν, διότι ἐν οἷς χρόνοις ζῶμεν οὐκ ἄλλως δυνατόν γενέσθαι ἢ ἕκαστος τίμιος ἄνθρωπος πρέπει νὰ μεταχειρίζεται πᾶν νόμιμον μέσον ὑπερασπίσεως, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἔπραξε ταῦτο εἰπὼν τῷ δούλῳ τοῦ ἀρχιερέως «εἰ κακῶς ἐλάλησα μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς. τί με δέρεις;»

§ 37. Ἐγάπη καὶ Δικαιοσύνη. Αἱ ἰδέαι τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐκτὸς τῆς συμπτώσεως ταύτης κατὰ τὴν ἑκβάσιν οὐσιωδῶς διαφέρουσι ἀλλήλων. Κοινὴν μὲν ἔχρουσι ἀμφοτέρω τὴν ἀρμονίαν τῶν βουλήσεων καὶ αὕτη εἶνε τὸ ἐν ἑκατέρω ἀρέσκον, διακρίνονται ὅμως ἀλλήλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀγάπῃ ἡ ἀρμονία αὕτη εἶνε θετικὴ, ἐν δὲ τῇ δικαιοσύνῃ οὕτως εἰπεῖν ἀρνητικὴ. Διὰ τῆς δικαιοσύνης ἀποφεύγομεν μόνον τὴν δυσαρμονίαν καὶ ἀνισότητά, τὴν ἔριδα καὶ διαφωνίαν αἰτινες γεννῶνται ἢ ἐκ περιφρονήσεως ἄλλοτρίων δικαίων, ἢ ἐκ μὴ ἀπορίσεως οἰασθήποτε ὀφειλῆς. Ὁ δίκαιος δηλ. ἀποφεύγει κυρίως κακὸν τι, ἐν ᾧ ὁ ἀγαπῶν ἐργάζεται τι ἀγαθόν, χωρὶς ἢ παράληψις αὐτοῦ νὰ φραίνηται αὐτὴ κατ' ἐαυτήν, ὡς τις ἑλληψις. Ὁ μὲν ἀκολουθεῖ τῷ παραγγέλματι «ὄ σὺ μισεῖς, ἐτίξω μὴ ποιήσεις» ὁ δὲ ἀγαπῶν ἐκπληροῖ τὴν ἐντολήν «πάντα ὅσα ἂν θέλητε, ἔγωγε ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ οἱ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἀγάπη εἶνε ὑπερτέρα τῆς δικαιοσύνης, δύναται ὅμως διὰ τινος λόγου καὶ ἐν τισι περιστάσεσι καὶ αὕτη ἡ ἀγάπη νὰ ᾔη ὀφειλή, ὡς καὶ ὄντως εἶνε, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ᾔη καὶ ἀκραίην; διάθεσις τῆς καρδίας· διότι «ἐν τῷ Θεῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν», πᾶν ὅ,τι ἔχομεν, πᾶσαν τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ὀφείλομεν τῇ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ, διὸ ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς, εὐγνωμονοῦντες αὐτῷ, νὰ ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅπως ἐλεῖνος ἡγάπησεν ἡμᾶς, ὀφείλομεν δηλ. νὰ ρυθμίζωμεν τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις ἡμῶν πρὸς τὸ θέλημα ἐκείνου. Ἐπειδὴ δὲ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶνε τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, ἔπεται ὅτι ἡ ἀγάπη, ἢ τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ

τὸν πλησίον εἶνε ὀφειλή, καὶ δὴ ὀφειλή πάντοτε μὲν ἀποτινομένη· εὐδέποτε δὲ ἐξωφλουμένη *«μηδὲν μὴδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους»*. Ὅπως δὲ ἐνταῦθα ἡ ἀγάπη καὶ ἡ δικαιοσύνη ὑποβασπάζουσιν ἀλλήλας, καὶ ἐκείνη μὲν παρίσταται ὡς ὀφειλή εὐγνωμοσύνης, ταύτης δὲ [τῆς δικαιοσύνης] ἡ πλήρωσις γίνεται οὐ μόνον ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ τύπον, ἀλλ' ἐξ ἐνδομύχου διαθέσεως τῆς καρδίας, οὕτω καὶ ἐν ταῖς τιμωρίαις, ἀγάπη καὶ δικαιοσύνη, πρέπει νὰ συμβαδίζωσι. Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἀγάπης παιδεύων, ὀφείλει νὰ παιδεύῃ μετὰ δικαιοσύνης, ὁ δὲ ἐκ δικαιοσύνης τιμωρῶν νὰ τιμωρῇ μετ' ἀγάπης. Δὲν δύναται βεβαίως οὔτε ἡ παιδεύουσα ἀγάπη, οὔτε ἄλλο τι νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν τιμωροῦσαν δικαιοσύνην· μόνον ἡ ἀγάπη ὀφείλει νὰ μετριάξῃ τὴν αὐστηρότητα τῆς δικαιοσύνης ἐν τῷ καθορισμῷ τῶν ἐπιβλητέων καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ἐπιβληθεισῶν ποινῶν, προλαμβάνουσα οὕτω τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰς ἀτελείας τῆς μονομεροῦς εἰς τὸ δίκαιον προσηλώσεως καὶ προφυλάττουσα ἀπὸ πάσης ἐκ τῆς ὑπερακριβοῦς αὐτοῦ τηρήσεως τυχὸν προερχομένης ἀδικίας· διότι πολλάκις τὸ *summum jus* εἶνε *summa injuria*.

VII

Περὶ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ νόμου, συνειδήσεως, καθήκοντος καὶ δικαιώματος.

§ 38. Ἰδιότητες τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου.

Ὅπως ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς συνδέεται στενῶς μετὰ τοῦ νόμου, οὕτω καὶ ὁ νόμος μετὰ τοῦ καθήκοντος. Ἐν ᾧ ἀρετὴ εἶνε ἡ τελεία καὶ διαρκὴς συμφωνία τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, νόμος εἶνε αὐτῇ αὐτῇ ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ αἰώνιος γνώμων τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Καθήκον δὲ εἶνε ἡ ἀπαίτησις τοῦ συμμορφοῦσθαι πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ ἥτοι τὴν ἠθικὴν ἰδέαν· π. χ. ἡ μὲν σχέσις τοῦ δεσπότη πρὸς τὸν δούλον καλεῖται νόμος, ἡ δὲ τοῦ δούλου πρὸς τὸν δεσπότην καθή-

κον· τὸ σύνολον τῆ τῶν σχέσεων τοῦ δούλου πρὸς τὸν δεσπότην καλεῖται ἀρετή. Ὁ μὲν νόμος εἶνε ἡ ἀντικειμενικὴ ἠθικὴ ἰδέα, τὸ δὲ καθῆκον ἡ ὑποκειμενικὴ πραγματοποιήσις τοῦ νόμου. Ὁ μὲν νόμος εἶνε ἀναλλοιώτος καὶ ὁ αὐτὸς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἐν ᾧ τὸ καθῆκον μεταβάλλεται κατὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰς περιστάσεις, καίτοι ἀμφότερα ἐκφράζουσι κατηγορικὴν προσταγὴν· οὕτω, ὅτι διὰ τινὰ εἶνε καθῆκον, τοῦτο δι' ἄλλον δυνατὸν νὰ ἦνε σήμερον μὲν καθῆκον αὔριον δὲ παράβασις καθήκοντος. Ὁ νόμος ὡς ἐκφρασις ἀνωτέρας δυνάμεως, ὡς καθολικὸς λόγος δι' ὃν ὑπάρχει τι ἀναγκαιῶς ἢ πρέπει νὰ ὑπάρχη, ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα καὶ διακρίνεται εἰς φυσικὸν καὶ ἠθικὸν νόμον. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὃν μὲν ὀργανικὸν ὑπόκειται εἰς τὸν φυσικὸν νόμον, ἐντεῦθεν αἱ φυσικαὶ αὐτοῦ ἀνάγκαι, αἱ ὀρέξεις, αἱ κλίσεις καὶ αἱ ἐπιθυμίαι· ὡς ὃν δὲ λογικὸν ὑπόκειται εἰς τὸν λογικὸν νόμον. Ὅθεν ἡ γνῶσις τοῦ αἰτίου καὶ οἰατοῦ, τῆς οὐσίας καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ἄτινα ἀξιώματα δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῆ μὴ ἀρνούμενος πρότερον τὴν ἑαυτοῦ λογικότητα. Τέλος ὡς ὃν ἐλευθερον ὑπόκειται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὃν ἔχει μὲν τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐκπληρώσῃ ἢ μὴ πάντοτε ὡμὸς μετὰ τῶν συνεπειῶν τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καταλογισμοῦ. Ἐντεῦθεν δείκνυται ὅτι ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ ὑπάρχει ἐλευθερία, οἷ ἐνεκα καὶ ὀνομαζέται οὗτος καὶ νόμος τῆς ἐλευθερίας. Ὡς ἐκ τῆς μορφῆς καὶ καταγωγῆς αὐτοῦ ὁ ἠθικὸς νόμος διακρίνεται εἰς *ἐμφύτου ἠθικὸν νόμον* καὶ εἰς *ἀποκεκαλυμμένον παρὰ Θεοῦ ἠθικὸν νόμον* [διὰ τοῦ Μωϋσεως καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.]

§ 39. **Χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου.** Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου εἶνε· 1) ἡ καθολικότης τοῦ κύρους αὐτοῦ, διότι ὁ νόμος ὁ ἠθικὸς ἀναφερόμενος διὰ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ εἰς ἕν ἕκαστον πρόσωπον ἀναφέρεται οὕτω καὶ εἰς τὸ σύνολον τῶν προσώπων καὶ ἐπομένως παρίσταται ὡς ὁ διὰ πάντας ἰσχύων κανὼν· ὁ αὐτὸς νόμος, ὃν αἰσθανόμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ἀκούομεν τὴν φωνὴν

τῆς συνειδήσεως παρουσιάζεται συγχρόνως καὶ ἐν ταῖς ἔξω, ὡς ἀντικειμενική τις δύναμις καὶ ἱστορική, διότι οἱ ἐρίζοντες τὰς διατάξεις τῆς κοινωνίας ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ, τοῖς ἐθίμοις καὶ τῷ δικαίῳ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ κανόνες καὶ ὑπογραμμοὶ τοῦ νόμου τούτου. Ὅσον διάφοροι καὶ ἂν ᾦεν οὗτοι κατὰ τοὺς διαφόρους λαοὺς καὶ τὰς διαφόρους ἐποχάς, ἐκεῖνο ὅμως ὁπερ παρέχει αὐτοῖς τὴν ἰσχύν καὶ τὸν σεβασμὸν, ἢ τὸ ὑναντίον τὴν ἀδυναμίαν καὶ περιφρόνησιν, εἶνε ἡ συμφωνία αὐτῶν ἢ μὴ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. 2) ἡ ἀπαράτρεπτος ἀναγκαιότης [ἐπιβλητικότης], ἣτις ὅμως διαφέρει τῆς τοῦ φυσικοῦ νόμου, καθόσον τοῦτον μὲν δὲν δυνάμεθα νὰ παραβῶμεν ἄνευ ἀμέσου τιμωρίας, ἐν ᾧ τὸν ἔμφυτον ἠθικὸν νόμον δυνάμεθα ἀλλὰ πάντοτε ἐπισπώμεθα τὴν εὐθύνην καὶ τὸν καταλογισμὸν. Εἶνε ἀληθές ὅτι καὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἀπαντῶσι παραβάτως, ὡς π. χ. ἐν ταῖς ἐκτρώμασι· ἀλλ' ἐκεῖ, καίτοι ὑπάρχει ἡ ἀπαιτήτης τοῦ σφείλειν καὶ δεῖν, δὲν ὑπάρχει ὅμως ὁ καταλογισμὸς διὰ τὴν ἔλθειν τῆς ἐλευθερίας. Προσέτι δὲ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ἕνεκα τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ κέκτηται οὐχὶ ἀπλῆν δύναμιν ἀλλ' ἐπιτακτιήν, ἣτις ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν ἀναγνωρίσεως, καὶ ἣτις ἀπευθύνεται εἰς τὴν ἡμετέραν βούλησιν καὶ ἀπαιτεῖ περ' αὐτῆς ἐκουσίαν ὑποταγήν, μὴ εἰσακουσθεῖσα δὲ παράγει τὴν εὐθύνην καὶ τὸν καταλογισμὸν.

§ 40. Οὐσία, μορφή, ἀρχή, θεμέλιον, καὶ ὑπαρξίς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν δύναται νὰ διαγνωσθῇ ἐκ μόνῃς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς νὰ ληθῇ ὑπ' ὄψει ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐν τῷ δημιουργήματι αὐτοῦ ἐνοικούντος καὶ ἐμπεριπατοῦντος· διότι τότε δὲν θὰ περιεῖχε τὴν ὅλην ἀλήθειαν τῆς ἠθικῆς ἰδέας καὶ ὁ Θεὸς θ' ἀντικαθίστατο ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου· ὁ νόμος δύναται ὅθεν νὰ ἐκληθῇ ὡς ὁ σκοπὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ ἐλεύθερον δημιουργήμα καὶ ἐκδηλώσις τῆς θείας βουλήτεως· τοσοῦτον δὲ μόνον ἢ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου τίθεται ὡς βάσις, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶνε μία μορφή, ἢ ἔκφρασις τῆς θείας βουλήτεως.

Ἄφ' οὗ ἡ ἠθικότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας, αὕτη δὲ

συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποφασίζῃ ὁ ἄνθρωπος μεταξύ πολλῶν δυνατῶν τρόπων ἐνεργείας καθ' ἓνα ὀριζόμενον ὑπὸ λόγων ἐσωτερικῶν ἀνεξαρτήτως πάσης ἐξωτερικῆς καὶ ἀλλοτρίου ἐπιδράσεως, ἔπεται ὅτι πᾶσα ἠθικὴ ἐνέργεια εἶνε σύμμαχος καὶ ἐγκατάλειψις τρόπου ἐνεργείας ἀντιθέτου. Ὑπὸ διπλῆν μορφήν ὄθεν ὁ νόμος καθ' ἑαυτὸν ἐκτίσεται ἢ ὡς ἐντολὴ ἢ ὡς ἀπαγορεύσεις. Οὐδεμία ὁμως διαφορὰ ὑπάρχει, ἐν ὑπὸ τὴν μίαν μορφήν ἢ τὴν ἄλλην ἐμφανίζεται· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶνε διηλεκτός τι, διὰ τοῦτο οὗτος πρέπει ἐκαστοτε θεῖον τινα νόμον νὰ ἐκπληροῖ, ἢ ἐλαχίστη δὲ παράλειψις θὰ ἴτο ἄρνησις τοῦ ἠθικοῦ «Ὅστις γὰρ ὄλον τὸν νόμον τηρήσει, πιάσει δὲ ἐν ἐνί, γέγονε πάντων ἐνοχος». Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκλογὴ εἶνε ἐλευθέρη καὶ δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀμαρτωλοῦ κλίσεως, ὁ ἠθικὸς νόμος φέρει τὴν μορφήν τοῦ *δειν καὶ προσήκειν*. Ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἠθικὸς νόμος εἶνε δῶρον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγγέγραπται ἐν αὐταῖς ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων· ἡ δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐπιφαίνεται ἅμα τῇ ἐμφάνισι τῆς συναισθήσεως ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ. Ἄρα ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν εἶνε ἀποτέλεσμα ἀνατροπῆς ἢ ἐξέως καὶ συνηθείας. Θεμέλιον καὶ βᾶσις αὐτοῦ εἶνε ἡ τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ διέπουσα θέλησις τοῦ Ἁγίου Θεοῦ. Τὴν δὲ ἐν ἡμῖν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπαρξίν ἀποδεικνύει· 1) ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους γενικὴ πρὸς τὸ ἀγαθὸν κλίσις καὶ πρὸς τὸ κακὸν ἀπροστροφή· 2) οἱ νόμοι οἱ ἀνταμείβοντες τὴν ἀρετὴν καὶ τιμωροῦντες τὴν κακίαν· 3) τὰ διάφορα τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν ἐπιωφελεῖ προϊόντα· διότι ἐκαστὴ κοινωνία στηρίζεται ἐπὶ νόμων, ὧν βᾶσις εἶνε ἡ ἀμοιβαία τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, τὸ σέβας, ἡ τιμιότης καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ 4) αὐτὸς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅστις προϋποτίθησιν εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς διατάξεις τὴν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὑπαρξίν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δυναμένου οὐ μόνον ἀποδέξασθαι, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ, ὅσον τὸ δυνατόν, πραγματοποιηῆσαι αὐτάς.

Ὁ ἠθικὸς νόμος λαμβάνει τὴν ἀξίαν του ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἶνε λοιπὸν ὁ νόμος οὗτος, ὡς νόμος τοῦ Θεοῦ, 1) ἅγιος «ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἅγια καὶ δικαία καὶ

ἀγαθή»· 2) ἀπαραίτητος καὶ τοῖς πᾶσιν ἑποχρευτικός, ὡς συμφυῆς ἡμῖν· 3) ἀμετάβλητος καὶ αἰώνιος, καθ' ὃν πάντες ποτε κριθήσονται· καὶ 4) ὁ πρῶτος καὶ θεμελιώδης νόμος, ὡς ἐγγεγραμμένοι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

§ 41. **Κῦρος καὶ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου.** Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπλήρωσις ἢ μὴ τοῦ ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ στηριζομένου ἠθικοῦ νόμου τότε μόνον δικαίως θὰ συνεπήγετο ἀμαρτίῃ ἢ καταλογισμῷ, ἐὰν ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ ὑπῆρχεν ἀνώτερόν τι στοιχεῖον, ὅπερ νὰ προκλήῃ τὴν μετὰ συνειδήσεως ὑπακοήν τοῦ ἀνθρώπου εἰς αὐτό. Πράγματι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου προϋποτίθητι πλὴν τῆς ἐλευθερίας καὶ κῦρος· καθὼς δὲ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου αἴτιον αὐτῆς ἔχει αὐτὸν τὸν Θεόν, οὕτω καὶ τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου αὐτὸν τὸν νομοθέτην αἴτιον ἔχει.

Πλὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς δυνάμεως τὸ κῦρος παντὸς νόμου πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀγάπης, ὅπως οὕτω προκλήῃ οὐ μόνον τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸν σεβασμὸν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ ἀφοσίωσιν εἴτε ἐμπιστοσύνην. Καθὼς δὲ τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τὸ κῦρος πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· «οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὐσαί ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσιν.» Ἐπειτα καθὼς τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου βᾶσιν ἔχει τὸν Θεὸν ἅτε στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἀγίας Αὐτοῦ βουλήσεως, οὕτω καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ βᾶσιν ἔχει τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος τ. ἔ. στηρίζεται ἐπὶ τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθέντος ἀνθρώπου, καίτοι διάφοροι ἠθικολόγοι διαφόρως ὀρίζουσι τὸ περιεχόμενον τοῦτο, ἀνκλόγως τῶν θεωριῶν αὐτῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς πλασθέντος κατ' εἰκόνα Θεοῦ δὲν δύναται νὰ ᾖ ἕτερος ἢ ἡ ἐλευθέρα κοινωνία καὶ συνένωσις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ πραγματοποιουμένη διὰ τῆς κατ' ἐξοχὴν χριστιανικῆς ταύτης ἐντολῆς, τῆς ἀγάπης, ἣτις πικρίσθεται ὑπὸ τὴν διπλὴν ταύτην μορφήν ὡς ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν

καὶ ὡς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον· «*Ἐν ταύταις ταῖς δυοῖν ἐπιτολαῖς ὁλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρῖνται*». Ἡ ἀγάπη δὲ αὕτη ἐνεργοῦσα ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων βιωτικῶν σχέσεων πρέπει νὰ ᾖ συνδεδεμένη μετὰ τῆς δικαιοσύνης, ἥτις σημαίνει τὸ ἀποδίδοναι ἐκάστῳ τὸ ἀνήκον. Ἄλλ' ἵνα μὴ ἀμφότεραι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν περιπέσωσιν εἰς μονομέρειαν, ἡ μὲν ἀγάπη εἰς τυρηνὴν ἀγάπην, ἡ δὲ δικαιοσύνη εἰς αὐστηρὰν δικαιοσύνην, σὺν αὐταῖς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ σοφία, ἡ πραγματικὴ δηλ. καὶ τελεολογικὴ γνῶσις ἥτις δεικνύει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν ἐκάστου πράγματος. Τὸ τοιοῦτον περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶνε καθολικὸν ἅμα καὶ μερικόν, ἕτε ἀναφερόμενον οὐ μόνον πρὸς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐν ἕκαστον πρόσωπον ἰδίᾳ. Καὶ τὸ μὲν καθολικὸν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀποτελοῦσιν αἱ ἀΐωνιοι καὶ ἀμετάβλητοι διαταγαὶ αὐτοῦ· τὸ δὲ μερικόν ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια ἐνὸς ἐκάστου προσώπου ἐκάστης κοινωνίας. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος λέγει· «*Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε ἐν ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἰδὲ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον*». Κατὰ ταῦτα δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζωμεν μόνον τὰς αἰωνίως ἀμεταβλήτους μενούσας ἠθικὰς ἐννοίας καὶ ἐπιτολάς, ἀλλὰ καὶ τί ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ ὁ Θεὸς παρ' ἡμῶν ἀναλόγως τῆς ἰδιαιτέρας ἐκάστου προσωπικότητος, τῶν προσωπικῶν δώρων τοῦ ἐμπιστευθέντος ταλάντου.

§ 42. Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος καὶ ἡ διαίρεσις αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀμαρτίας εἶχε τάντις ὅπως παρακούσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου καὶ διαστρέψῃ αὐτάς, δι' αὐτὸ ὁ Θεὸς ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις ἠθικὸν νόμον θετικῶς ἀποκαλυφθέντα ἦτοι τὸν τοῦ Μωϋσέως καὶ τὸν τοῦ Χριστοῦ ἦτοι τὸν Εὐαγγελικόν, ἐν ᾧ ὡς ἐν κρόπτρῳ προβάλλονται ἡμῖν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ἀγίας Αὐτοῦ βουλήσεως· καὶ ὅστις νόμος δὲν ἐδόθη ἡμῖν μεμονωμένος ἀλλ' ὡς προϋπόθεσιν αὐτοῦ ἔχει τὴν θείαν χάριν. Τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου περιλαμβάνοντος πάσας τὰς διὰ τοῦ Μωϋσέως δοθείσας ἠθικὰς καὶ τελετουργικὰς διατάξεις ἐμπεριέχεται ἐν τῷ δεκκ-

λόγω ὅστις ἐν μικρῷ σχεδιαγραφῆματι ἐκτίθησιν ἅπαντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ νόμου τούτου ἦτο ἡ παιδαγωγώσις λαοῦ ὠμοῦ καὶ ἀπολιτεύτου τὸ πρῶτον ἢ δὴ ἀποσχιζομένου τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῇ μᾶλλον εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν πρᾶξιν ἢ εἰς τὸ φρόνημα. Προσεῖτι δὲ γὰρ ἐξενεχθῆ ὑπὸ μορφήν ἀπαγορευτικὴν διὰ τοῦ ἀπαγορευτικοῦ αὐτοῦ, ὃ προϋποτίθησι τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπαρξίν τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς κκιῆς ἐπιθυμίας. Ἐν τῷ νόμῳ τούτῳ, ὅστις ἦτο πλήρης πνεύματος δουλείας καὶ φόβου ἐμελλε νὰ παιδαγωγηθῇ ἡ ἐναντία τῇ βουλήσει τοῦ Θεοῦ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνατραφῇ ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἐλευθερίᾳ, ἀνέυρη ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ τὸν λόγον τῆς ἰδίας φύσεως, ἐντεῦθεν εἰσδύση εἰς τὴν πνευματικὴν σημασίαν τοῦ νόμου, συγχρόνως δὲ κατανόησεν καὶ τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν πρὸς πληρώσιν αὐτοῦ καὶ οὕτως καταστῆ ἐπιδεικτικὴ τῆς ἐν Χριστῷ χάριτος. Ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη σημασία τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας ἀναφέρεται οὐ μόνον εἰς τὸ ἠθικὸν αὐτῆς μέρος ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τελετουργικόν, εἰς ἅπαν ἐν γένει τὸ θεωρητικόν μέρος τῆς Π. Διαθήκης. Ἄπαντα ὅμως ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ νόμου τούτου φροντίς καὶ ἐπιμέλεια στηρίζεται ἐπὶ τῆς παρασκευαζούσης χάριτος, διότι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἡ ἐπαγγελία περὶ τῆς μελλούσης καταλλαγῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ πληρώσεως τοῦ νόμου.

Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος διαίρεται εἰς τρία: εἰς ἠθικόν, ἱερουργικόν ἢ τελετουργικόν καὶ πολιτικόν. Καὶ ὁ μὲν ἠθικὸς εἶνε ἡ φανέρωσις τοῦ θείου θελήματος, ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὄντος λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, καὶ περιέχει τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον· διὸ ἔχει κῦρος ἀπαραμείωτον, εἰ καὶ δὲν εἶνε πλήρης καὶ τέλειος, ὅπως ὁ Εὐαγγελικὸς, ὅμως ὀφείλει πᾶς τις νὰ φυλάττῃ αὐτόν· ὁ δὲ ἱερουργικὸς ἀπέβλεπε τὰ Ἰουδαϊκὰ ἔθιμα καὶ τὰς ἱεροτελεστίας, τῆς τε κοινῆς καὶ δημοσίου λατρείας, αἵτινες προεικόνιζον μόνον τὴν μέλλουσαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πνευματικὴν λατρείαν. Καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἦτο τύπος καὶ προεικόνισις τῶν

μελλόντων, διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἀπήτησε τὴν ἀναλλοίωτον καὶ ἀκριβῆ αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν, καὶ αὐστηρῶς ἠπέιλητε καὶ ἐπάταξε πᾶσαν αὐτοῦ παράβασιν καὶ κατάλυσιν ὁ δὲ πολιτικὸς περιεῖχε τὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἣν ἀπήτει ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ τότε διοικήσις· ἦτοι ἐν αὐτῷ καταγράφονται τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τῶν δικαστῶν καὶ δικαζομένων, τῶν στρατιωτῶν, τῶν γεωργῶν, τῶν συζύγων, τῶν γονέων καὶ τέκνων, τῶν κυρίων καὶ ὑπηρετῶν κτλ. Ἡ δὲ παράβασις τούτων καθυπέβαλλε τὸν Ἰσραηλίτην εἰς αὐστηρὰν καταδίκην.

§ 43. Ὁ Εὐαγγελικὸς νόμος καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Μωσαϊκόν. Ὁ Εὐαγγελικὸς νόμος εἶνε ἡ ἠθικὴ ἐκείνη διδασκαλία, ἣν ἐδίδασκεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τοῖς ἀνθρώποις καὶ οἱ ἄγιοι αὐτοῦ μαθηταὶ ἐκήρυξαν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον διὰ λόγου τε καὶ γραφῆς, καὶ ἡ ὁποία αἰετοτε κρατεῖ καὶ δι' ἧς ὁδηγοῦνται πάντες οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας. Ἡ σχέσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ νόμου αὐτοῦ πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ἐκφράζεται οὕτω ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ. *«Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἄν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἴῶτα ἐν ἡ μίᾳ κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἄν πάντα γένηται»*. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Σωτὴρ κατ' οὐδὲν κατήργησε τὸν παλαιὸν νόμον ἀλλ' ἐπλήρωσεν, ἐτελειοποίησε καὶ κατέστησεν αὐτὸν πνευματικώτερον ἀποκαλύψας τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ πνευματικὴν φύσιν. Ὁ Μ. νόμος ὡς ὅλον θεωρούμενος δὲν ἀπώλεσεν οὐδὲ κεραίαν, διότι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν βᾶσιν αὐτοῦ κατ' οὐσίαν ἰδέαι ἐθεδαιώθησαν καὶ περιελήφθησαν ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ νόμῳ· ἰδίᾳ ὅμως τοῦτο ἀναφέρεται ὡς τὸ ἠθικὸν μέρος τοῦ παλαιοῦ νόμου, ὅπερ ἀπηλλάγη ἐκ τοῦ ἀμέσου συνδέσμου μετὰ τῶν νομικῶν διατάξεων καὶ τοῦ νομικοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν ἔργων καὶ περιωρίσθη ἐν τῷ φρονήματι καὶ τῇ διαθέσει. Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς μετατίθησι τὸν νόμον ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, συγ-

χρόνως καθίστησιν αὐτὸν καὶ νόμον καθολικὸν τῆς ἀνθρωπότη-
τος, ὅστις ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἴδιος αὐτῆς νόμος, ὡς
νόμος τοῦ νοῦ, «βλέπων δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου
ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ τοῦ μου». ὡς ἀπαιτήτης τῆς
κατ' εἰκόνας Θεοῦ φύσεως αὐτῆς, «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν
ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. Ὁ Σωτὴρ
πληρώσα· τὸν νόμον ἐπλήρωσεν ἅμα καὶ τὸ κῦρος αὐτοῦ οὐ μόνον
διὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐ-
τοῦ περὶ τῆς ὡς νομοθέτης συγχρόνως καὶ ἐκπληρωτῆς καὶ
οὕτω δεσμεύσας τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ὑψηλὴν δύναμιν τῶν
λόγων Αὐτοῦ, καθ' οὓς κρινεῖ αὐτούς· ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐκπληρώ-
σει ὅμως τοῦ Εὐαγγελικοῦ νόμου ἐκφαίνεται τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν
ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀνάγκη τῆς θείας
χάριτος· ταύτην δὲ λαμβάνουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ ἐν Χριστῷ
ἀναγεννήσει.

§ 44. **Σύγκριστις τοῦ Μωσαϊκοῦ καὶ Εὐαγγελι-
κοῦ νόμου.** Παραβαλλόμενος ὁ Εὐαγγελικὸς νόμος πρὸς τὸν
Μωσαϊκὸν ἔχει τὰ ἑξῆς προσόντα· 1) ὁ μὲν Μωσαϊκός, δοθεὶς
εἰς μόνον τὸ Ἰσραηλιτικὸν ἔθνος, ἀκολουθῶν ἀείποτε τὰς ιδιό-
τητας καὶ περιστάσεις αὐτοῦ, καὶ σπεύδων ἵνα περὶ τὴν αὐτὴν
αὐτὸ εἰς κρείττονα κατὰστασιν, ἦν ὑπετέθη αὐτῷ ὁ ἐπηγγελ-
μένος Μεσσίας, δὲν ὑπῆρχε τέλειος, πλήρης καὶ κατὰλληλος
πᾶσι τοῖς χρόνοις καὶ τοῖς λαοῖς· ὁ δὲ Εὐαγγελικὸς εἶνε νόμος
τέλειος, διότι προῦρισται ὑπὸ τοῦ νομοθέτου αὐτοῦ νὰ κηρυ-
χθῇ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καὶ νὰ χειραγωγῆσθαι πρὸς τὸν Ἰψιστον
προορισμὸν πάντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, τοὺς μέλλοντας εἰσελ-
θεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῆς χάριτος αὐτοῦ· εἶνε δὲ πλήρης, σύμ-
φωνος τῷ λόγῳ τοῦ Σωτῆρος· «Πάντα, ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ
Πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν»· 2) ὁ Μ. εἶνε νόμος ἐργων,
ἅπερ ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ Εὐαγγελικὸς εἶνε νό-
μος πίστεως, ἦν δωρεῖται ὁ Θεός· 3) ὁ Μ. ἀπαιτῶν τὴν ἐκ-
πλήρωσιν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ διὰ τῶν φυτικῶν δυνάμεων τοῦ
ἀνθρώπου, ὧν ἕνεκα οὐδεὶς ἠδυνήθη ν' ἐκπληρωσθῇ, τοὺς πάν-
τας συμπεριέλαβε ὑπὸ κατάραν, καὶ ἐστέρησε τῶν ἐλπίδων

της αιώνιου ζωής, και ἕνεκα τούτου ὑπῆρξε γράμμα ἀποκτείνον και ὑπῆρχε φορτίον βαρὺ και ζυγὸς δυσβάστακτος· ὁ Εὐαγγελικὸς ἐπιβάλλων τὰς ἐντολάς αὐτοῦ εἰς ἐκείνους ἐν ταῖς ἀσθενείαις τῶν ὁποίων τελειοῦται ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, φαίνεται δι' αὐτοὺς ζυγὸς χρηστός, και φορτίον ελαφρόν, και ἡ ἐκπλήρωσις αὐτοῦ κατορθοῦται λίαν εὐχερῶς τῇ συνεργείᾳ τῆς θείας χάριτος και παραμυθεῖ τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν τῇ ἀδιστακτῇ ἐλπίδι τῆς αιώνιου ζωής και βασιλείας, και διὰ τοῦτο εἶνε νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωής· 4) ὁ Μωσαϊκός, προτρέπων τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ τῷ φόβῳ τῆς ποινῆς και τῆς κατάρτας, ἀποκατέστητε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ δειλοὺς και πονηροὺς δούλους, και διὰ τοῦτο κλεῖται «πνεῦμα δουλείας» και ζυγὸς δουλείας· ὁ Εὐαγγελικὸς διδάσκων τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργεῖν δι' ἀγάπης, μαρτυρεῖ ἐξ αὐτῶν τὰ ἐλεύθερα τέκνα τοῦ ἐπουρανίου Πατρὸς, και εἶνε νόμος ἐλευθερίας και υἰοθεσίας· 5) ὁ Μωσαϊκός, ὡς νόμος προπαρασκευῆς και σκιὰ τῶν μελλόντων, ἠλλοιώθη και παρηλλάγη, φανέντος ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, τοῦ μέλλοντος διατιθέναί τοις ἀνθρώποις διαθήκην καινήν, και δοῦναι νόμον καινόν· ἀλλ' ὁ Εὐαγγελικὸς ἀναλλοίωτος και ἀμετάτρεπτος ὑπάρχων, ἔσται ἰσχυρὸς και ἐνεργὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ, μέχρις οὗ ἔσται ἐπὶ τῆς γῆς ἡ βασιλεία τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐτοιμάζων τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὴν ἀτελεύτητον βασιλείαν τῆς δόξης αὐτοῦ, και τέλος ὡς νόμος πνευματικὸς διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους ἵνα προσκυνῶσι τὸν Θεὸν ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ.

§ 45. Συνείδησις. Συνείδησις εἶνε ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, δι' ἧς τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἐκάστης πράξεως κρίνεται. Και εἴαν μὲν πρὸ τῆς πράξεως ἡ κρίσις γίνεται, ἡ συνείδησις λέγεται προηγουμένη, εἴαν δὲ μετὰ τὴν πράξιν, ἐπομένη. Εἶνε δὲ διάφορος τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἡ συνείδησις (ἢ τὸ συνειδός), ἧτις ὡς ὄρος τεχνικὸς, ἐν μὲν τῇ ψυχολογίᾳ χρησιμεύει πρὸς δὴλωσιν, ἧς ἕκαστος ἔχει σαφῆ γνώσιν, τῶν ἐκάστοτε ἐν αὐτῷ συμβαινόντων, ἐν δὲ τῇ Ἠθικῇ σημαίνει τὴν συναίσθησιν τῆς ἤδη ὑφισταμένης ἢ και μελετωμένης ἔτι συμφωνίας τῶν βουλή-

σεων ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ἐν μὲν τῇ α', περιπτώσει τῆς συμφωνίας οὕσης κατὰ φύσιν, συνοδευούτης δηλ. πρὸς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ὁρμήν, ἡ συναίσθησις αὐτῆς συνοδεύεται ὑπὸ ἡδονῆς μὲν διὰ τὰ ἥδη πεπραγμένα, παρορμήσεως δὲ εἰς τὰ μελετώμενα ἐν δὲ τῇ β' περιπτώσει, τῆς διαφωνίας οὕσης κατὰ φύσιν ἢ συναίσθησις αὐτῆς παρακολουθεῖται ὑπὸ λύπης μὲν διὰ τὰ ἥδη πεπραγμένα, ἐναντιώσεως δὲ εἰς τὰ μελετώμενα. Οὕτω δὲ ποιούμεθα λόγον περὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἢ καθαρᾶς «*αἱ δὲ ἀδελφοί, ἐγὼ πάση συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας*», ὅπως καὶ τὸναντίον περὶ συνειδήσεως πονηρᾶς «*ἐρραντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς ἢ περὶ ἐλέγχου καὶ τύψεως τοῦ συνειδότος «οἱ δὲ, ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι κτ.λ.»* καὶ ἡ μαρτυρία αὐτῆς, ὡς τις μαρτυρία κριτοῦ ἀδεκάστου, χρησιμεύει ἡμῖν πολλάκις, εἴτε πρὸς πίστωσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς εὐκρινείας καὶ ἀθωότητος ἡμῶν, εἴτε τοῦλάχιστον πρὸς ἰδίαν ἡμῶν αὐτῶν παραμυθίαν καὶ καθησύχασιν.

Καίτοι κατὰ ταῦτα ἡ συνείδησις, ὡς εὐάρεστος ἢ ἀλγεινὴ συναίσθησις τῆς ἰδίας, ὑγιαίνουσης ἢ νοσοῦσης, ἠθικῆς ζωῆς, δὲν εἶνε ἰδιαιτέρα δυνάμις, ἀλλ' ἀεὶ ὡς ἐνέργεια τῶν ἠθικῶν δυνάμεων, ἐμφανίζεται ὁμοῦ καὶ ὡς νόμος ἠθικός, καὶ δὴ κατὰ τὴν διπλὴν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχὴν, καὶ ὡς ἀναγκαίως ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκδηλουμένη, καὶ ὡς ἐπιδοκιμάζουσα τὸ κακόν. Εἰς τοῦτο δὲ ἀποβλέποντες, ὁμιλοῦμεν συχνὰ περὶ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, ὡς περὶ τινος ἐξουσιαστικῆς καὶ ἀμετακλήτου ἐπιταγῆς, ἐν δὲ τῇ Κ. Δ. αἱ ἀπαιτήσεις αὐτῆς, παρίστανται ὡς ἀπαιτήσεις θεῖαι. Ἀλλὰ τὴν νομοθετικὴν ταύτην καὶ παιδαγωγικὴν σημασίαν ἔχει ἡ συνείδησις ἐν τῇ παρουσίᾳ καταστάσει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὡς τις ἀντίδρασις τῆς ἀγνῆς ἠθικῆς ὁρμῆς κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν κλίσεων. Ἄνευ τούτων θὰ παρουσιάζετο ἡ συνείδησις ὡς ἀπλὴ εὐάρεστος συναίσθησις τῆς ἠθικῆς εὐεξίας, ὃν τρόπον, καὶ ἐν ὑγιαίνοντι ὀργανισμῷ, οὐδεμία ἀναπτύσσεται

ἀντίδρασις κατὰ νοσημάτων μὴ ὑπαρχόντων, καὶ μόνον ἔχει ὁ ὑγιαίνων τὴν συνήθη εὐάρεστον συνκείμενον τῆς ὑγείας αὐτοῦ.

§ 46. Διάφοροι καταστάσεις τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, ὁ μόνος διαρκῆς μέρτυς ὄλων τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου πράξεων, διαλογισμῶν, αἰσθημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν, ἅμα δὲ καὶ ὁ ἄμεστος κριτὴς καὶ μισθαποδότης, εὐρίσκεται παρ' ἅπαντι ἀνεξαίρετως τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἀποτελεῖ ἀναφαίρετον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κτῆμα. Αὕτη ἐν μὲν τῇ περὶ καλοῦ καὶ κακοῦ γενικῇ ἰδέᾳ, ἐν τῇ διακρίσει τῆς ποιότητος τῶν ἐλευθέρων ἐνεργειῶν πικρὸς ἀνθρώπου καὶ ἐν τῇ διαγνώσει αὐτῶν, εἶνε ὁμοιόμορφος παρ' ἅπαντι τοῖς ἀνθρώποις ἀδιακρίτως καὶ γένους καὶ φυλῆς καὶ κλίσεως καὶ καταστάσεως αὐτῶν· ἐν δὲ τῇ καταστάσει αὐτῆς φυσικῶς δὲν εἶνε εὐδὲ δύναται παρ' ἅπαντι τοῖς ἀνθρώποις νὰ ᾖ ὁμοιόμορφος· διότι ἡ τελειότης αὐτῆς ἐξήρτηται ἀπὸ διαφόρων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἀφορμῶν, ἧτοι μικρᾶς ἢ μεγάλῃς ἐν ἐκάστῳ ἀναπτύξεως τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς αἰσθητικότητος, τῆς καρδίας, τῆς ἀνατροφῆς, τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ εὐρίσκεται, τῶν ποιημάτων τῆς ζωῆς περιπετειῶν, τῶν διαφόρων πικρῶν καὶ ἐξαίρετως ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ παρ' ἐκάστῳ αἰσθημάτων· ὡς τε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὅσοι ἐν τῷ κόσμῳ ἀνθρώποι, τοσούτοι διάφοροι καὶ ἐνεργεῖαι συνειδήσεως ὑπάρχουσι. Καὶ δὴ τελεία συνείδησις εἶνε ἐκείνη, ἧτις 1) διακρίνουσα πιστῶς τὰς ἠθικὰς πράξεις ὀνομάζει καλὸν μὲν τὸ καλόν, κακόν δὲ τὸ κακόν· 2) ἐξετάζουσα ἀδιαλείπτως τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀναφαινομένας ἐπιθυμίας διαγιγνώσκει ἀμέσως τὰς ἀνόμους, ἀναχαιτίζει ταύτας καὶ οὐδόλως ἐπιτρέπει τὴν ἐμμονὴν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν καὶ 3) κρίνει πάντοτε πιστῶς τὴν ποιότητα τῶν ἠθικῶν πράξεων, μηδέποτε κολακεύουσα ἢ ἐξαπατῶσά τινα. Ἡ μὲν τελεία τοῦ χριστιανοῦ συνειδήσεως ὀνομάζεται ἀγαθὴ καὶ καθαρὰ ἢ δὲ ἀτελής ἀποκαλεῖται ἀσθενής, κεκαυτηριασμένη, πεπωρωμένη καὶ ἁμαρτωλός.

§ 47. Καθήκοντα, σύγκρουσις καὶ διαίρεσις αὐτῶν. Ὁ χριστιανός, ὡς ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, ἔχει ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ χρέος, ὅπως ἐκπληροῖ μὲν πᾶν ὅ,τι συμ-

φωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, μὴ πράττει δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπαγορεύει αὐτῷ ἢ συνειδήσις καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος. Τὸ τοιοῦτον χρεὸς καλεῖται *καθήκον*. Διὰ τὸν χριστιανὸν πραγματικὴ σύγκρουσις καθηκόντων δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ μόνον φαινομενική, διότι ὁ χριστιανικὸς νόμος, ἅμα προσληφθῆ ὑπὸ τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἀποβῆ μορφή τῆς ψυχικοῦ αὐτοῦ βίου ἀφίει τὸ δυνατὸν ἀντιφάσεώς τινος μεταξὺ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ὀρισμῶν. Ἔνεκα ὅμως τοῦ κακοῦ τοῦ ὑφισταμένου καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἡ λύσις τῶν ἐκάστοτε ἠθικῶν προβλημάτων καὶ ἡ διάγνωσις τοῦ πραγματικοῦ καθήκοντος εἶνε πλήρης δυσχερειῶν. Ὡς ἐκ τούτου ὀφείλει ὁ χριστιανὸς ὀδηγούμενος ὑπὸ εὐθυκρισίας νὰ προσπαθῆ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην σύγκρουσιν διαφόρων καθηκόντων 1) νὰ ἐκπληροῦ πάντοτε τὰ σπουδαιότερα τῶν μῆ, ἤτοι νὰ προτιμᾷ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἀπὸ τῶν πρὸς τὸν πλησίον καὶ ταῦτα πάλιν ἀπὸ τῶν πρὸς αὐτὸν 2) ἐκ τῶν ὁμοειδῶν καθηκόντων νὰ προτιμᾷ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ ἐκπλήρωσις ἢ παράλειψις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ σπουδαίας συνεπειάς καὶ ἰδίᾳ ἐκεῖνα, ἅτινα δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῶσιν ἀνευ οὐσιώδους βλάβης πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ καὶ 3) νὰ προτιμᾷ ἐκεῖνα, ἐξ ὧν προέρχεται ἠθικὴ ὠφέλεια ἢ ζημία εἰς πλείονας ἀνθρώπους, νὰ θεωρῆ δὲ ὡς μᾶλλον οὐσιώδη ὅσα ἱκανοποιοῦσι περισσότερο ἀριθμὸν καὶ οὐσιωδέστερας ἀνάγκας.

Τὰ καθήκοντα διαιροῦνται Α'.) εἰς *θετικά* καὶ *ἀποφατικά*. Β'.) εἰς *ἀπόλυτα* καὶ *σχετικά*. Καὶ ἀπόλυτα μὲν λέγονται τὰ ἀπολύτως ὑποχρεοῦντα τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὰ ἀμέσως γεννώμενα ἐκ τῆς φυσικῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ στηριζόμενα ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῶν ἀποτελουσῶν τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς γενικωτάτας σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου. Σχετικά δὲ τὰ σχετικῶς μόνον ὑποχρεοῦντα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ιδιότητας καὶ σχέσεις καὶ τὰ στηριζόμενα ἐπὶ ἰδιαιτέρων ὑποχρεώσεων. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα διαμένουσιν ἀμετάβλητα, καθὼς καὶ ἡ ἐξ ἧς γεννῶνται σχέσεις εἶνε ἀμετάβλητος, τὰ δὲ δεύτερα ὑπόκεινται εἰς μεταβολήν, καθὼς εἰσι μεταβλητα καὶ αἱ προαιρετικῶς

συνδεθῆται σχέσεις, ἐξ ὧν ταῦτα γεννῶνται. Γ.) εἰς καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Δ.) εἰς καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, ἅτινα λέγονται καὶ ἀποφατικὰ καὶ τὰ ὁποῖα ζητοῦσι μόνον τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης διαταράξεως καὶ προειβολῆς, τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς ὑγείας καὶ εὐημερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ Ε.) εἰς καθήκοντα τῆς ἀγαθότητος ἢ ἀγάπης, ἅτινα λέγονται καὶ καταφατικὰ, τὰ ὁποῖα ἐπιτάττουσι τὴν συντήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ εὐημερίας τοῦ ἀνθρώπου· ταῦτα ἀναφέρονται μόνον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπου· οὐχὶ δὲς καὶ εἰς τὸν Θεόν.

§ 48. Διάφορος ἀξία τῶν καθήκοντων. Τὰ καθήκοντα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων ὅτε μὲν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν ἀπαιτήσις γίνεται, ὅτε δὲ ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ ἀπαιτουμένου πράγματος, ὡς ἄλλοτε ἐκ τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς χρείας τῶν, πρὸς οὓς ἀφορᾷ τὸ τοῦ καθήκοντος ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ, ὅτω σπουδαιωτέρᾳ τε καὶ αὐστηροτέρᾳ γίνεται ἡ ἀπαιτήσις τῆς ἐκτελέσεως, τοσοῦτω καὶ τὸ καθήκον αὐτῆς κρίνεται σπουδαιότερον· ἄλλως δὲ ὁ νομοθέτης ἤθελε νομισθῆ, ὅτι παίζει πρὸς ἡμᾶς, ὅπερ ἄτοπον· π. χ. τὸ *σὴ δ' ἄν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε* καὶ τὸ *εὐ ἐκ χερῶν αἷμα ἀνθρώπου, ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται*.

Καὶ κατ' ἀμφοτέρα ἡ ἀπαιτήσις εἶνε λίαν αὐστηρά, καὶ τὸ καθήκον ἄρα τοῦ ἀπέχειν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀπαγορευομένων πράξεων εἶνε μέγα καὶ σπουδαιότατον. Ἐτι δέ, ὅσῳ μᾶλλον τὸ παρ' ἡμῶν ζητούμενον συνέχεται μετὰ τῆς σχέσεως ἡμῶν τῆς πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον, καὶ ἡ συντηρητικὸν δὲ, ἢ διαλυτικὸν εἶνε ταύτης, τοσοῦτον καὶ τὸ καθήκον τοῦ παρέχειν αὐτὸ ὁμολογεῖται ἐμβριθέστερον καὶ σπουδαιότερον· ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος προσηγομένου ἀγαθοῦ, ἢ τοῦ κωλυομένου κακοῦ, προστιθησὶν ὑπεροχὴν καὶ σπουδαιότητα ἀνάλογον πάντοτε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος. Οὕτω καὶ ἡ ἀξία, καὶ ὁ ἀριθμὸς, καὶ ἡ χρεία τῶν προσώπων συντελοῦσιν

εις τὸ ἀποδείξαι τινα τῶν καθήκοντων σπουδαιότερα καὶ προ-
κριτώτερα ἄλλων· οἷον, τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντά εἰσι σπου-
δαιότερα παντὸς ἄλλου, καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ· σπουδαιό-
τερα τῶν πρὸς τὸν πλησίον· διότι εἰς μὲν τὸν Θεόν, ὡς ὕψι-
στον καὶ τελειότατον ὄν, καὶ πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ, ἀνήκει ἡ
παρὰ τῶν λογικῶν κτισμάτων ὑψίστητιμή καὶ δόξα καὶ ἀγάπη.
«*Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου,
καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου.*»
Εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον, ὡς εἰκόνα ζῶσαν τοῦ Θεοῦ, ἀνήκει μετὰ
τὸν Θεὸν ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἀγάπη. «*Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου
ὡς σεαυτὸν.*» Ὁφείλομεν δὲ νὰ τιμῶμεν τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα
πρῶτον μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς· ἔπειτα δὲ, καὶ ἐν τῷ πλησίῳ· ἐν
ἧ δὲ περιπτώσει συμπέσωσι πολλὰ καθήκοντα ὁμοῦ, ἵνα ἐκτε-
λεσθῶσιν, ἐπεὶ δὴ εἶνε ἀδύνατον ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν αὐτὸν χρό-
νον νὰ ἐκτελῇ δύο ἢ πλείονα συγχρότως καθήκοντα, ὡς εἴπωμεν
ἀνωτέρω, ὀφείλει τότε νὰ ἐκτελῇ τὸ μᾶλλον σπουδαιότερον, τὸ
ὠφελιμώτερον καὶ ἀναγκαιότερον.

§ 49. **Δικαίωμα.** Ὅ,τι διὰ τὸ ἠθικὸν ὑποκείμενον εἶνε
καθῆκον τοῦτο διὰ τὸν νόμον εἶνε δικαίωμα. Καθῆκον παντὸς
εἶνε νὰ ἐκτελῇ τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου, τ. ἔ. τὸ ἐπ' αὐτοῦ
δικαίωμα τοῦ Θεοῦ. Περιεχόμενον τῆς κατὰ καθῆκον ἐνεργείας
εἶνε τὸ δικαίον, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας εἶνε τὸ
ἐκπληρούμενον δικαίωμα. Ὅθεν πᾶσα κατὰ καθῆκον ἐνεργεία
εἶνε καθ' ἑαυτὴν δικαίωμα καὶ νόμιμος, (ὁσίον καὶ δικαίον). Ὁ
ἄνθρωπος ὡς ἠθικὸν ὄν ἔχει δικαίωμα νὰ ἐκτελῇ ἐλευθέρως πᾶν
ὅ,τι προσταττει ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀπηγορεύει ὁ ἠθικὸς νόμος,
οἱ δὲ λοιποὶ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν τοῦτο δικαίωμα ἔχουσι
καθῆκον νὰ μὴ διαταράττωσι ἢ νὰ κωλύωσι αὐτόν, ἐν τῇ ὑπὸ
τὸν νόμον προσταττομένῃ ἢ τοῦλάχιστον μὴ ἀπηγορευομένῃ πρά-
ξει. Καθῆκον λοιπὸν καὶ δικαίωμα συμπληροῦσιν ἀλλήλα καὶ εἰς
ἕκαστον μὲν καθῆκον ἀνταποκρίνεται δικαίωμά τι, εἰς ἕκαστον
δὲ δικαίωμα καθῆκον· τὰ ὑποκείμενα μόνον διαφέρουσιν. Ἐκα-
στον καθῆκον εἶνε ἡ ἔκφρασις δικαιώματός τινος· δικαίωμα τοῦ
ἄλλου εἶνε δι' ἐμὲ καθῆκον, τὰ δὲ πρὸς ἐμὲ καθήκοντα αὐτοῦ

εἶνε δικαίωματά μου. Ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ καθήκοντος ἐκπληροῦται τὸ ἠθικὸν ὑποκειμενικῶς, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου εἶνε γενικὸν εἰς πάντας· ἐν δὲ τῇ ἐκπληρώσει τοῦ δικαίωματος πληροῦται τὸ ἠθικὸν ὑποκειμενικῶς· ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει τὸ ὑποκείμενον φυλάττει τὸν νόμον, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὁ νόμος τὸ ὑποκείμενον. Ἡ πλήρσις τῶν καθηκόντων ἐκάστου περιποιεῖ αὐτῷ δικαίωμα ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπειδὴ οὗτος εἶνε ἠθικὴ τις τοῦ κόσμου διάταξις. Τὸ δὲ δικαίωμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀποτελῆ ὁ πληρῶν τὸ καθήκον αὐτοῦ μέλος ἐνεργὸν καὶ ἐλεύθερον τοῦ ἠθικοῦ τούτου ὅλου, συνεπαγόμενον τὸ ἠθικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς δικαίας τοῦ Θεοῦ ἀμοιβῆς. Τὸ ἄτομον οὐδὲν ἄλλο ἠθικὸν δικαίωμα ἔχει παρὰ τὸ γεννώμενον ἐκ τῆς ἀναλόγου τῶν καθηκόντων ἐκπληρώσεως. Δικαιώματα δὲ ἄνευ καθηκόντων εἶνε διαστροφή τῆς ἠθικῆς διατάξεως. Ὁ Θεὸς ἔχει ἀπόλυτον δικαίωμα, ἐπειδὴ εἶνε ὁ μόνος ἄγιος, ὁ δὲ ἄνθρωπος ὑποχρεοῦται εἰς αὐτὸν ἀπολύτως. Ἐπὶ τῆς ἀγάπης δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀπολύτου δικαίωματος στηρίζεται πᾶν δικαίωμα.

Εἶνε δὲ τὰ δικαίωματα ποικίλα καὶ διάφορα ὡς κατὰ καθήκοντα, καὶ διαίρουνται καὶ ταῦτα, ὡς καὶ ἐκεῖνα, εἰς ἀπόλυτα, εἰς σχετικὰ, εἰς προσωπικά, εἰς πραγματικά, εἰς ὀρισμένα καὶ εἰς ἀόριστα. Καὶ τὰ μὲν ἀπόλυτα καλοῦνται καὶ φυσικά· τὰ δὲ σχετικὰ καὶ ἐπίκτητα· διότι ἐκεῖνα μὲν δίδονται παρὰ τῆς φύσεως ἴσα εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ταῦτα δὲ εἰπὶ τοσοῦτον διάφορα καὶ ἄνισα ὅσον καὶ αἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἰς ἃς στηρίζονται. Οὕτω δὲ πάλιν τὰ μὲν ὀρισμένα συνεπάγονται τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ μεταχειρίζηται τις καὶ βίαν κατ' ἐκείνων, ὅσοι βεβαίως ἐπιχειροῦσι νὰ βλάψωσι, ἢ νὰ ἀφαιρέσωσι ταῦτα· τὰ δὲ ἀόριστα οὐδεμίαν παρέχουσι τοιαύτην ἐξουσίαν. Παράδειγμα ὀρισμένου δικαίωματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω πᾶν ὅ,τι ἀπέκτησα διὰ κόπου καὶ ἰδρώτος· ἐάν τις θελήσῃ νὰ μοὶ ἀφαιρέσῃ τούτο δύναμαι νὰ ἐπικαλεσθῶ πρὸς ὑπεράσπισίν μου τοὺς πολιτικὰς νόμους πρὸς διεκδίκησιν τοῦ ἐμοῦ δικαίωματος, καὶ οὕτω ἀποσοβήσω τὴν ἐπαπειλοῦσάν με βλάβην. Παράδειγμα ἀορίστου

δικαιώματος· δικαιούμαι και ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ μὲ ἐπιανῶσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅταν πράττω εὐεργεσίαν τινα ἢ ἀγαθοεργίαν· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἐπικαλεσθῶ και τοὺς τὴν πολιτείαν διέποντας νόμους, ὅπως ἐξαναγκάσω πρὸς τοῦτο τοὺς ἀνθρώπους.

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

VIII

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον και πρὸς ἑαυτόν.

Α'. Περὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων.

§ 50. Θεοσέβεια και διαίρεσις αὐτῆς. Ἄπαντα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα περιλαμβάνονται και ἐκφράζονται διὰ μιᾶς λέξεως θεοσέβεια ἢ εὐσέβεια. Θεοσέβεια ἄρα εἶνε αἴσθημα εὐλαθείας, υἱικοῦ φόβου, ἀφοσιώσεως, εὐγνωμοσύνης και ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὡς δημιουργόν, προνοητήν, κυβερνήτην και λυτρωτὴν ἡμῶν. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐπιβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν τε τῇ Παλαιᾷ [Γεν. ιζ'. 1—2 και ἐξὸδ. κ'. 3—11] και τῇ Κ. Διαθήκῃ [Λουκ. δ'. 8]. Αὐτὸ τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ζῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐτήρησε [Ἰωαν. ιστ'. 4] και τοῖς Ἀποστόλοις ἐπέτατε «πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη κτλ.» και οὗτοι ἐπιβάλλουσι τοῦτο τοῖς χριστιανοῖς [Α'. Κορινθ. στ', 20. Α'. Πητρ. β'. 5]. Τὸ καθῆκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν θεοσεβείας ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἐκ τῆς μελέτης τῶν τε ἀπείρων αὐτοῦ ἰδιοτήτων και τῶν πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσιῶν αὐτοῦ. Διὸ ὅπου μὲν ἀληθῆς θεοσεβεία ἐκεῖ και εἰρήνη και πᾶσα εὐημερία, ὅπου δὲ αὕτη ἐκδιώκεται, ἐκεῖ βασιλεύει

πᾶτα κακία, ἀνομία καὶ ἀναρχία. Ἡ ἀληθὴς ὁμως θεοσέβεια δέον εἶναι ὀρθή, ὡς διδάσκει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ [Ματθ. ε'], λογική, ὑγιής καὶ ἐλευθέρη πάσης πλάνης καὶ δεισιδαιμονίας, εὐλκρινῆς καὶ ἀμερόληπτος, ἐν πνεύματι ταπεινώσεως καὶ εὐλαβείας, ἐνεργὸς τ. ἔ. συνηνωμένη μετὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, σταθερὰ καὶ διαρκὴς ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ «Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ παραλογιζόμενοι ἑαυτοὺς» καὶ «ὃ δὲ παρακύβας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται».

Τῇ ἀληθεῖ θεοσεβείᾳ ἀντίκεινται ὁ ἀθεϊσμός, ὁ πολυθεϊσμός, ἡ ζωολατρεία, ἡ ἀνθρωπολατρεία, ὁ πανθεϊσμός, ὁ ὕλισμός, ὁ ὀρθολογισμός, ὁ φαταλισμός, ὁ φανατισμός, ὁ φετιχισμός, ὁ θρησκευτικὸς σκεπτικισμός καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία.

Ἡ θεοσέβεια διαιρεῖται εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, ὧν ἡ μὲν ἐσωτερικὴ δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ἄνευ τῆς ἐξωτερικῆς, ἡ ἐξωτερικὴ ὁμως ἄνευ τῆς ἐσωτερικῆς οὐδέποτε.

Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς θεοσεβείας ἢ λατρείας.

§ 51. Ἰδιότητες τῆς ἐσωτερικῆς θεοσεβείας.

Ἡ θεοσέβεια ἐσωτερικὴ μὲν λέγεται, ὅταν ἡμεῖς τρέφωμεν πρὸς τὸν Θεὸν ζῶσαν πίστιν, ἐλπίδα καὶ ἀγάπην· ἐξωτερικὴ δὲ ὅταν οἱ τε λόγοι καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς κατάστασιν. Ἀμφότεραι αὐταὶ εἶνε ἀρχαῖαι, ὡς καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐν γένει τοῦ λογικοῦ πλάσματος σχέσις πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ εἰς μάτην διατείνονται τινες ὅτι δῆθεν ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία δὲν εἶνε ἀναγκαῖα ὑπαρχούσης τῆς ἐσωτερικῆς. Διότι περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας μαρτυροῦσιν οὐ μόνον αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ πολλὰ χωρὶα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὁ βίος τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὅστις ὅτε μὲν ὕψου τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, ὅτε δὲ ἔκλινε τὰ γόνατα καὶ ἄλλοτε ἔπιπτεν ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, αἱ πρά-

ζει· τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς μετὰ ταῦτα Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία πάντων τῶν λαῶν, οἵτινες τὸν πρὸς τὸν Θεὸν σεβασμὸν αὐτῶν ἐξεδήλουν πάντοτε καὶ ἐκδηλοῦσι καὶ δι' ἐξωτερικῆς λατρείας.

Συνιτωσί δὲ τὴν ἐσωτερικὴν θεοσέβειαν τὰ ἐξῆς α'.) ἢ πρὸς τὸν Θεὸν *πίστις* καὶ ἢ περὶ αὐτοῦ *γνώσις* β'.) ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, καὶ γ'.) ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίς.

§ 52. α'). Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ γνώσις. Ἐξ ὧν εἶπομεν περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἠθικότητος πρὸς τὴν θρησκείαν συναγεται ὅτι βάσις τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν βίου εἶνε ὁ θρησκευτικὸς ἦτοί ἢ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις ἡμῶν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ· διότι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ δ' Αὐτοῦ. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως ὁ χριστιανὸς ἔνθεν μὲν ἀπαλλάσσεται τῆς ἐπηρείας τοῦ πονηροῦ κόσμου, ἔνθεν δὲ καθίσταται μέτοχος τῆς θείας χάριτος σωζόμενος καὶ ἀπολυτρούμενος. Ἀρχὴ λοιπὸν τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶνε ὁ θρησκευτικὸς· ἀρχὴ δὲ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ εἰς τὸν Θεὸν πίστις καὶ ἡ μετ' αὐτῆς ἀρρήκτως συνδεδεμένη γνώσις περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἀντικειμένων.

Ἡ *πίστις* ὀριζομένη συνήθως ὡς ἡ μετ' ἀποσιώσεως πεποιθήσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ προσωπικὸν χαρακτῆρα εἶνε πολλῶν εἰδῶν· οἷον *ἱστορικὴ* μὲν, ὅταν στηρίζηται ἐπὶ μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων ἱστορικῶν· *λογικὴ* δέ, ὅταν ἐδράζηται ἐπὶ τῆς λογικῆς ἀθεντίας τῶν λεγομένων· ἡ δὲ *θρησκευτικὴ* ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ὡς *ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων* τ. ἔ. ὡς ἡ βεβαία πεποιθήσις περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθέντων ἡμῖν καὶ δὴ οὐ μόνον περὶ τῶν ὄρωμένων καὶ παρόντων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μελλόντων καὶ πέραν τῆς ἀμέσου πείρας κειμένων. Ὅπως ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ μορφῇ τοῦ χρόνου ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις ἡμῶν ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ζωῆς ἡμῶν. Ἡ εἰς τὸ παρελθόν ἀναφερομένη πίστις ἡμῶν εἰς τὸν

Θεόν, εἶνε πεποιθήσις ὅτι ὁ Θεὸς ὡς σοφὸς καὶ ἀγαθὸς, διευθύνει ἄριστα ἀπάσας τὰς μέχρι τοῦδε πεπιτετείας τοῦ βίου ἡμῶν· εἰς τὸ παρὸν δὲ ἀναφερομένη εἶνε πεποίθησις, ὅτι ὁ Θεὸς διευθύνει ὅλας τὰς σχέσεις καὶ περιστάσεις ἡμῶν κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον ἡμῶν· εἰς τὸ μέλλον δὲ ἀναφερομένη εἶνε ἢ μετὰ ἐσωτερικῆς γαλήνης σιδεδομένη πεποίθησις καὶ προσδοκία, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ εἰς τὸ μέλλον θέλει διευθύνῃ τὰς πράξεις τοῦ βίου ἡμῶν κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀληθὴς πίστις, ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰ τρία σημεῖα τοῦ χρόνου, εἶνε ζῶσα καὶ ἀληθής, οὐχὶ ἀδρανὴς καὶ νεκρά, ἐπειδὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς καθαρᾶς καὶ τελείας ἰδέας περὶ Θεοῦ. Ἡ τοιαύτη θρησκευτικὴ πεποίθησις δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς οὔτε μόνον ἐν τῇ διανοίᾳ, οὔτε μόνον ἐν τῇ καρδίᾳ, οὔτε ἐν τῇ βουλήσει, ἀλλ' εἶνε ἀποτέλεσμα ἀπάσης τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε πεποιθήσις βεβαία καὶ ἀκλόνητος οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὴν θείαν δύναμιν ἢ ἀπρόσωπόν τινα καὶ ἄγνωστον Θεόν, ἀλλ' εἰς τὸν προσωπικὸν καὶ ζῶντα Θεόν, τὸν διὰ τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ, Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποκαλυφθέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ δὲ περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσις εἶνε πληρεστέρα ἔμφρασις ἅπαντος τοῦ περιεχομένου τοῦ τε θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ, ἐπομένως δὲν εἶνε τι διάφορον τῆς πίστεως, ἀλλ' αὐτὴ ἢ πίστις ἀνεπτυγμένη. Ἡ γνῶσις καθίστησιν ἡμᾶς ἰκανωτέρους πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθείσης θείας οὐσίας, προνοίας καὶ τοῦ θείου θελήματος. Καθὼς ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἦτο πρόκεχειρισμένος «γινῶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ἰδεῖν τὸ δίκαιον καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ», οὕτω καὶ ἡμεῖς πάντες ἐσμὲν κεκλημένοι εἰς τοιαύτην γνῶσιν. Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίου ταύτης γνώσεως καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐν ἡμῖν περὶ Θεοῦ ἐμφύτου ἐννοίας, ὀφείλομεν ἵνα α) μετὰ βαθείας καὶ εὐλαβοῦς προσοχῆς θεωρῶμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καθ' ἅπαντα τὸν ὀρώμενον κόσμον, ἔνθα αἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν τοῦ Θεοῦ, ποιῶσιν δὲ χερῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· καὶ «ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐξεύγεται ῥῆμα, καὶ γὰρ

νυκτί ἀναγγέλλει γνῶσιν»· β') μετὰ μεζονος προτοχῆς καὶ μελέτης γὰ ἐγκύπτωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως ἡμῶν, ἥτις ἀποδεικνύει ἡμῖν τὰς ὑψίστας καὶ προσκνητὰς τελειότητας τοῦ δημιουργοῦ, ἀνακαλύπτουσα σύναιμα ἐν ἡμῖν τὴν θείαν αὐτοῦ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν· γ') μελετῶμεν ἡμέραν καὶ νύκτα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἡμῖν «τὰ ἀδελφὰ καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ» καὶ γὰρ δεώμεθα αὐτοῦ ὅπως φωτίσῃ τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ καθάρῃ τὴν καρδίαν ἀπὸ πάσης πονηρίας καὶ αἰσχυρῶν διαλογισμῶν.

§ 53. Ὅποια πρέπει νὰ ᾖ ἡ εἰς Θεὸν πίστις· Ἡ πίστις εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κρητὶς καὶ ἡ ρίζα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ· ἐξ αὐτῆς γεννᾶται τὸ ὀρθὸν φρόνημα καὶ ὁ ἐνάρετος βίος, ἀποδεικνύων τὸν ἄνθρωπον εὐδόκιμον παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ἀμεμπτον κατὰ πάντα· Διὸ καὶ ὁ θεὸς Παῦλος λέγει «*χαρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστησαι τῷ Θεῷ*». Πρέπει λοιπὸν ἡ ἐν τῷ χριστιανῷ πίστις νὰ ᾖ 1) σταθερὰ καὶ ἀσφαλῆς. Τοιαύτη δὲ εἶνε, ὅταν ἐμμένωμεν σταθερῶς εἰς τὰς πεποιθήσεις ἡμῶν καὶ προτιμῶμεν νὰ θυσιάσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἡμῶν χάριν αὐτῶν, ἢ νὰ ἀρνηθῶμεν ἐκ φόβου τὴν πίστιν ἡμῶν, καὶ δεικνύωμεν τοιαύτην γενναιοψυχίαν, ὥστε οὔτε ὅλα τὰ θέλητρα τοῦ ἐπιγείου τούτου βίου, οὔτε ἀπειλὴ καὶ ζημίαι δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ καθ' ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν αὐτήν· 2) λογικὴ δηλ. ἀδιστακτικῶς νὰ ἀποδεχώμεθα τὴν ἀλήθειαν τοῦ θείου λόγου, πειθόμενοι προσηκόντως, ὅτι πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα εἶνε δυνατὰ, ἐντελῶς λογικὰ καὶ δὴ ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ, καὶ ὅτι ὄντως προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ· 3) ζῶσα καὶ ἐνεργὸς τ. ἐ. νὰ δηλωταὶ διὰ βίου σώφρονος καὶ συμφώνου πρὸς τὴν ἡμετέραν συνειδήσιν· «*Τί τὸ σφελος ἀδελφοί μου, εἰὰν πιστεῖν λέγῃ τις ἔχει, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σώσαι αὐτόν; Ἡ πίστις, εἰὰν μὴ ἔχῃ ἔργα, τεκρά ἐστιν*»· 4) διαρκῆς καὶ ἀμετάβλητος ὁ πιστεύων ὀφείλει νὰ ἐμμένῃ διαρκῶς καὶ σταθερῶς ἐν τῇ πίστει καὶ νὰ μὴ μεταβάλλῃ πεποιθήσεις καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον κλονισμὸν ἢ διωγμὸν νὰ ἀρνητῆται τὴν εἰς τὸν παντοδύναμον Θεὸν

πίστιν· νὰ ἔχη τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τοὺς ἀγίους, ἐκείνους ἀνδρας τοὺς τε προφῆτας καὶ ἀποστόλους, οἵτινες ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τέλος καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον χάριν αὐτῆς· καὶ 5) περιληπτικὴ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν τῶν ὑπὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς διατετυπωμένων· τ. ἔ. νὰ μὴ στέργωμεν καὶ ἀποδεχώμεθα ἐκεῖνα μόνον ἐκ τοῦ θεοῦ λόγου, ὅσα κατακεύουσι τὰς κλίσεις, ἢ συμβιβάζονται πρὸς τὸν ἐγωϊσμὸν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπαιτοῦντα τὴν νέκρωσιν καὶ τὴν θυσίαν τῶν σαματικῶν ἐπιθυμιῶν ἡμῶν, «Ἐὰν ἀγαπάτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶσαι τὸ αὐτὸ ποιῶσι;».

§ 54. Ὅποιος πρέπει νὰ ἦνε ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλος. Ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλος εἶνε ἢ ἐκ φιλανθρωπίας ζωρὰ ἐπιθυμία καὶ σπουδὴ τοῦ μεταδοῦναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· ὁ τοιοῦτος ζῆλος εἶνε καθῆκον ἐπειδὴ, πᾶς, ὅστις εἶνε πεπεισμένος περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἑαυτοῦ πίστεως, καὶ αισθάνεται τὴν ἐξ αὐτῆς ἀνάπαυσιν καὶ μακαριότητα, πᾶς ὅστις τρέφει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εὐσέθειαν ἀληθινὴν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπην εἰλικρινῆ, αὐτὸς αισθάνεται καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην τοῦ μεταδιδόναι τὴν τοιαύτην μακαρίαν ἀνάπαυσιν καὶ εὐδαιμονίαν. Ὁ ζῆλος εἶνε διττός γνήσιος καὶ εἰλικρινῆς, ἢ νόθος καὶ ψευδῆς. Καὶ ὁ μὲν γνήσιος εἶνε ὡς ἡ ἄνωθεν σοφία, «ἀγνή, ἔπειτα εἰρηρική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστή ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος». Τοιοῦτου ζήλου πλήρης ἦτο ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τὸ παντὸς ἀγαθοῦ τελειότατον πρότυπον τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγαθότητος· ὅστις διερχόμενος τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν, ἐδίδασκε τὸν λαόν, τὸν ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθήμενον. Ὁ δὲ νόθος εἶνε τὸ ὅπως ἐναντίον· δηλ. πάντοτε βίαιος καὶ σφοδρὸς, αὐθάδης καὶ καταναγκαστικός, μῆτε τοῦ λογικοῦ μῆτε τῆς ἐμφύτου ἐλευθερίας τῶν ἄλλων φειδόμενος, ἀλλ' ἀνηλεῶς καταστρέφων καὶ ἀνεγειρών, καὶ

στιφός και πικρός πικραχού. Ὁ Κύριος ἡμῶν ἀπέχετο τοῦ τοιούτου ζήλου, οὐδέποτε ἐδοκίμασε τὴν βίαν καὶ τὴν σφοδρότητα πρὸς τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου· ἐπέπληξε δὲ μᾶλλον καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ αὐστηρῶς, ὅτε ἤθελον νὰ ρίψωσι πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τῆς πόλεως τῶν Σαμαρειτῶν. «Ὁὐκ οἴδατε, λέγει, οἶου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς». Τοιοῦτος νόθος ζῆλος ἦτο ὁ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες περιήγον γῆν καὶ θάλασσαν, ἵνα ποιήσωσιν ἓνα προσήλυτον, ἀπλῶς ὅπως ἐπιδεικνύωνται τοῖς ἀνθρώποις. Ὁφείλομεν λοιπὸν τοῦ τοιούτου ζήλου ν' ἀπέχωμεν, ἵνα μὴ ὑπὸ τὴν πρόσφασιν τοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως ζήλου παρεκτρεπώμεθα εἰς μακίαν κατακρίσεως καὶ καταδιωγμοῦ τοῦ πλησίον, ἔχοντες αἰείποτε τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος, «Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε».

§ 55. Ἄμαρτία ἀντικείμενα πρὸς τὴν ἀληθῆ πίστιν. Ἄμαρτιαι ἀντικείμενα πρὸς τὴν ἀληθῆ πίστιν εἰσὶν:

- 1) ἡ ἀπιστία, ἥτις εἶνε θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ: Καὶ θεωρητικὴ μὲν εἶνε ὅταν διὰ λόγου ἢ διὰ γραφῆς καταρῆλυσα τῶν τῆς πίστεως ἀληθειῶν, ἀγωνίζεται νὰ ὑποσκάψῃ καὶ ἀνατρέψῃ αὐτάς· πρακτικὴ δὲ ὅταν ζῆ τις καὶ πολιτεύηται οὕτως, ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν τῆς πίστεως ἐπιφάνειαν ἐξαλείψῃ, πράττων ὅλως ἐναντία τῶν ἐντολῶν, τῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς πίστεως.
- 2) ἡ τυφλὴ πίστις, ὅταν μὴ διακρίνοντες τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψεύδους, παραδέχωνται τινες ὡς ἀληθὲς πᾶν τὸ ἀκουόμενον ἢ ἀναγινωσκόμενον.
- 3) ἡ δεισιδαιμονία, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀποδίδωσι δύναμιν ὑπερφυσικὴν εἰς πράγματα καὶ ἀντικείμενα συνήθη π. χ. εἰς μαγικὰς προσευχάς, ἢ εἰς τινὰς εἰκόνας ἐξαίρετον θαυματοποιῶν δύναμιν, ἣν οὔτε ἔχουσιν, οὔτε εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχωσιν. Ἡ δεισιδαιμονία εἶνε λίαν ἐπιβλαβὴς εἰς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, διότι παρέχει ἀφορμὴν εἰς ψεύδη, ὑπόκρισιν καὶ ἀδικίαν καὶ ἐν γένει εἰς μέτρα διεστραμμένα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ἔπειτα μολύνει καὶ διαστρέφει τὴν γνησίαν, ὀρθὴν καὶ λογικὴν πίστιν, ἥτις ἐξευγενίζει ἰδίᾳ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς θεῖον φρόνημα, εἰς βίον ἔνθεον

καὶ θείαν σπουδήν· 4) ἡ πρὸς τὴν πίστιν ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία, προερχομένη ἐκ τῆς ἀμαθείας, ἐκ τῆς ψευδοῦς ἢ κακῆς ἀνατροφῆς καὶ ἐκ τῆς δουλείας τῆς σαρκός· 5) ἡ ἀμφιβολία καὶ ὁ σκεπτικισμὸς, ὅταν οἱ ἄνθρωποι σαλεύωνται ἐν ταῖς ἰδίαις πεποιθήσει· 6) Ἐλευθεριασμὸς, ὅταν δηλ. φρονῆ καὶ κρίνῃ τις περὶ τῶν τῆς πίστεως κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀρέσκειαν, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποδέχεται μὲν ὅσα νομίζει ὠφέλιμα εἰς ἑαυτόν, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἀπορρίπτῃ· 7) ἡ αἵρεσις, ἣν φέρει ὁ ἐλευθεριασμὸς, ὡς ἀντίστασις εἰς τὴν ἀληθεῖαν τῆς πίστεως καὶ διαστροφή τῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δογμάτων· 8) τὸ σχίσμα, ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τινὰς ἐκκλησιαστικὰς γνώμας καὶ διατάξεις· 9) ἡ πλῆσις, ὅταν ἐκπίπτωσι τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ ἀσπάζωνται ἄλλην, εἴτε ψευδῆ, εἴτε διεστραμμένην καὶ κακῶδοξον· 10) ἡ εἰδωλωλατρεία ἢ πολυθεία δηλ. παραδοχὴ ψευδῶν καὶ πολλῶν θεῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν εἰδώλων· 11) ὁ ὕλισμὸς, καὶ 12) ὁ παρθεϊσμὸς.

§ 56. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἡ χριστιανικὴ καρτερία καὶ ὁ ἀγὼν. Μετὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως, τῆς βάσεως ταύτης τοῦ ἠθικοῦ βίου, στενῶς συνδέονται καὶ αἱ δύο αὐταὶ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν δηλ. ἀγάπη καὶ ἡ ἐπ' Αὐτὸν ἐλπίς. Ἡ ἀγάπη, ἥτις εἶνε τὸ πλήρωμα τοῦ νόμου, τὸ ἰδανικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, δὲν εἶνε προῖον μόνον τῆς διανοίας καὶ τοῦ συναισθήματος, ἀλλὰ συμπάσης τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου· κυρίαν δὲ ἔδραν αὐτῆς ἔχει τὴν βούλησιν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγάπη εἶε αὐταπάσνησις, ἀρνήσις τοῦ ἰδίου ἐγώ, ἐκουσία καὶ ἐνδόμυχος ἀφοσίωσις εἰς ἐγὼ τοῦ ἄλλου. Ὁ ἀληθῶς ἀγαπῶν δὲν θέλει τι δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἀγαπώμενον. Ἐχει ὡς ἀξίωμα τὸ «γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου» ἐναντίον τοῦ ἐγαίτημοῦ λέγοντος «γεννηθῆτω τὸ θέλημά μου». Διὰ τὸν Χριστιανὸν ἄρα ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν σημαίνει μὴ θέλειν ἑαυτὸν ἀλλὰ τὸν Θεὸν οὐχὶ δι' ἑαυτόν ἀλλὰ διὰ τὸν Θεόν. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ χριστιανοῦ ἢ ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἑαυτοῦ βουλήσεως διὰ τῆς βουλήσεως

τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ᾗ τοιαύτη, ὥστε πᾶσα ἄλλη ἀγάπη νὰ ᾗ μέρος ταύτης. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ ἡ προσωπικὴ βούλησις καθίσταται ἐν μετὰ τοῦ Θεοῦ, κοινωνεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ ὁ χριστιανὸς ἐξομοιοῦται Αὐτῷ. Ἐντεῦθεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ὁ Κύριος ὠνόμασε «πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν» ὁ δὲ ἀπόστολος Παῦλος τίθησιν ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἀγγελικῶν γλωσσῶν, τῶν διαφόρων τοῦ πνεύματος χαρισμάτων καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἢ ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω, προφητείας, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῦ ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φουσιῶται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογιζέται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλλέγει, πάντα ὑπομένει κτλ.»

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη δείκνυται μὲν καὶ θεωρητικῶς, ἀλλὰ κυρίως φανεροῦται πρακτικῶς· ὁ κυριώτερος ἀρα χαρακτήρ τῆς ἀγάπης εἶνε ὁ πρακτικὸς, καθ' ὃν ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν ἐκπληροῦμεν τὰς ἐντολάς Αὐτοῦ, ὡς λέγει ὁ μαθητῆς τῆς ἀγάπης «αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρῶμεν». Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη διεγείρει τελείαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Θεόν, ὅστις εἶνε τὸ ὑψίστον, κάλλιστον, ἀπειράγαθον καὶ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀένναος πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. «Πᾶσα γὰρ δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθὲρ ἐστι, καταβαίνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή, ἡ τροπῆς ἀποσπασμα· ὑποχρεοῦται δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἕνεκα τῆς ἀπολύτου τελειότητος αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἕνεκα τῆς ἀπεριορίστου ἀγάπης, ἣν ἔδειξε διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ μο-

νογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος «ἐν τούτῳ ἐφαγερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ». Καὶ τέλος ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη δὲν δύναται νὰ ᾖ ἀσθενὲς καὶ νεκρὸν αἶσθημα, ἀλλὰ θὰ ἐκδηλωθῇ ἐν τῇ πλήρει ἀρμονίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μετὰ τοῦ Θεοῦ χρησιμεύουσα ὡς ἐλαττήριον πάσης ἐν γένει ἠθικότητος: *πάντα ἐν ἀγάπῃ γενέσθω*».

Ἐκτός ὅμως τῆς θετικῆς σχέσεως πρὸς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ὡς ἐνεργοῦσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν ᾧ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, θὰ τεθῇ ἐν διττῇ σχέσει ἀπέναντι τοῦ κακοῦ, ὑλομορητικῇ καὶ ἀγωνιστικῇ. «Ἡ ἀγάπη πάντα στέγει, πάντα ὑπομένει». Ὁ ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἄρα ἀγάπης ἐμφορούμενος χριστιανός, ἔχων τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τὸν Σωτῆρα αὐτοῦ καὶ τοσοῦτους μάρτυρας, ὀφείλει νὰ ὑπομένῃ καρτερικῶς πάντα πόλεμον ἐκ μέρους τοῦ κακοῦ, γινώσκων ὅτι οὗτος εἶνε σφοδρότερος καὶ πεισματωδέστερος κατὰ τοῦ χριστιανοῦ, ἅτε ἀναγεννηθέντος καὶ βαθύτερον παντός ἄλλου αἰθθανομένου καὶ ἐκτιμῶντος τὸ κακόν. «Τίς ἡμᾶς χαρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα».

Ἡ Χριστιανικὴ ὅμως καρτερία καὶ ὑπομονὴ μηδεμίαν πρέπει νὰ ἔχῃ σχέσιν μῆτε πρὸς τὴν θράτος μόνον καὶ ἐγωϊσμὸν προδίδουσαν στωϊκὴν ἀπάθειαν, μῆτε πρὸς τὴν ἀπέλιπιδά Βουδιστικὴν ὑπομονήν, διότι στηριζομένη ἐπὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος εἶνε σταθερότης καὶ ἠρωϊσμός, εἶνε ἡ πλήρης καὶ ἀκριβῆς συναίσθησις τῶν ἐν τῷ κόσμῳ δεινῶν καὶ ἡ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ὑπερνίκητις αὐτῶν. Ἄφ' ἑτέρου ἡ ὑπομονὴ τοῦ Χριστιανοῦ ἦτις κατὰ πρῶτον παρίσταται ὡς παθητικὴ, πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἐνεργητικὴ τ. ἔ. ἀγωνιστικὴ κατὰ τοῦ πονηροῦ διότι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δὲν ἀνέχεται τὸ πονηρόν. Ὁ Χριστιανός ὀφείλει μὲν νὰ ὑπομένῃ τὸ κακόν, ὅπερ πρέπει νὰ πολεμῇ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, νὰ παρακαλύῃ τὴν τελείωσιν καὶ καταστροφήν τὴν πραγματικότητα αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ

κατὰ τῆς ἀμαρτίας ἀγὼν εἶνε ἡ ἀναγκαία συμπλήρωσις τῆς χριστιανικῆς καρτερίας, διευθυνόμενος κατὰ πικρὸς ἀμαρτωλοῦ πράγματος ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς τοῦ ἠθικῶς ἐνεργοῦντος ἀνθρώπου καὶ ἐν γένει κατὰ τοῦ πονηροῦ· διότι ὡς οὐδεμία σχέσις μεταξὺ ψεύδους καὶ ἀληθείας, οὕτως οὐδὲν μεταξὺ πονηροῦ, καὶ ἀγαθοῦ «Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστους· τίς γὰρ μετοχή, δικαιοσύνη καὶ ἀνομία; τίς δὲ κοιτώνη φῶτι πρὸς σκότος; τίς δὲ συμγώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ»;

§ 57. Ὅποια πρέπει τὰ ἢ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἡμῶν πρέπει νὰ ἦ ἀληθής, γνησίαι καὶ λογική. Ὅπως ὁμως ἡ τοιαύτη δέον νὰ ἔχη τὰς ἐξῆς ιδιότητες. 1) Πρέπει νὰ ἦ εἰλικρινής, ἥτοι νὰ προέρχεται ἐκ καθαρῶς καὶ ἀγνῆς καρδίας, καὶ νὰ μὴ περιορίζεται ἐν λόγοις ἀλλ' ἐν ἔργοις. Τεκνία μου, λέγει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλῶσση, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» 2) καθαρὰ ἀπὸ πάσης ιδιοτελείας. Ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐφ' ὅσον μόνον προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ διαφόρους ὠφελείας, καὶ πρὸς ταύτας μετρεῖ τὴν ἀγάπην, ἡ τοιαύτη ἀγάπη εἶνε λίαν ἀκάθαρτος· διότι δὲν εἶνε κυρίως ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ἀλλὰ πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ ἐνεργεσίας. 3) Ὑλική, οἷα δηλ. εἶνε ἡ τοῦ ἀγαθοῦ τέκνου πρὸς τὸν φιλόστοργον αὐτοῦ πατέρα. Δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν τὸν Θεὸν μετὰ τρόμου καὶ φόβου, οὔτε ὡς αὐστηρὸν δεσπότην, ἀλλ' ὡς εὐμενῆ καὶ φιλόστοργον πατέρα νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν καὶ νὰ ἐκτελῶμεν τὸ θεῖον αὐτοῦ θέλημα· «φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξωβάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» 4) ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης καὶ πάντων τῶν αἰσθημάτων. Διότι ὁ ἀγαπῶν ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὲρ τὸν Θεόν, δὲν ἔχει τὴν τελείαν καὶ ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. «Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου κτλ.» 5) ἐνεργὸς ἥτοι νὰ δεικνύηται διὰ τῆς προθύμου καὶ ἀκριβοῦς τελέσεως τοῦ θεοῦ θελήματος, καθὼς βλέπομεν ταῦτα νὰ εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Σω-

τῆρος ἡμῶν, ὅστις ἔλεγε τροφήν ἑαυτοῦ τὴν τέλεσιν τοῦ θεοῦ θελήματος. «*Ἐμὸν βρώμα ἐστίν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον*». 6) *Καρτερικὴ σταθερά, μόνιμος καὶ ἀναλλοίωτος, οἷα ἦτο εἰς τὸν Χριστόν, τὸ τελειότατον ἀρχέτυπον, καὶ οὐχὶ πρόσκαιρος καὶ φαινομενικὴ καὶ 7) νὰ ἦνε ὁ σύνδεσμος τῆς τελειότητος κατὰ τὸν ἀπόστολον «ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος».*

§ 58. **Ἄμαρτία κατὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης.** Ἀντικείμενα τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν καίτι καὶ ἁμαρτίαι εἰσὶ· 1) ἡ *φιλαυτία*, ὅταν πᾶσαν τὴν ἀγάπην αὐτῶν πρὸς ἑαυτοὺς μόνον οἱ ἄνθρωποι στρέψωσι καὶ ἐν ἑαυτοῖς συγκεντρώσωσι· 2) ἡ *πρὸς τὸν Θεὸν ἀχαριστία*, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀναγράφοντες τὰ πάντα εἰς ἑαυτοὺς ἢ καὶ εἰς ἄλλους ὁμοίους αὐτοῦς, ζῶσιν ἐν λήθῃ τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου παντὸς ἀγαθοῦ χορηγοῦ. 3) ἡ *ὑπόκρισις*, ὅταν οἱ ἄνθρωποι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν κηθήκοντα πρὸς τὸ φαινόμενον καὶ ἄνευ συμμετοχῆς τῆς καρδίας ἐπιτελῶσι· 4) ἡ *ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία* πρὸς τὰ θεῖα, ὅταν μηδὲν φροντίζωσι, ἐὰν ὑπάρχη, ἢ τί εἴνε ὁ Θεὸς καὶ τίς ἢ πρὸς ἡμᾶς ἀγιωτάτη σχέσις αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίας ἐνσχολῶνται. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἢ ἐκ τῆς ἐπιπολαίου γνώσεως ἢ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἐκ τῆς μεγάλης προσκολλήσεως εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ. Διὸ καὶ ὁ Ἰωάννης παραινεῖ. «*Μὴ ἀγαπάτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ· ἐὰν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ· ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶ*» 5) τὸ *μίσος πρὸς τὸν Θεόν*, ὅπερ ἔχουσιν ἐκεῖνοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες βυθιζόμενοι εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἁμαρτίας καθ' ὅλον αὐτῶν τὸν βίον ἐγκληματοῦσι καὶ ἐπιθυμοῦσι νὰ μὴ ὑπάρχη μήτε Θεός, μήτε ὁ θεὸς αὐτοῦ νόμος· «*ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστίν· ὅς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίστα-*

ται». και 6) ὁ ψευδὴς ζήλος ἢ φανατισμὸς, ὅταν οἱ ἄνθρωποι διὰ γνώμας ἢ ιδέας ψευδεῖς ὄλως πολλακίς και μὴδὺλως πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίως, καταδιώκουσιν ἄλλους και διαφοροτρόπως βασανίζωσι και φονεύωσι, διασύροντες και καπηλεύμενοι ἀσεβῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ και τῆς πίστεως.

§ 59. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπὶς. Κατακλείς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τοῦ χριστιανοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεὸν εἶνε ἡ ἐλπὶς ἢ χριστιανικὴ, ἢ ἐν τῷ Θεῷ δηλ. διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνάπαυσις τῆς καρδίας μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι οὗτος μεριμνᾷ περὶ ἡμῶν και χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἐπαγγελθεῖσαν μακαριότητα και ὅτι πάντα τὰ συμβαίοντα και αἱ περιστάσεις τῆς ζωῆς ἡμῶν πάντα διευθύνονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀληθῆ ἡμῶν εὐδαιμονίαν και σωτηρίαν, και ὅτι ἀέριποτε ὁ Θεὸς διαφυλάττει ἡμᾶς, ὥστε ἄνευ τοῦ θελήματος αὐτοῦ και ἀβρίξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν οὐ μὴ ἀπόλλυται». Ἐν τοιαύτῃ διαθέσει τοῦ πνεύματος ἡμῶν διαθεβαῖσθαι ἡμᾶς ἀδιστακτος πληροφορία, ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ἀναγκαίως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πανσόφου και παναγάθου προνοίας· διότι ἀγαθὰ και κακὰ, ζωὴ και θάνατος, πτωχεία και πλοῦτος παρὰ Κυρίου ἐστὶ. » Ἄπασα ἐν γένε ἢ ἐπίγειος ἡμῶν ὑπαρξὶς ἔχει ἀξίαν μόνον διότι στηρίζεται ἐπιτινος μέλλοντος. Ἄνευ τῆς ἐλπίδος εἰς λαμπρότερον μέλλοντα βίον ὁ ἐν τῷ παρόντι τῷ πλήρει κόπου, ὀδύνης και θλίψεως κόσμῳ βίος ἀνθρώπινος, θὰ ἦτο ἀβίωτος, ἦτοι βίος κολάσεως. Ὁ χριστιανὸς ζῶν διὰ τὸ μέλλον ζῆ βίον πλήρη ἐλπίδος ἀληθοῦς και γνησίας. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ παρούσα ἐπάδυνος ὑπαρξὶς μεταβάλλει τὴν ὄψιν αὐτῆς ταύτην θεωρουμένη ὡς ἡ ἀναγκαιὰ προῦπόθεσις και μέσον τοῦ μέλλοντος βίου. Ἐν τούτῳ ἀληθῶς συνίσταται τὸ ἐξοχον τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ὅτι δηλ. φέρεται ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐλπίδος τοῦ ὅτι ἐσμέν κεκλημένοι εἰς τὸ μέλλον, ἐν ᾧ πᾶν μὲν τὸ ἐνταῦθα ἐπιθυμούμενον πραγματοποιηθήσεται, αἱ δὲ ἀντιθέσεις τοῦ παρόντος βίου διαλυθήσονται ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνότῃ και οὕτως ἄρξεται βίος πλήρης ἀρμονίας και εἰρήνης. Κατὰ ταῦτα ἡ χριστιανικὴ ἐλπὶς τείνουσα μετὰ σταθερᾶς πίστεως πρὸς τὸ Ἵψιστον ἀγαθόν, τὸν

Θεόν, δὲν εἶνε μόνον προσδοκία μελλούσης τινός εὐτυχίας, ἀλλ' ἡ χαροποιὰ πεποιθήσις περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν προορισμοῦ. Τὸ ἠθικόν θάρρος περὶ τῆς ἐν τῷ Θεῷ νίκης κατὰ τοῦ πονηροῦ. Ἡ ἐλπίς δὲ αὕτη δὲν εἶνε ἀπλοῦν ἀνθρώπινον αἰσθημα ἀλλὰ δῶρον τοῦ Θεοῦ τῆς ἐλπίδος, ἧς ἡ βεβαία πραγματοποίησις στηρίζεται ἐπὶ τῆς εἰς Αὐτὸν πίστεως.

Ὁ Χριστιανὸς ἐν ᾧ ἀφ' ἐνός ἐλπίζει εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἐπιτυχίαν τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ καὶ εἰς τὴν τελείαν νίκην τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ, ἀφ' ἑτέρου ἐλπίζει ὡς διὰ τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ δι' ἅπασαν γενικῶς τὴν κτίσιν τοῦ Θεοῦ· αδει γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρτοῦ καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίας» καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον Πέτρον «καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα Αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.». Ὡστε ἡ τοῦ χριστιανοῦ ἐλπίς ὅπως ἡ ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχη περιεχόμενον αὐτῆς τὰ ἐπηγγελμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀκήρατα ἀγαθὰ, νὰ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, νὰ βραίνῃ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς πίστεως καὶ ὡς πεποιθυῖα περὶ τῆς τῶν ἐπιτηγελμένων ἐκπληρώσεως νὰ ὑπομένῃ μετὰ καρτερίας τὰ ἐν τῷ κόσμῳ δεινά· «Πάντα ποιεῖτε, ἐντέλλεται ὁ θεὸς Παῦλος, χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν· τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες· ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης Αὐτῷ χάριτος ὑπέμεινε σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν».

Ἐξ ἀπάντων τούτων συνάγεται ὅτι θεμέλιον μὲν τῆς ἐλπίδος ταύτης εἶνε αἱ διάφοροι τοῦ Θεοῦ τελειότητες, ἡ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπειρος τοῦ Θεοῦ ἀγάπη καὶ ἡ ὑπὲρ ἡμῶν διηγεκῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεσιτεία «ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναρτιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν κτλ.». Κύριον δὲ ἀντικείμενον γενικῶς μὲν εἶνε ἡ αἰώνιος ἡμῶν σωτηρία, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν μέσα τῆς χάριτος· μερικῶς δὲ ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν «Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθῆτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφε-

σιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψετε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Καὶ τὰ παντὶ ἀνθρώπῳ ἀπαραίτητα ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἐπίγεια ἀγαθὰ.

§ 60. Ὅποια πρέπει νὰ ᾖ ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς. Καθὼς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις καὶ ἀγάπη, αὐτῶ καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν πρέπει νὰ ᾖ 1) λογικὴ, καὶ τοιαύτη εἶνε, ἐὰν δὲν προσδοκῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ τι ἀνάρμοστον πρὸς τὴν σοφίαν καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀγιότητα αὐτοῦ διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι ἀνόητον, ὡς ἀνόητον οὐχ' ἦντο ἤθελεν εἶσθαι καὶ τὸ προσδοκῆν παρ' αὐτοῦ ἀπολύτως τὰ ἀγαθὰ, ὅσα ὑπὸ τινος ὄρους ἐπηγγείλατο, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσωμεν τοὺς παρ' αὐτοῦ τεθέντας ὄρους· 2) ἀσφαλῆς καὶ βεβαία, ὅταν δηλ. ἐπιμελῶς τηρῶμεν τοὺς ὄρους, οὓς ἠδόκησε νὰ ὄρση πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παρ' αὐτῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν· ἐπειδὴ παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ εἶνε πάντοτε τοιαύτη, διότι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ περρελεύονται, οἱ δὲ λόγοι αὐτοῦ οὐ παρέλθωσι· παρ' ἡμῶν δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ᾖ βεβαία διὰ τῆς πλήρους τηρήσεως τῶν ὄρων, οὓς ἐπηγγείλατο τὰ προσδοκώμενα· 3) αὐτάρκης καὶ τοιαύτη εἶνε, ὅταν ὁ χριστιανὸς ἐπαρκῆται ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰαδῆποτε καταστάσει, μὴ φθονῶν, μηδὲ μεμψιμοιρῶν, μηδὲ ἀπελπιζόμενος καὶ 4) ἀφοσιωμένη εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τοῦ προνοοῦντος πατρικῶς περὶ πάντων. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπὶ τὸν πανάγαθον καὶ δίκαιον Θεὸν ἐλπίς οὐ μόνον ἐμπνέει τοῖς πάσχουσι καὶ δυστυχῶσι χριστιανοῖς τὴν προσήκουσαν δύναμιν καὶ θάρρος, ἵνα γενναίως ὑποστῶσι πάντα, πιστεύοντες ἀδιστακτως, ὅτι ὁ Κύριος δύναται νὰ ἀνακουρίσῃ τὴν θλίψιν αὐτῶν ἢ καὶ εἰς χαρὰν νὰ μετατρέψῃ, ἀλλὰ καὶ παρηγορεῖ καὶ χαροποιεῖ πάντας τοὺς πιστεύοντας, ὅτι αἱ τῆς ζωῆς ταύτης θλίψεις οὐδὲν εἰσιν ἐκ συγκρίσει πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς μέλλουσαν δόξαν καὶ ἐπηγγελμένην εἰς πάντας τοὺς ὑπομένοντας ἀμοιβὴν καὶ μακκαριότητα.

§ 61. Ἄμαρτια κατὰ τῆς ἀληθοῦς ἐλπίδος. Τὰ κατὰ τῆς ἀληθοῦς ἐλπίδος ἀντιβαίνοντά εἰσι 1) ἡ φαρτασιώδης ἐλπίς καὶ ὁ ψευδὴς μυστικισμὸς, ὅταν δηλ. οἱ ἄνθρωποι ἐλπίζωσι τὴν ἐπίτευξιν τῆς πνευματικῆς αὐτῶν τελειότητος

οὐχὶ ἐν τῷ μετὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας συνδέσμῳ, ἀλλὰ δι' ὧν αὐτοὶ ἐπινοοῦσιν ἰδίῳν τρόπων, ἢ διὰ ματαίας τινὸς καὶ περιττῆς ἐμβυθίσεως εἰς τὸ σκότος μυστηριωδῶν ὁράσεων καὶ μελετῶν, ὡς ἐπαγγέλλονται οἱ τέκτονες, οἱ πνευματισταὶ κτλ. 2) ἡ ἄλογος καὶ θρασεῖα ἐλπίς, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἢ ζητῶσιν οὐχὶ τὸ ὄντως ἀγαθόν, ἀλλ' ἐφήμερα ἀγαθὰ, ἢ ἐν ἀνάγκαις περιερχόμενοι ἀναμείνωσι τὰ πάντα παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ δὲ θεοκτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλωσι κινήσαι ἢ παρηγορούμενοι ὑπὸ ψευδοῦς εἰς τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος ἐλπίδος ἀμεριμνήσει περὶ τῆς διορθώσεως αὐτῶν, ἢ τέλος ὅταν ζητῶσι παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπιτυχίαν κακοῦ τινος ἔργου ἢ ἐπιθυμίας. 3) ἡ αὐτοπεποιθίσις, ὅταν οἱ ἄνθρωποι, ἀφ' ἑαυτοῦς, ἢ ἐπ' ἄλλους ἀνθρώπους ἢ εἰς ἐπίγεια ἀγαθὰ πεποιθότες, λησμονῶσι τὸν Θεόν «Μὴ πεποιθᾶτε ἐφ' ἑαυτοὺς ἐπὶ λόγῳ ψευδέσιν, ὅτι τὸ παράπαν οὐκ ὠφελήσουσιν ὑμᾶς, λέγοντες, γὰρ Κυρίου, γὰρ Κυρίου ἐστίη.»

Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας ἢ λατρείας.

§ 62 Ἐννοία, ἀναγκαιότης, καὶ καθῆκον τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας ἢ λατρείας. Ἐξωτερικὴ εὐσεβεία εἶνε ἡ καθαρὰ καὶ ἀνυπόκριτος φανέρωσις τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεόν διὰ λόγων ἢ ἔργων ἀγαθῶν ἢ δι' ἄλλων οἰωνοῦσιν ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν καὶ σχημάτων γινομένη. Ἡ ἐσωτερικὴ πρὸς τὸν Θεόν εὐσεβεία γεννᾶται εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ Ὑψίστου καὶ τελειοτάτου καὶ παναγαθοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀγιωτάτης Αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς σχέσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τοιαύτη, ὥστε οὐδέποτε δύναται νὰ διατηρῇ ἐντὸς ἑαυτοῦ ἐγκλεισμένα τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα τῆς αὐτοῦ καρδίας, ἀλλὰ συνωθούμενα τρόπον τινὰ ἔσωθεν, ἐκδηλοῦνται καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐπαισθητῶν κινήματων καὶ σχημάτων, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀληθὴς εὐσεβεία ὅπου ὑπάρχει, ὡς αἰσθημα ζωνρὸν ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκδηλωθῇ ἐξωτερικῶς διὰ λόγων καὶ πράξεων.

Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας συνάγεται: 1) ἐξ

αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συγχειμένης· 2) ἐκ τοῦ στενοῦ συνδέσμου τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ πνεύματος, δι' ὃ πᾶν ἰσχυρὸν τῆς ψυχῆς συναίσθημα καὶ πᾶσα ζωηρὰ αὐτῆς κίνησις ἐξωτερικεύεται πάντοτε καὶ ἐν τῷ σώματι «ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα·» 3) ἐκ τοῦ καθήκοντος, ὅπερ ἔχομεν, ἵνα ἐν πνεύματι καὶ ἐν σώματι λατρεύωμεν καὶ χάριτας ἀναπέμπωμεν ἀδιαλείπτως τῷ Θεῷ διὰ τὰς ἀπίρους αὐτοῦ εὐεργεσίας· «δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἃτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ·» καὶ 4) ἐκ τοῦ καθήκοντος ἡμῶν τοῦ παρέχειν ἑαυτοὺς τοῖς περὶ ἡμᾶς πάντοτε καὶ ἐν πᾶσιν ὑποδείγματα εὐσεβείας. Διὰ τούτο καὶ ἐπιβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ Καινῇ Διαθήκῃ.

Πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ὅπως δὴποτε ἐγνώρισαν τὸν Θεόν, συνηθάνοντο καὶ ἐσωτερικῶς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ σέβωνται, ἀγαπῶσι καὶ φοβῶνται αὐτὸν καὶ ταῦτα τὰ αἰσθήματα νὰ δεικνύσι καὶ ἐξωτερικῶς ὅπως ἔκρινον πρέπον. Ταῦτο δεικνύει, ὅτι δὲν εἶνε αὐθαίρετος ἐπίνοιά τις, ἢ μίμησις, ἀλλ' εἶνε ἔμφυτον τῆς ἀνθρωπότητος ἰδίωμα καὶ ἀνεξάλειπτον· καὶ διὰ τοῦτο, ἐν ὅτῳ ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, θέλει διαμμένη καὶ τὸ ἰδίωμα τοῦτο. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὕψος παντὸς καθήκοντος εἶνε ἀνάλογον τῆς ὠφελείας τῆς προτιγνομένης τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως αὐτοῦ, ἢ τῆς ζημίας ἐκ τῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ, τὸ καθήκον τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας εἶνε μέγα καὶ σπουδαιότατον. α') διότι δι' αὐτῆς ἀνακινίσκεται, ζωοποιεῖται καὶ κρατύνεται ἡ ἐσωτερικὴ εὐσέβεια καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἐν τῷ πλησίον· β') διότι ἐκ τῆς ἀναζωοποιήσεως καὶ στερεώσεως ταύτης γινόμεθα προθυμότεροι εἰς τὸ ἀφορμαιοῦσθαι πρὸς τὸν Θεόν, προσεκτικώτεροι εἰς τὸ τηρεῖν ἀκριβῶς τὸν βίον Αὐτοῦ νόμον.

Ἄλλὰ πᾶσα λατρευτικὴ πρὸς τὸν Θεὸν πρᾶξις δεόν γενέσθαι ἐξ ἀγνῆς καὶ ἀδόλου ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ φόβου πρὸς αὐτόν· ἄλλως οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καὶ εἶνε δολία ὑπόκρισις πρὸς βεβήλου σκοποὺς πραττομένη.

§ 63. Τρόποι τῆς ἐξωτερικῆς εὐσεβείας. Ἡ ἐξω-

τερική πρὸς τὸν Θεὸν εὐτέθεια ἢ λατρεία παρίσταται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, μερικὴν [ἀτομικὴν] καὶ δημοσίαν. Καὶ μερικὴ μὲν ὀνομαζεται ἡ ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου ἰδίᾳ κατὰ διαφόρους καιροὺς γινομένη δημοσία δὲ ἡ γινομένη κοινῶς ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν καθ' ὠρισμένους καιροὺς καὶ διατάξεις τῆς ἐκκλησίας. Γενικῶς δὲ ὡς ἀπαύγαγμα καὶ ἐκδήλωσις ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία τῆς ἐσωτερικῆς χορῆζει καὶ ἰδιαιτέρων αἰσθητῶν σημείων ἢ τρόπων πρὸς ἔκφρασιν τῶν παθήσεων τῆς ψυχῆς. Τοιοῦτοι τρόποι ἢ μέτα εἶνε ἡ φωνὴ καὶ ὁ λόγος, πάντες ἐν γένει οἱ τύποι τῆς προσευχῆς, καὶ ἐπικλήσεως, ὁ σχηματισμὸς τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τῷ μετώπῳ καὶ τοῦ στήθους ἡμῶν διὰ τῶν τριῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς χειρός, ἡ γονυκλισία, ἡ κλίσις τῆς κεφαλῆς, ἡ στάσις τοῦ σώματος, ἡ ἔκτασις καὶ ἔπαρσις τῶν χειρῶν, ἡ ἐνατένισις τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, ἡ νηστεία, αἱ ἔνοχοι διαβηαιώσεις, ἡ ἐβρτασις τῶν ὠρισμένων ἑορτῶν, ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως, αἱ εὐχαὶ καὶ ὁ καθόλου δάκκοσμος αὐτῶν. Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ, ὡς εἶπομεν, προϋποτίθητιν ἀληθῆ εἰς τὸν θεὸν πίστιν καὶ πλήρη ἀφοσίωσιν εἰς τὸ ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα.

§ 64. Α'. Ἡ προσευχὴ. Καθὼς ὁ θρησκευτικὸς βίος εἶνε βᾶσις τοῦ ἠθικοῦ ἐν γένει βίου τοῦ Χριστιανοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν προσωπικὸν Θεὸν στηριζομένη προσευχὴ πρὸς Αὐτὸν εἶνε πυρὴν, οὐσία καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ βίου τούτου. Ἡ προσευχὴ, ἥτις παρ' ἅπασι τοῖς ἔθνεσι καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ ἐξέφραζε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν αὐτῶν περιλαμβανουσα ἅπαντα τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὰς πράξεις, εἶνε ἡ ἐλευθέρᾳ ἠθικῇ ἐνότῃ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀληθὴς κοινωνία τοῦ πλάσματος μετὰ τοῦ Πλάστου, οὕτως ὅμως ὥστε νὰ μὴ ἀῖρηται ἡ ἠθικὴ προσωπικότης ἀλλὰ νὰ ἐξυψῶται ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ. Ὅθεν εἶνε ἐλευθέρᾳ καὶ συνειδητῇ ἀναγνώρισις τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς γνωρίζει πάσας ἡμῶν τὰς ἐννοίας καὶ ἡ εὐχάριστος ἐπιθυμία τοῦ νὰ συμβαίη τούτο. Ὡς τοιαύτη δὲ ἐξυψοῖ τὴν φυσικὴν κοινωνίαν τοῦ Θεοῦ εἰς πνευματικὴν καὶ

ἠθικὴν, τὴν ἐνοίκησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ δὲ μόνον ἐπὶ τῆς ἐνότητος ταύτης στηρίζεται ὁ ἀληθὴς τοῦ λογικοῦ πνεύματος βίος, διὰ τοῦτο, καίτοι ἢ διὰ λόγων προσευχῆ δὲν εἶνε διαρκής, ἢ δι' αὐτὴν ὁμως ψυχικὴ διάθεσις διαρκῶς ὑπάρχει.

Τὸ προσεύχασθαι οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ ἢ τὸ μεταβαίνειν νοερῶς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου τῆς φθορᾶς εἰς τὸν τῆς αἰωνιότητος, καὶ ἐκεῖ τὴν καθαρὰν καὶ ζωογόνον ἀτμοσφαῖραν εἰσπνέειν, καὶ ζῆν ἐν μέσῳ αὐτοῦ. Δικαίως ὅθεν θεωρεῖται ἡ προσευχὴ ὑπότινων ὡς ἡ ἀναπνοὴ τῆς ψυχῆς· διότι, καθὼς σωματικῶς ἀδυνατοῦμεν νὰ ζῶμεν χωρὶς νὰ εἰσπνέωμεν τὴν ἀτμοσφαῖραν τοῦ ἐπιγείου τούτου κόσμου, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν φθίνει, ἐὰν μὴ θαυπέωσιν αὐτὴν αἱ αὔραι τῆς αἰωνιότητος. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀκρωτηριάζεται, ἐὰν μὴ ἐν πνευματικῇ μετ' ἄλλων κοινωνίᾳ ὑπάρχη. Ἄλλ' οὐδεὶς ἀνθρώπος ἴσταται ἐγγύτερον ἡμῶν ἢ ὁ Θεός, διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐπώτερος ἡμῶν ἀνθρώπος λωβᾶται μὴ κοινωνῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' ἡ προσευχὴ ἔνθεν μὲν πρέπει νὰ μὴ εἶνε μόνον συνεχῆς καὶ διαρκὴς ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς κτῆμα τοῦ προσευχομένου, ἔνθεν δὲ νὰ γίνηται πάντοτε ἐν ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ μετὰ πίστεως ἀγλονήτου. Ὁ Χριστὸς χρησιμεύει ὡς πρότυπον τῆς προσευχῆς καὶ τι πλεον τοῦ προτύπου· διότι, πᾶς ὁ ἐπὶ τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ἀποβλέπων, μετὰ θαυμασμοῦ βλέπει ὅτι οὗτος ὑπῆρξε προσευχὴ ἀδιάκοπος. Ἦτο βίος ἐργασίας καταβιβρωσκούσης· ἀλλ' αὐτὴ ἐπανεπαύετο ἐπὶ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἐσωτέρας μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κοινωνίας. Ἐν ἐκάστῳ λόγῳ ὃν ἐλάλει, ἐν ἐκάστῳ θαύματι ὃ ἐτέλει, ἐστρέφετο ἐσωτέρως πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν ἡμέρας ἐξεπλήρου τὴν κλησιν αὐτοῦ, τότε ἀφιέρου τῇ προσευχῇ τὴν ἡμερίαν τῆς ἐσπέρας, τὴν νημερίαν τῆς πρωῆς καὶ τὴν γαλήνην τῆς νυκτός. Καὶ τέλος ὅτε ἡ ἀγωνία ἠπέλει νὰ κατακλύσῃ αὐτόν, κατέφευγεν εἰς προσευχὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ.

§ 65. Ὅποια αἱ διάφοροι ὀνομασίαι τῆς προσευχῆς, τίς ἡ πρότυπος προσευχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

νοῦ. Ἐπειδὴ γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε τὸ πανύψιστον καὶ πανάγαθον ὄν, ὁ πανταχοῦ παρών, ὁ παντεπόπτης καὶ παντογνώστης, ὁ παντοδύναμος καὶ πανάγαθος χορηγὸς παντὸς ἀγαθοῦ, ἐνατενίζομεν εἰς αὐτὸν νοερῶς, ὅτε μὲν ἐκδηλοῦντες τὰ ζωηρὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τοῦ φόβου ἡμῶν πρὸς αὐτόν, ὅτε δὲ περιστάσεις καὶ θλίψεις καὶ ἀνάγκαι ἡμῶν παριστάνοντες εἰς αὐτόν, καὶ ἐξαίτουμένοι τὴν εὐμενῆ αὐτοῦ προστασίαν τε καὶ βοήθειαν, καὶ τὴν συγχώρησιν τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων· ὅτε δὲ ἀνυμνοῦντες τὴν Αὐτοῦ μεγαλωσύνην, καὶ εὐχαριστοῦντες αὐτὸν ἐφ' οἷς καὶ εὐηγοῦνται, καὶ κας' ἐκάστην εὐεργετεί ἡμᾶς· καὶ ἄλλοτε συνιστῶντες εἰς τὴν πατρικὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν καὶ ἀντίληψιν καὶ τὰ τῶν πλησίων ἡμῶν. Πάντα δὲ ταῦτα περιέχονται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προσευχῆς· διὸ καὶ διαφόρους ὀνομασίας λαμβάνει. Οὕτω π. χ. ὀνομάζεται· 1) *δοξολογία* μὲν, ὅταν ἐν αὐτῇ ἐξυμνωμὲν τὸ μεγαλεῖον καὶ τὰς θείας καὶ ἀπείρους τοῦ Θεοῦ τελειότητας, 2) *εὐχαριστία* δέ, ὅταν ἐκφράζωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην Αὐτοῦ καὶ τὸ πρὸς τὴν πεσοῦσαν ἀνθρωπότητα ἄπειρον ἔλεος καὶ τὰς διηνεκεῖς εὐεργεσίας, ἃς ἐπεδαψίλευσε καὶ ἐπιδαψιλεύει ἡμῖν καὶ 3) *δέησις*, ὅταν τείνωμεν ἐν τῇ προσευχῇ οὐ μόνον πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τέρμα τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν, προορισμοῦ, οὕτινος τὴν ἐκπλήρωσιν ἐμβλέπομεν καὶ προσδοκῶμεν οὐχὶ ἐν τῇ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δυνάμει ἡμῶν, ἀλλ' ἐν τῇ θελήσει τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν Θεοῦ. Καὶ δὴ πρώτη καὶ κυρία αἴτησις πρέπει νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν μετάδοσιν τῶν πνευματικῶν δωρεῶν αὐτοῦ, ὧν ὑψίστη εἶνε ἡ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ συμβίωσις μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ταύτην παρασκευάζουσα χάρις αὐτοῦ ἢ συνεργούσα ἡμῖν εἰς τὸ ἀγαθόν· τὰ δὲ σωματικὰ πρέπει νὰ ζητῶμεν μόνον ὡς μέσα πρὸς πλήρωσιν τῶν πνευματικῶν κατορθωμάτων καὶ καθηκόντων, ἅτινα ὁ Θεὸς χορηγεῖ πάντοτε τοῖς τὰ πνευματικὰ αἰτοῦσιν, ὡς συμπλήρωμα τούτων, κατὰ τὸ ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Ἡ προσευχή, ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς ἔθنيοις, ἀλλ' ὅσα αἰτήσις (παρ' αὐτοῖς) κοσμικῶν ἀγαθῶν, πρῶτον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἔλαβε τὴν ἀληθῆ αὐτῆς σημασίαν ὑπὸ τοῦ θείου θεμελιωτοῦ, ὅστις ἀπαλλάξας αὐτὴν τῆς ἐξωτερικῆς φαρισαϊκῆς ἐπιδείξεως καὶ τῆς ἐθνικῆς βαττολογίας ἐστήριξεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς προσωπικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐν τῇ δοθείσῃ ἡμῖν ὑπ' Αὐτοῦ *Κυριακῇ προσευχῇ* «τὸ Πάτερ ἡμῶν», ἣτις εἶνε τύπος καὶ ἐπιτομὴ πασῶν τῶν προσευχῶν, βραχεῖα καὶ ἀπέριτος, καὶ ὅμως τόσο πλουσία, ὥστε τὰ πάντα περιλαμβάνει, εἰς δ' ἕκαστος δύναται νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ὅ,τι ἄλλο ἢ καρδίᾳ του αἰσθάνεται. Ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ ἄλλα προσευχαὶ θεοπνεύστων καὶ ἁγίων ἀνδρῶν τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, διάφοροι ψαλμοὶ, ὕμνοι καὶ ᾠδαὶ πνευματικαί, δι' ὧν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ προσεύχηται τῷ Θεῷ, αἵτινες πᾶσαι φέρουσι τὸν χαρακτῆρα πνευματικῆς δεήσεως, ἀρμοζούσης εἰς τὸν πρὸς ὃν ἀναφερόμεθα καὶ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν ἡμῶν.

§ 66. **Εἰς πόσα διαιρεῖται ἡ προσευχὴ καὶ πότε πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσεύχηται;** Ἡ προσευχὴ διαιρεῖται εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν. Καὶ ἐσωτερικὴ μὲν λέγεται ἢ ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου νοερῶς ἐκτελουμένη, ἐξωτερικὴ δὲ ἢ ὀρατῶς μετ' ἄλλων ἐπιτελουμένη, ὡς ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς, ἢ ἀλλαχοῦ. Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν προσηύχετο συνεχῶς καὶ μακρὸν χρόνον καὶ πολλάκις διενυκτέρευεν ἐν τῇ προσευχῇ· συνέστητε δὲ καὶ ἡμῖν τὸ πάντοτε προσεύχεσθαι· ὡς καὶ ὁ ἀπόστολος «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε»· διὰ τούτου δ' ἐννοοῦντι ὅτι καθ' ἅπαντα τὸν ἐπίλοιπον χρόνον, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλην ἀπαραίτητον ἐνασχόλησιν πρέπει νὰ ἔρχεται νοερῶς εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν Δημιουργὸν καὶ Σωτῆρα αὐτοῦ διὰ τῆς προσευχῆς, ἣτις μεταδίδωσι θεῖον χάριν, καὶ εἶνε μέγιστον ὄπλον κατὰ τοῦ διαβόλου ὡς καὶ ἡ νηστεία. Ἡ Ἐκκλησία συμβουλεύει ἐν τῇ πράξει αὐτῆς ὡς ἐλάχιστον ἀπαραίτητον ὄρον δύο προσευχάς, τὴν πρωϊνὴν μετὰ τὸ ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι καὶ τὴν ἑσπερινὴν πρὸ τοῦ ὕπνου· ἐπίσης δὲ καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸ γεῦμα

καὶ δειπνον. Καὶ αὐταὶ μὲν εἰσιν αἱ ἰδιαίτεραι προσευχαί· πλὴν τούτων ὑπάρχουσι καὶ αἱ κοιναὶ καὶ δημόσιαι, αἵτινες ἔχουσι μείζονα χάριν καὶ ἀξίαν· τοιαῦται εἶνε αἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐξεται καὶ κρατύνεται τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης. Ὁ Χριστιανὸς καθήκον ἔχει νὰ συμπροσεύχηται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων χριστιανῶν πάντοτε μὲν ὁσάκις ἂν ἡ τοῦτο δυνατὸν κατὰ τὰς ὥρας τῆς πρωινῆς καὶ ἑσπερινῆς ἀκολουθίας., ἰδίως δὲ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν καὶ ἑορτὴν, ἐν ἣ τελεῖται καὶ προσφέρεται ἡ ἀνάιμακτος θυσία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου εἰς ἱλασμόν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν καὶ ὅλου τοῦ κόσμου· ὁ ἐλάχιστος δὲ ὅρος ὃν ἔθηκεν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἶνε πᾶσα τρίτη Κυριακὴ, καὶ ἀφορίζονται οἱ ἄνευ εὐλόγου αἰτίας τρεῖς κατὰ συνέχειαν Κυριακὰς ἀπρλειπόμενοι τῆς Ἐκκλησίας.

§ 67. **Τὶ ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν ἀληθῆ προσευχὴν καὶ ὁποῖα ἡ δύναμις τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς** Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τῶν ἡμετέρων προσευχῶν καὶ ὅπως αὐταὶ ὄσιν εὐάρεστοι τῷ Θεῷ οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖται, ἢ μόνον, ὅπως ἔχωμεν ἐν ἑαυτοῖς διηκεῖως ἀληθῆ καὶ εὐλικρινῆ ἀγάπην καὶ διάθεσιν πρὸς προσευχὴν· ταῦθ' ὅπερ ἐπιτυγχάνεται· 1) ἐὰν προσευχώμενοι ἔχωμεν ἐγκάρδιον εὐλάβειαν πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἀπροσίτου αὐτοῦ μεγαλωσύνης καὶ τῆς εὐτελείας ἡμῶν· τὴν δὲ ἀξίαν τῆς προσευχῆς νὰ περιορίζωμεν οὐχὶ ἐν τῇ πολυλογίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ δυνάμει τῶν αἰσθημάτων ἡμῶν· «*μὴ σπεῦδε ἐπὶ στόματι σου, καὶ ἡ καρδία σου μὴ ταχυράτω τοῦ ἐξενέγκαι λόγον πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ*»· 2) ἐὰν δὲν εἴμεθα ἀφηρημένοι ἐν καιρῷ τῆς προσευχῆς καὶ ὅλως προσκεκολλημένοι εἰς τὴν ματαιότητα· 3) ἐὰν ὅλους τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰς ἐπιθυμίας ἡμῶν ἔχωμεν πάντοτε πρὸς τὸν Θεόν· 4) ἐὰν εὐλαβῶς ἀναγινώσκωμεν ἢ ἀκροώμεθα τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τῶν ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγινωσκομένων· 5) ἐὰν τὰ αἰτήματα ἡμῶν ὄσι σύμφωνα τῷ θεῷ θελήματι δηλ. νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ μᾶλλον ἀναγκαῖα παρὰ τὰ σωματικὰ, ἐπειδὴ, ἐπιτευχθέντων τῶν πρώ-

των, τὰ δεύτερα προστίθενται ἡμῖν· 6) ἐὰν ἐπισκεπτόμεθα συχνότερον τοὺς ἱεραὺς ναοὺς καὶ μετ' εὐλαθείας ἐν αὐτοῖς ἰστάμεθα· καὶ 7) ἐὰν καθαρίζοντες ἑαυτοὺς συχνότερον διὰ τῆς ἐξομολογήσεως προσερχώμεθα μετὰ φόβου καὶ εὐλαθείας εἰς τὴν μετάδοσιν τῶν φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν προσευχή, ἐξερχομένη ἐκ ψυχῆς πεπληρωμένης τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἔχει δύναμιν μεγάλην, ἀπόρητον, καὶ πάντα θαυμασμὸν ὑπερέχουσαν· αὕτη ἀποπλύνει τὸν ρύπον τῆς ἁμαρτίας, καταπέμπει ἐφ' ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φωτίζει τὸν νοῦν, ἀγνίζει τὴν καρδίαν καὶ πληρῶν ἀγαλλιάσεως τὸ πνεῦμα ἡμῶν· αὕτη ἱάται τοὺς νοσοῦντας, ἐγείρει τοὺς νεκροὺς, διασκορπίζει τὰς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν, καταφρεῖ καρποφόρον ἕτερον ἐπὶ γῆν διψῶσαν· αὕτη ἐκ τῶν λίθων ἀναβλύζει χειμάρρους ὑδάτων, ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης καὶ ἐν τῷ πυθμένι τῶν ποταμῶν ἀνακαλύπτει ὁδὸν ζῆρᾶν καὶ ὁμαλήν, σταματᾷ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου, ἢ ἐπιστρέφει αὐτὸν εἰς τὰ ὀπίσω. Καθὰ δὲ περὶ αὐτῆς ὁ Σωτὴρ ἐβεβαίωσεν, ἔχει τοιαύτην δύναμιν ἐνώπιον τοῦ ἐν οὐρανοῖς πανταδυνάμου Πατρὸς, ὥστε, «*ὅσα ἂν αἰτήσωμεν ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, ληψόμεθα.*» Ὁ δὲ θεῖος Χρυσόστομος λέγει· «*προσευχὴ τοῖς χειμαζομένοις λιμῆν, τοῖς κυματομένοις ἀγκυρα ἀσφαλῆς, τοῖς κλονουμένοις ἔρεισμα, τοῖς πενθοῦσιν παράκλησις, τοῖς πλουσίοις ἀσφάλεια, τοῖς ἀσθεροῦσιν ἰασις, τοῖς ὑγιαίνουσι φύλαξ.*»

§ 68. Β'. Ἡ αὐταπάθνησις. Μία τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀληθινῆς προσευχῆς εἶνε καὶ ἡ αὐταπάθνησις. Θυσία καὶ προσευχὴ εἰσὶ τόσον στενωῶς συνδεδεμέναί πρὸς ἀλλήλας ὥστε τὴν προσευχὴν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν θυσίαν πνευματικὴν, τὴν δὲ θυσίαν προσευχὴν σαρκαρικὴν. Πρὸ τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος ὁ ἐθνικὸς κόσμος ἐδήλου τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ αἶσθημα πρὸς τὸ θεῖον διὰ διαφόρων θυσιῶν. Ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς προσέφερε θυσίας, δι' ὧν προετύπου τὴν μεγάλην κοσμοϊστορικὴν θυσίαν, ἣν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνθ' ἡμῶν προσέφερε τῷ τῶν ὅλων Πατρὶ πρὸς σωτηρίαν τῆς ἀνθρω-

πότητος. Ὁ χριστιανός ὅμως, καίτοι συνδιαλλαγείς πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς μεγάλης ταύτης θυσίας, ἣτις ἐπαναλαμβάνεται ἐν ἐκάστη θείᾳ μυσταγωγίᾳ ὀφείλει νὰ προσφέρῃ ὡς πρόσωπον ἰδιαιτέρον καὶ ἰδίαν ἐσωτερικὴν τινα θυσίαν συνισταμένην εἰς τὴν ἀποχὴν παντὸς ἀμαρτήματος, εἰς τὴν ἡθικὴν αὐταπάρνησιν ἐν τῇ ταπεινότητι ἀναγνωρίζει τῆς οἰκείας ἀναξιοτήτος πρὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ προθύμῳ καὶ ἐκουσίᾳ ὑπακοῇ εἰς τὴν ἀκριβῶς γνωρισθεῖσαν ἡμῖν θείαν θέλησιν. Μόνον διὰ τοιαύτης θυσίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ μένῃ πιστὸς τῇ ἡθικῇ αὐτοῦ ἀποστολῇ. Ὅφειλομεν νὰ χαλιναγωγῶμεν τὸ σῶμα, ὅπως καθίσταται ὄργανον τῆς ἡθικῆς ἡμῶν κλήτεως· νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ παρακινήσῃ πρὸς ἀμαρτίαν, νὰ ἐρεθίσῃ τὴν φαντασίαν ἡμῶν εἰς αἰσχρὸς ἐπιθυμίας καὶ νὰ διαταράξῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἡθικῆς ἡμῶν ἀποστολῆς. Ἡ ζωὴ λοιπὸν ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἡθικῆς ἡμῶν ἀποστολῆς ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε τὸ μέτρον δι' οὗ πᾶσαν αὐταπάρνησιν μετροῦμεν. Ὅπως ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ σταυροῦ παρεσκεύασε τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, οὕτως ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς ἀπαρνησάμενοι τὰ ἀμαρτωλὸν ἐγὼ νὰ ἐτοιμασθῶμεν εἰς σωτηρίαν· *«εἰ τίς θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, λέγει ὁ Σωτὴρ, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι»*.

§ 69. Γ'. **Ὁ ἀγὼν τῆς μετανοίας καὶ ἡ ἐγρηγόρησις.** Ἄπας ὁ βίος τοῦ χριστιανοῦ ἐν τῷ πολυκιμάντῳ τούτῳ κόσμῳ δὲν εἶνε ἄλλο εἰμὴ διηλεκτὴς ἀγὼν κατὰ τοῦ πονηροῦ καὶ συνεχῆς πόλεμος κατὰ τῆς ἀμαρτίας. Εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι συνετρέθη ἡ τῆς ἀμαρτίας δύναμις διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐν τῷ μεσομάλῳ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀποκατέστημεν εἰς τὴν προτέραν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν· ἀλλὰ διὰ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν ἐναπέμεινεν ἐν αὐτῷ σπέρμα τι, οὗτινος τὴν καρποφόρητον δέον νὰ καταπολεμῇ ὁ ἄνθρωπος πάσῃ δυνάμει, μέχρι τῆς διὰ τοῦ πνευματικοῦ θανάτου τελείας καταστροφῆς τῆς ἀμαρτίας. Ὁ χριστιανός ὅστις ἐκλήθη ν' ἀποβῇ τελείως ἡθικός καὶ νὰ ἐκπλήρωσῃ τὸν

αὐτοῦ προορισμὸν ὀφείλει διηνεκῶς ν' ἀντίσταται κατὰ τῆς ἀμαρτίας, νὰ ὑπερνικᾷ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφὰς καὶ νὰ ἀγωνίζηται πρὸς τελείαν ἐκρίζωσιν αὐτῆς. Ὁ ἠθικὸς οὗτος ἀγὼν, ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται διὰ νὰ κατανικήσῃ τὴν ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαν ἀμαρτίαν καὶ νὰ ἀντιστῇ εἰς τὰς ἀμαρτίας καὶ ἀδυναμίας καὶ ἀσθενείας· οὗτος ὁ μέχρι τῆς ἐσχάτης ἠθικῆς τελειώσεως διαρκῶς διεξαγόμενος ἀγὼν τῆς μετανοίας, αὐτὴ ἡ ἠθικὴ προαγωγή ἐν τῷ ἀγιασμῷ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν πάσης ἠθικῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ πρὸς ἑαυτὸν καὶ φέρει τὰ ἐχέγγυα τῆς κατὰ τοῦ πονηροῦ νίκης, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχη ἡ ζωὴ πίστις. Ἡ τοιαύτη δὲ ἠθικὴ σπουδὴ πρὸς τὸν ἀγιασμὸν δὲν εἶνε μόνον μέσον πρὸς ἀρετὴν ἀλλ' οὐσιώδεις στοιχεῖον χριστιανικῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς καὶ ἐξίτου ἰσχύει περὶ παντὸς λεγομένου μέσου διὰ τὴν ἀρετὴν «εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε». Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον τῆς μετανοίας εἰσὶ ἀναγκαῖαι τοιαῦται ἠθικαὶ πράξεις, αἵτινες προγυμνάζουν καὶ παιδαγωγοῦσι τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ καταπολεμησίῃ τῶν ἀμαρτωλῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέξεων, ἐνισχύουσι τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ βούλησιν καὶ οὕτω καθιστῶσιν αὐτὸν ἰκανώτατον πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἀρετῆς.

Ὁ χριστιανὸς πρὸς ἀσφαλῆ διαμονὴν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἠθικῆς τελειότητος χρήζει διηνεκοῦς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως διὰ νὰ μὴ ἐξαπατᾶται ἐκ τῆς ἀμαρτίας νομίζων ψευδῶς ὅτι εἶνε ἀσφαλῆς, ἀλλ' ἔχει πεποιθήσῃν τῷ Χριστῷ. Ὅπου ἐλλείπει ἡ ἐγρηγόρσις αὐτὴ, ἐκεῖ καὶ ὁ κίνδυνος πραγματικῆς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀποπτώσεως καὶ τῆς σωτηρίας εἶνε δυνατός, μία ἐπανάπτωσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἀμετανοήτου ἀνθρώπου, ἡ ὅποια τὴν ἐπιστροφὴν πολλῶ δυσκολωτέραν καθίστησι παρὰ τὴν πρώτην μετάνοιαν, ἐνδέχεται νὰ προέλθῃ. Καὶ ὅταν ἡ πτώσις αὐτὴ συμβαίῃ μετὰ πλήρους συνειδήσεως μεταβάλλεται εἰς πραγματικὸν μῖσος κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τότε γεννᾶται ἡ ἀμαρτία τῆς βλασφημίας κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἥτις οὐδεμιᾶς ἐπιστροφῆς καὶ συγχωρήσεως εἶνε ἐπιδε-

κτική. «Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ ὁς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὁς δ' εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τούτῳ εἰς αἰῶνα οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι». Τὸ χωρίον τοῦτο ἔννοεῖ τοὺς κατὰ τοῦ Χριστοῦ βλασφημοῦντας καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ βλασφημία εἶνε ἰσοδύναμος τῇ κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βλασφημίᾳ. Ἡ τοιαύτη ἁμαρτία εἶνε ἁμορτία πρὸς θάνατον, ἁμαρτία σατανική, οἷα ἡ τοῦ προδότου Ἰούδα· διότι ὁ βλασφημῶν κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἀπόλεσε πᾶν αἴσθημα θρησκευτικόν, κατέστρεψε πᾶν σημεῖον μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς καὶ οὐδεμία ἐλπίς αὐτῷ ὑπολείπεται σωτηρίας καὶ εἶνε μᾶλλον ἔνοχος τοῦ ἔθνικοῦ, τοῦ μὴ ἐπιτρέψαντος, τοῦ μὴ γρόντος εἰσεῖτι τὴν θεϊαν χάριν *καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγενήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος*.

§ 70. Δ'. **Ἡ νηστεία.** Νηστεία εἶνε ἡ πρώτη ἐντολή, ἣν ὁ Θεὸς ἔδωκε τοῖς πρωτοπλάστοις ἐν τῷ παραδείσῳ· ἔπειτα δὲ πολλάκις πολλαχῶς ἐπανέλαθε διὰ τῶν προφητῶν [Ζαχ. θ', 14]. Ἡ νηστεία παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐγίγνετο ἢ πρὸς ἐτοιμασίαν εἰς θεαρέστους προσευχάς, ἢ πρὸς ἐκφρασιν χαρᾶς καὶ εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεόν. [Ἱερ. μα', 2—Ἱεζ. κδ', 1]. Ἐν δὲ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς ἐνήστευτε, παραγγείλας καὶ τοῖς Ἀποστόλοις νηστεύειν, «καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα,» καὶ οἱ Ἀπόστολοι «χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν» καὶ πάντες οἱ μετ' αὐτοὺς χριστιανοὶ προσητομάζον ἑαυτοὺς πάντοτε ἐν παντί διὰ προσευχῆς καὶ νηστείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ νηστεία συντελεῖ οὐσιωδῶς πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐν ἡμῖν πνεύματος τῆς ταπεινώσεως καὶ ἐξάλειψιν τῆς ὑπερηφανίας, φιλαυτίας καὶ φιληδονίας, διὰ τοῦτο αὕτη ἀποβαίνει καθήκον ἱερὸν παντὶ χριστιανῷ. Ἄλλ' ἡ ἀληθὴς νηστεία, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, δὲν συνίσταται μόνον οὐσιωδῶς εἰς τὴν αὐστηροτάτην ἀποχὴν ἀπὸ πάσης πλεοναξίσεως καὶ περιττῆς τροφῆς καὶ πόσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν παθῶν τοῦ σώματος,

καὶ τῆς γλωσταλγίας, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν συγχώρησιν τῶν ἀδικούντων ἡμᾶς, εἰς τὴν πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἐλεημοσύνην, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. «*Τί ὅτι ἐρηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες; ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἐγνώσθη; ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν ρηστειῶν ὑμῶν εὗρίσκετε τὰ θελήματα ὑμῶν, καὶ πάντα τοὺς ὑποχειρλοὺς ὑμῶν ὑπονόσθετε. Οὐ ταύτην τὴν ρηστείαν ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχήν αὐτοῦ· οὐδ' ἂν κάμψης ὡς κρινον τὸν τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ, οὐδ' οὕτω καλέσετε ρηστείαν δεκτὴν· οὐχὶ τοιαύτην ρητείαν ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ λύε πάντα συνδέσμον ἀδικίας· διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀποστελέτε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει καὶ πάντα συγγραφὴν ἀδικον διάσπα».* Ὁ πρῶτιστος λοιπὸν σκοπὸς τῶν νηστειῶν τούτων ἀνκντιρρήτως ὑπάρχει ἢ ἐναγωνίως τῆς σαρκὸς νέκρωσις καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος καθάρσις καὶ ἀνακαινίσις διὰ τῶν μυστηρίων τῆς μετανοίας καὶ τῆς θείας μεταλήψεως, δι' ὧν οἱ πιστεύοντες παρασκευάζουσιν ἑαυτοὺς, ὅπως ἀξίως μεθέξωσι τῆς πνευματικῆς εὐφροσύνης.

§ 71. Ε'. Ὁ ὄρκος. Ὁρκος εἶνε ἐπιβεβαίωσις ἀληθείας ἢ πράγματός τινος μετ' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς μάρτυρος κριτοῦ καὶ ἀνταποδότη. «*Ἄνθρωποι γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας ὁ ὄρκος».* Ὁ ὄρκος ἐν μὲν τῇ Π. Δ. ἐπιτρέπεται ἀπαγορευομένης μόνον τῆς ἐπιτορκίας, ἐν δὲ τῇ Κ. Δ. ὁμως ἀπαγορεύεται ἀπολύτως ἀεγῶ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμῶσαι ὅλως. . . . ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ ποτηροῦ ἐστίν». Διὰ τῶν λόγων τούτων ὁ Κύριος δὲν ἀπαγορεύει μόνον τὸν εἰς τὰ κτίσματα ὄρκον, διότι ὁ εἰς ταῦτα ὄρκος ὡς περιέχοντα θεῖόν τι ἀναφέρεται ἐμμέσως εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ μόνον τοὺς ἀνοήτους καὶ συνήθεις τοῖς Ἰουδαίοις τύπους τοῦ ὄρκου, οὐδὲ μόνον τοὺς προσβάλλοντας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐλάβειαν καὶ τὴν σεβασμὸν, ἀλλ' ἀπολύτως πάντα ὄρκον, καθὼς τοῦτο δείκνυται ἐκ τε τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐννοίας

περί τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πληρώσεως τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Θέλων λοιπὸν ὁ Σωτὴρ νὰ δείξῃ τὴν ἠθικὴν τελειότητα εἰς ἣν ὀφείλει νὰ τείνῃ ἡ ἀνθρωπότης ἀπηγόρευσε ἐντελῶς τὸν ὄρκον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὑπάρχει δυσπιστία μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα τῆς ἠθικῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπότητος, διότι αὐτὴ δὲν ἔφθασεν εἰσέτι εἰς τὴν τελείαν τῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἠθικότητος καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνθρώπιος κοινωνία εἶνε κρᾶμα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ δὲ δυσπιστία καὶ τὸ ψεῦδος ἀγωνίζονται κατὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως, διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν αἱ πολιτεῖαι καταφεύγουσιν εἰς τὸν ὄρκον εἰς πίστῳσιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας, ὅποτε καὶ ἑκατὸς ὄρκος λέγεται, ἡ δὲ ἐκκλησία ἀνέχεται αὐτὸν διὰ λόγους κοινωνικῆς ἀνάγκης. Ἐντεῦθεν καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, καίπερ ἀποκρούοντες κατ' ἀρχὴν τὸν ὄρκον, ἐπιτρέπουσιν ὅμως τὸν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλόμενον, ὡς Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Τερτυλλιανός, Γρηγόριος ὁ θεολόγος, Αὐγουστίνος κλπ.

Ἐπὶ τοῦ ἑκατοῦ ὄρκου διακριτέον τρία τινά· α') ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, β') περὶ συμφέροντος ἄλλων, ὡς ἐπὶ μαρτυρίας καὶ γ') περὶ τοῦ λεγομένου ὄρκους τῆς πιστότητος πρὸς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα ἐν ταῖς δημοσίαις τῆς πολιτείας ὑπηρεσίαις. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ ἑκατὸς ὄρκος δὲν εἶνε ὑποχρεωτικός· ἐπειδὴ ἑκατὸς εἶνε κύριος τοῦ ἰδίου συμφέροντος ὅθεν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ τὸν ὄρκον, προτιμῶν μᾶλλον τὴν ὕλικὴν ζημίαν ἢ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν. Εἰς δὲ τὰς περιστάσεις, ἐν αἷς ἐπιβάλλεται ὁ ἑκατὸς ὄρκος ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τοῦ νόμου, ὁ χριστιανὸς ὀφείλει καὶ ἄκων νὰ ὑποκύτῃ εἰς τὴν ἀνάγκην ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἄλλὰ μέλλων νὰ προφέρῃ τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὀφείλει μετὰ φόβου καὶ εὐλαθείας νὰ ἀνυψοῖ τὴν διάνοιαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἐν προσευχῇ καὶ λατρείᾳ. Διότι σκοπὸς τοῦ ἑκατοῦ ὄρκου εἶνε ἡ τῆς ἀληθείας εὕρεσις, ἡ τῆς ἀθωότητος ὑπεράσπισις καὶ δικαίωσις ἡ τῆς πιστότητος ὑπόσχεσις καὶ βεβαίωσις· ἐφ' ᾧ ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ λέγῃ πάντοτε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ ἀνταλ-

λάσθη αὐτὴν διὰ τοῦ ψεύδους· ὀρκισθεὶς δέ, νὰ φυλάττη ὡς ἱεράς τὰς δι' ὀρκῶν δοθείσας ὁμολογίας καὶ ὑποσχέσεις· ἄλλως ἐπισηκῶν καὶ ψευδόμενος ἐπισύρει ἐφ' ἑαυτὸν οὐ μόνον τοῦ νόμου τὴν ἐκδίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, τοῦ εἰπόντος *οὐκ ὁμείσθε τῷ ὀνόματι μου ἐπὶ ἄδ' κ'αὶ οὐ βεβηλώσετε τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ . . . οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος ὁ Θεός σου τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαιῶν*. "Ὅθεν μακαρὰν ἀπὸ τοῦ ὄρκου πρέπει νὰ ᾔηνε α'.) ὁ δόλος, β'.) ἡ ῥαδιουργία, γ'.) ἡ περὶ τὴν ἔκφρασιν ἀμφιβολία, δ'.) ἡ ὑποστολή καὶ τεχνικὴ διεκφυγὴ τῆς καθαρᾶς ἀληθείας. διότι πάντα ταῦτα ἀντίκεινται οὐ μόνον εἰς τὸν σκοπὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ ὄρκου.

§ 72. 5'. **Ἡ ὁμολογία πίστεως.** Ὁμολογία πίστεως σημαίνει τὴν ἐν πᾶσιν ἡμῶν καὶ τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις καὶ τοῖς τρόποις ὁμολογίαν, ὅτι ἡ πίστις ἡμῶν εἶνε ἀληθὴς καὶ μόνη σωτήριος καὶ οὐδὲν δύναται νὰ ἀποχωρήσῃ ἡμᾶς ἀπ' αὐτῆς· οὐδὲ τὰ ἀπηνέστερα κολαστάρια, αἱ βάσανοι καὶ οἱ σκληρότεροι διωγμοί. Τύπον καὶ ὑπογραμμὸν ἔχομεν τοιαύτην ὁμολογίαν αὐτὸν τὸν ἀρχηγὸν καὶ τελευτὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, «*ὅστις ἔπαθε καὶ ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμεῖν ὑπολειπάντων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσωμεν τοῖς ἔχρεσι αὐτοῦ*». "Ἄλλως τε πρὸς ταύτην τὴν ὁμολογίαν ὑποχρεοῦσιν ἡμᾶς τὸ θεῖον καὶ ἀνεκκλήτητον ὕψος τῶν ὁμολογουμένων ἀληθειῶν, τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελία διὰ τὴν αἰώνιον μακαριότητα, ὅτι ὁμολογήσει ἡμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἐὰν καὶ ἡμεῖς ὁμολογήσωμεν αὐτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τέλος τὸ ἀρίζηλον παράδειγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ μαρτύρων, οἵτινες, πάντας τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰ μαρτύρια παριδόντες, καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν ὀδυνηρότερον θάνατον καταφρονήσαντες, οὐδέποτε ἐπαύσαντο ὁμολογοῦντες τὴν σωτήριον ἀλήθειαν τῆς ἀκηράτου ἡμῶν πίστεως. «*Πέπεισμαι, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐν-*

στῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βᾶθος, οὔτε τις κλις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῖσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν » Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καὶ τινες περιστάσεις καθ' ἃς δὲν ἀπαιτεῖται παρ' ἡμῶν, ὅπως ὑποστῶμεν κινδύνους καὶ διωγμούς, ἄνευ ἀνάγκης, διότι καὶ ὁ Κύριος ἐκρύπτετο, ἀποφεύγων τὴν κακοβουλίαν τῶν Ἰουδαίων καὶ τοὺς δὲ διεβῶν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ διέττατεν, ὅπως διωκόμενοι ἐκ μιᾶς πόλεως, καταφεύγωσιν εἰς ἄλλην· «ὅταν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην». Ἐπειτα ὀφείλομεν μετὰ συνέσεως καὶ προσοχῆς νὰ ὑπερασπίζωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν ἀπέναντι τῶν πολεμίων αὐτῆς, καθὼς ἐνετείλατο ὁ Κύριος ἡμῶν, εἰπὼν· «Μὴ δῶτε τὸ ἄγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καισαπαιτησῶσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ρήξωσιν ὑμᾶς.» Ἐξ ὧν τούτων συνάγεται ὅτι ἡ μὲν τῶν χριστιανῶν ὁμολογία πρέπει νὰ ᾖ λογικὴ, ἐλευθέρη καὶ ἀριλοκερδής, ζωσὰ καὶ ἐνεργός, συνοδευομένη ὑπὸ καλῶν ἔργων, καὶ τέλος σταθερὰ καὶ ἀπιεῖστροπος· οἱ δὲ χριστιανοὶ ὁμολογοῦντες τὴν πίστιν πρέπει νὰ ᾖ πάντοτε φρόνιμοι, ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι, ὡς αἱ περιστεραί.

Β'. Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 73. Θεμέλιον τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἀφορμαὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Ὅπως ἔχομεν οἰκειοτάτην σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶνε ὁ κοινὸς πατὴρ πάντων ἡμῶν, οὕτως ἔχομεν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, ὡς τέκνα εἰσὶ ἀδελφοὶ ἀλλήλων. Μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἐπιβάλλεται ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ὡς καθῆκον καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη· Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λέγει ὅτι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολὴ τοῦ νόμου εἶνε ἡ ἐντελλομένη τὴν τελείαν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν καὶ μετ' αὐτὴν δευτέρα εἶνε καὶ ὁμοίᾳ τῇ πρώτῃ ἡ πρὸς

τὸν πλησίον, ἥτις καὶ αὕτη ἔχει τὴν αὐτὴν ἰσχὺν καὶ ὑποχρῶσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν. Τοῦτο σαφέστατα παρίστησι καὶ ὁ ἐπισημῆτος τοῦ Σωτῆρος μαθητῆς Ἰωάννης λέγων. «*Ἐάν τις εἰπῇ διὰ ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ μισῇ ψεύστης ἐστίν, καὶ ἀλήθεια οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ... Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ.*» Πάντως ὁ Θεός, ὡς κοινὸς πατήρ, βλέπει οὐ μόνον πῶς διαγομεν πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Διὸ λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν. «*Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε (ἀγαθὸν ἢ κακόν) ἐνὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε*» καὶ ἀλλαχρῶ ἐντέλλεται ἡμῖν. «*Πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ ὁ προφήται.*» Ἡ ἔννοια λοιπὸν καὶ ἡ οὐσία ὧν τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἀμνησθῆναι μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκε. Ἄλλ' ἡ στάθμη τῆς ἀγάπης, ἣν ὀφείλει ἕκαστος νὰ ἔχη πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν, καὶ τὸ μέτρον τῆς δικαιοσύνης, ἣν ὀφείλει νὰ δεικνύῃ ἀναγκαιῶς εἰς αὐτὸν εἶνε τὸ «ἀγαπήσεις τὸ πλησίον σου ὡς σεαυτόν.»

(Ἀφορμαὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶνε α'.) ὁ συνδέων καὶ συνάπτων ἡμᾶς ἐσωτερικὸς ἀμοιβαῖος σύνδεσμος, οὐτινος βᾶσις καὶ κέντρον αὐτὸς ὁ Θεός, ὡς πατήρ καὶ προνοητῆς πάντων· ὥστε πάντες ἡμεῖς ἀποτελοῦμεν ἐν σῶμα, κατὰ τὸν ἀπόστολον, οὐτινος ἡμεῖς ἐσμὲν μέλη β'.) ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ἢ φωτίζουσα καὶ καθαγιαζούσα πάντας ἀνεξαιρέτως· διότι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὐδὲν ἕτερον ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν, ἢ ὅπως πάντες ἐν ὧμεν ἐν αὐτῷ, καθὼς καὶ αὐτὸς ἐν ἐστίν ἐν τῷ πατρὶ, οὕτω δὲ συνηνωμένοι, ἀποτελωμένοι ἐν σῶμα, τὴν ἀγίαν Ἐκκλησίαν, ἥς ἀρχηγὸς καὶ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς γ'.) ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀπειρος τοῦ Θεοῦ ἀγάπη, ὑπὲρ ἧς παρέδωκεν εἰς θάνατον αὐτὸν τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν καὶ δ'.) ὁ λόγος τοῦ

Θεοῦ, ὅστις τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην τίθησιν ὡς μόνον ἰδιόζον γνώρισμα τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ.

Τὴν ὑψηλὴν ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς καθαρᾶς καὶ εὐκρινούς ἀγάπης ἐξυμνῶν ὁ Παῦλος, λέγει, ὅτι αὕτη πρέπει νὰ ᾖ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωποιοὺς ἀρχὴ πάσης τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν διαγωγῆς, καὶ ταύτην πρέπει παντὶ σθένει νὰ ζητῶμεν. «*Δώκετε τὴν ἀγάπην. Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγογα χαλκὸς ἤ ἥχων, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείας, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ὅρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. Καὶ ἐὰν φώμισω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθῆσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω οὐδὲν ὠφελοῦμαι*». Μετὰ τοῦτο περιγράφει τὰς διαφόρους αὐτῆς ἐκδηλώσεις, λέγων· «*Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῦ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φουσιόται, οὐκ ἀοχημοῖ· οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογιζέται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει*». Ἡ ἀγάπη αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶνε, ἢ ἀγαθὴ γνώμη καὶ προθυμία εἰς τὸ ἐκτελεῖν ἀκριβῶς πάντα τὰ ἐκ διαφορῶν σχέσεων γεννώμενα καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

§ 74. **Ὁ χριστιανὸς καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη.** Ἡ θεμελιώδης ἐννοια τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας τοῦ χριστιανοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ εἶνε ἡ ἀγάπη, ἡ ἐνότης καὶ τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἀρετῶν. Ἡ Κ. Δ. συγκεφαλαιοῖ πάσας τὰς ἐντολάς εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην, ὀνομαζέει δὲ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην *σευδαμον τελειότητος, νόμον βασιλικόν*, καὶ θεωρεῖ ταύτην ὡς τὸ κεφάλαιον πάντων τῶν καθηκόντων πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ ὡς τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν γνήσιων ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ, «*ἐχτολὴν κειρὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους*». Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη οὐ μόνον εἶνε ἀπόρροια τῆς πρὸς τὸν

και θυσίας, όπου ή χρεία και ή ανάγκη τών άλλων απαιτεί
 τοιαῦτα· 10) σταθερά, ήτοι μή καθ' ἐκάστην άλλοιουμένη, και
 νῦν μὲν θερμοτάτη, νῦν δὲ ψυχρά ρινομένη, ἀλλ' εἰς ἕθος στα-
 θερόν και μόνιμον κατασταθεῖσα και 11) καθαρὰ, ήτοι νά πη-
 γάζη ἐκ τῆς ὑψηλοτέρας ιδέας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, και
 οὐχί ἐξ ιδιοτελείας τινός. Τοιαῦται μὲν εἰσὶν αἱ ιδιότητες τῆς
 πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τὰ δὲ ἀρχετυπα τῆς τελείας ἀγά-
 πης, εἰς μίμῃσιν τών ὁποίων πρέπει νά ἀγωνιζώμεθα εἶνε πρῶ-
 τον μὲν ή μεγάλη και πατρική τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους
 ἀγάπη, ἣν δεικνύει ὡς ἀγαθός και οἰκτίρων πατήρ ἡμῶν,
 ὅστις τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς και ἀγαθοὺς,
 και βρέχει ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους· και ἣν παρέχει πᾶσι πλου-
 σίως και οὐδένα ὀνειδίζει διὰ τὸς αὐτοῦ εὐεργεσίας· δεύτερον δὲ
 τὸ παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὅτις υἱὸς ὢν μονογενῆς
 και ἀγαπητός τοῦ πατρός, κατήλθε πρὸς ἡμᾶς, ἐσκήνωτεν ἐν
 ἡμῖν, γενόμενος ἀνθρώπος, ἵνα διαλλάξη τοὺς πάντας τῷ Θεῷ
 και πατρί, οὕτως ἀπέστειμεν διὰ τῆς ἀμαρτίας, και ἀνυψώση
 πάλιν εἰς τὴν ἀξίαν τών τέκνων τοῦ Θεοῦ. Οὐδένα δ' ἀπέ-
 κλεισε τῆς ἑαυτοῦ ἀγάπης, οὐδ' αὐτοὺς τοὺς διώκοντας και
 σταυρωτάς αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ πάντων ἀνήνεγκεν ἑαυτὸν εἰς θυ-
 σίαν, ἵνα πάντας ἡμᾶς προσαγάγῃ εἰς τὸν πατέρα.

§ 76. **Τὰ ἀντίθετα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγά-
 πης.** Τὰ ἀντίθετα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἰσὶ· 1) ἡ
 ἀδιαφορία, 2) ἡ δυσμενεία, 3) τὸ μίσος και 4) ἡ χαιρεκακία.
 Καὶ ή μὲν ἀδιαφορία εἶνε μέση τις κατάστασις μεταξὺ τῆς ἀ-
 γάπης και τῆς δυσμενείας δηλ. οὔτε χαίρει ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ
 τοῦ πλησίον οὔτε λυπεῖται ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ ἀλλὰ δια-
 τελεῖ ψυχρός και ἀμέριμος πρὸς πᾶσαν κατάστασιν τοῦ πλη-
 σίον ὥστε ἡ ἀδιαφορία δὲν εἶνε ἄλλο εἰμῆ ἑλλειψίς ἀγάπης· Ἡ
 δὲ δυσμενεία εἶνε πλέον τι τῆς ἀδιαφορίας· αὕτη εἶνε ἀληθῶς
 κακὴ περὶ τοῦ πλησίον γνώμη· διότι εὐαρεστεῖται μὲν εἰς τὴν
 δυστυχίαν, λυπεῖται δὲ διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ πλησίον. Τὸ δὲ
 μίσος εἶνε ἐπιτεταμένος φθόνος και χαιρεκακία· τοῦτο διαφέ-
 ρει τῆς δυσμενείας· διότι αὕτη μὲν διακρίνει λαθρῶς ἐν τῇ ψυχῇ

τοῦ δυσμενοῦς· ἐκεῖνο δὲ ἐκρήγνυται κατὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν εἰς ὀνειδισμόν, καὶ ἀδικίαν καὶ κακοποίησιν τοῦ μισουμένου. Ἡ δὲ χαιρέκακία εἶνε σημεῖον καρδίας σφόδρα διεφθαρμένης· διότι ὁ χαιρέκακος οὐ μόνον δὲν λυπεῖται ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ χαίρει ἐπ' αὐταῖς. Ὡστε οὐδὲν τούτων δύναται νὰ συμφωνήσῃ, οὔτε πρὸς τὸ καθήκον, οὔτε πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης· Ἐπειδὴ ἡ ἐντολὴ ἐντέλλεται ἡμῖν θετικόν τι, καὶ ἀγαθὴν πραγματικῶς γνώμην περὶ τοῦ πλησίον καὶ οὐχὶ ἀπλήν ἀδιαφορίαν καὶ ψυχρότητα· δι' αὐτὸ ἡ δυσμενεῖα καὶ ἡ ἔχθρα ἢ τὸ μῖτος ἀντίκεινται ἀπ' εὐθείας τῇ ὀφειλομένῃ ἀγάπῃ ὅπως διδάσκει ἡμᾶς ὁ θεῖος λόγος· *αὐτὸ μὴ ἀγαπᾶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ. Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ, καὶ ἴδαιε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.*

§ 77. **Ἡ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπη.** Ὁ πρῶτος χαρακτήρ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ἀγάπης ἀναντιρρήτως ὑπάρχει ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἐχθροὺς, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπος οὐ μόνον δὲν ἐκδικεῖται τοῦ ἄλλου διὰ τὸ προαχθὲν αὐτῷ κακόν, ἀλλ' ἀνταποδίδει αὐτοῖς καλὸν ἀντὶ κακοῦ, συμφώνως τῇ ἐντολῇ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς πίστεως «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, λέγει, ἐβλόγετ' εἰς τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦντάς ὑμᾶς, καὶ προσέχετε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς» καὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ παραδείγματος, ὅτε ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἠύξατο ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ· «Πάτερ, ἄφεσ αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδας εἰ ποιοῦσι». Ἡ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς λοιπὸν ὀφειλομένη ἀγάπη, ἥτις ἐν μὲν τῷ ἔθνικῳ κόσμῳ ἦτο ὅλως ξένη, ἐν δὲ τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἦτο μὲν γνωστὴ ἐν μέρει [ἔξοδ. κγ'. 4. Α'. Βασιλ. κδ'. καὶ κστ.], ἀλλὰ παρενοεῖτο, δηλαδὴ τὴν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ κατανίκησιν τοῦ πονηροῦ «μὴ ρικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ῥίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν» ἥτοι μὴ πολέμει τὸ μῖτος διὰ τοῦ μίσους, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης. Καθὼς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, οὕτω καὶ ὁ χριστιανὸς οὐδὲν ἕτερον μισεῖ ἢ μόνον τὸ κακόν, ἐπομένως ὅταν ὁ πλησίον αὐτοῦ εὐρίσκηται ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ, νὰ μισῇ μὲν τὴν ἐν τούτῳ

ἀμαρτίαν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ πλησίον· ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ δέηται τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ διὰ λόγου καὶ ἔργου νὰ προσπαθῇ ὅπως ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τῆς ἀμαρτίας, οὐ χάριν θὰ περιέλθῃ πολλάκις εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τιμωρίαν. Ἄλλ' ἢ τιμωρία αὕτη θὰ εἶνε συγκεκριμένη μετὰ τῆς ἐκ τῆς ἀγάπης προερχομένης συμπαθείας· ὥστε ἡ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπη εἶνέ τι ἀκατάληπτον καὶ ὅλως ἀκατόρθωτον μόνον διὰ τοὺς στερουμένους τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τοὺς ἐμφορουμένους αὐτῆς, ὡς μαρτυρεῖ οὐ μόνον ὁ ἐπὶ γῆς βίος τοῦ Σωτῆρος· ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τοσούτων ἁγίων μαρτύρων, οἵτινες ἐκπνέοντες ὑπὸ δεινὰ βασανιστήρια ἐδέοντο ὑπὲρ τῶν διωκτῶν αὐτῶν· «Κύριε, μὴ σιγήσῃ αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην.»

§ 78. **Ὁ χριστιανὸς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν πλησίον.** Ἡ πρὸς τὸν πλησίον χριστιανικὴ ἀγάπη ἀποβλέπουσα εἰς πάσας τὰς σχέσεις τοῦ χριστιανοῦ πρὸς αὐτὸν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἢ τὴν τοῦ φρονήματος σχέσιν ἐξετάζοντες τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας κρίσεως περὶ τοῦ πλησίον ἡμῶν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ κρίσις ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀταξίας τῆς πολιτείας τοῦ πλησίον οὐδόλως ἀπαγορεύεται, ἀρκεῖ μόνον νὰ ᾗ ἔκφρασις τῆς ἀγάπης ἡμῶν καὶ οὐχὶ τοῦ μίσους ἢ τῆς ὑψηλόφρονος ἀλαζονείας. Ὁ χριστιανὸς κρίνων δὲν εὐχαριτεῖται ἐπὶ τοῖς ἐλαττώμασι τοῦ πλησίον, ἀλλὰ λυπεῖται καὶ προσπαθεῖ νὰ σώσῃ αὐτὸν καὶ οὐχὶ νὰ ἀπολέσῃ αὐτόν. Ἴνα δὲ ἡ περὶ τοῦ πλησίον κρίσις αὐτοῦ ᾖ δικαία, ὀφείλει εὐχαρίστως νὰ ἀκούῃ τὰ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὰ, οὐχὶ βεβήκως τυφλῶς, ἀλλὰ μετὰ φρονήσεως ν' ἀπέχη τῶν δυσμενῶν κρίσεων, ὅπου δὲν ὑπάρχουσι ἀποχρῶντες λόγοι, ὅπου δὲ ὑπάρχουσι τοιοῦτοι πρὸς κατάκρισιν νὰ μὴ ἀπελπίζηται περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τούτου, διότι «ἡ ἀγάπη πάντα ἐλπίζει»· ὁ ἄλλως κρίνων δὲν κρίνει, ἀλλὰ κατακρίνει πρὸς βλάβην τοῦ τε πλησίον καὶ ἑαυτοῦ. Μετὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ὀφείλει νὰ διατελῇ ἐν ἁρμονίᾳ οὐ μόνον ἡ διάνοια ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἶσθημα. Ὁ χριστιανὸς ὀφείλει ν' ἀποδίδῃ τῷ

πλησίον τὴν προσήκουσαν τιμὴν καὶ τὸν ἀνήκουστον σεβασμὸν, διότι καὶ αὐτὸς εἶνε πλάσμα θεῶν θεοὺς ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸ τοιοῦτον φρόνημα πάντα τὰ ἑαυτοῦ συναισθήματα. Ἐντεῦθεν δὲ παρίσταται ἀνάγκη νὰ τροποποιηθῇ οὐ μόνον τὰ πρὸς ἑαυτὸν συναισθήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους τὰ ἄλλως λεγόμενα συμπαθητικὰ συναισθήματα. Ὁ χριστιανὸς παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς εὐπλάγχθιας ὀφείλει νὰ βοηθῇ παντὶ τρόπῳ τὸν πλησίον, ἢ βοήθεια ὁμῶς αὐτοῦ δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται μόνον ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πνεύματι, καὶ τότε αὕτη θεωρεῖται ὡς παρηγορία, εὐεργεσία, ἐλεημοσύνη, ἐπιείκεια, εὐσπλαγχία κτλ. Ἐναντίον δὲ τοῦ συναισθήματος τούτου εἶνε ἡ ψυχρότης, ἡ ἀδιαφορία, ἡ σκληρότης, ἡ ἀπανθρωπία κτλ. Ἐκ τῆς ἀληθοῦς βοήθειας ἡμῶν εἰς τὰ τοῦ πλησίον ἀπορρέουσι τὸ μὲν ἡ ὁμόνοια, τὸ δὲ ἡ εὐμένεια καὶ ἡ πίστις. Χριστιανικὴ ὁμόνοια εἶνε ἡ τάσις καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ διατελεῖν ἐν εἰρήνῃ καὶ συμφωνίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ ὁμῶς κανὼν καὶ γνώμων τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίας δὲν εἶνε ἡ ιδιότης τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἡ συμφωνία αὕτη δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐξ ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων. Ἐντεῦθεν ἡ ὁμόνοια εἶνε σχετικὴ, διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος ἔλεγεν «εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες», καὶ ἐπομένως ἔχει διασφόρους βαθμούς· ἡ μᾶλλον δὲ ἐσωτερικὴ καὶ εὐρεῖα εἶνε ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν νόησιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὴν βούλησιν. Ἡ ὁμόνοια αὕτη γενικῶς μὲν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ὁμοφωνίας τῶν φρονημάτων, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀμαρξεῖ ἔνθα ὑπάρχει ἡ ταπεινοφροσύνη καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια, ἡ ἐπιείκεια καὶ ἡ ἀνοχή.

Μετὰ τῆς ὁμονοίας συνδέεται στενῶτατα καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον εὐμένεια καὶ ἡ πίστις. Καὶ ἡ μὲν εὐμένεια συνίσταται εἰς τὸ ἐπιθυμεῖν καὶ προάγειν τοὺς ἀγαθοὺς σκοποὺς τοῦ πλησίον, φρονεῖν περὶ αὐτοῦ καὶ ἐκφράζεσθαι εὐκρινῶς καὶ ἄνευ ὀπισθοβουλίας καὶ δεικνύειν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν πρὸς τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ. Τὴν εὐμένειαν ταύτην ὀφείλει νὰ τρέφῃ ὁ

χριστιανός πρὸς πάντας καὶ εἰς αὐτούς ἔτι τοὺς ἀγνώστους αὐτῶ. Ἡ δὲ πρὸς τὸν πλησίον πίστις συνίσταται εἰς τὸ ἀναμένειν παρ' αὐτοῦ πᾶν καλὸν ἔν τε τῇ πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἐν τῇ πρὸς ἡμᾶς σχέσει αὐτοῦ. Ἐναντίον τῆς μὲν χριστιανικῆς εὐμενείας εἶνε ἡ δυσμενεία, ἡ χαιρεκακία, ἡ ἐκδίκσις καὶ ὁ φθόνος, ὡς μὴ συμβιβάζομενα πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην· ἀἷ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ... οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται κτλ.,» τῆς δὲ πρὸς τὸν πλησίον πίστεως ἡ δυσπιστία, ἡ ὑπόνοια καὶ ἡ κακὴ πίστις.

§ 79 **Ὁ χριστιανός καὶ ἡ ἐξωτερικὴ σχέσηις αὐτοῦ πρὸς τὸν πλησίον.** Πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σχέσηιν τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὸν πλησίον ἀνταποκρίνεται ἡ ἐξωτερικὴ, ἣτις εἶνε τὸ μὲν ἀρνητικὴ συνισταμένη ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένη δικαιοσύνη, τὸ δὲ θετικὴ ἐκδηλουμένη ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγαθότητι. Περὶ τῆς λέξεως δικαιοσύνης πρβλ. § 36. Ἡ δικαιοσύνη κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν αὐτῆς φέρει τὸν χαρακτῆρα πρῶτον τῆς ἀγιότητος, διότι δὲν προέρχεται ἐκ φόβου καὶ ἰδιοτελείας, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης, οὐ ἔνεκα ἀποβάλλει τὴν ἄκραν αὐστηρότητα τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, καὶ δεύτερον τῆς σοφίας καὶ συνέσεως, διότι περισκεμμένως ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου αὐτῆς· κατὰ δὲ τὴν περιοχὴν αὐτῆς εἶνε καθολικὴ περιλαμβάνουσα πάντα ἄνθρωπον καὶ ἅπαντα τὸν προσρισμὸν αὐτοῦ. Ἴδιον τῆς δικαιοσύνης εἶνε ὡσαύτως οὐ μόνον νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δίκαια τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντικαθιστᾷ αὐτὰ προσβληθέντα· ἡ τελευταία αὕτη πρᾶξις εἶνε ἡ λεγομένη ἀποκατάστασις καὶ ἐπαιθήσεις, ἣτις περιλαμβάνεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς δικαιοσύνης· διότι ἡ μὴ ἐπανόρθωσις τῆς διαπραχθείσης ἀδικίας εἶνε ἐξακολούθησις αὐτῆς καὶ συνέχεια. Ἡ ἀποκατάστασις δὲ αὕτη δέον νὰ ἀπορρέῃ ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ νὰ διαπράττῃται τελείως, προθύμως καὶ συνετῶς, κατὰ δὲ τὴν περιοχὴν νὰ ἦ καθολικὴ ἀποβλέπουσα δηλ. εἰς πᾶν πρόσωπον ὑφ' ἡμῶν ἀδικηθὲν καὶ εἰς πᾶν εἶδος ἀδικίας, ὑλικῶς, ἠθικῶς κτλ. Κατὰ δὲ τὴν ἀρνητικὴν σημασίαν τῆς δικαιοσύνης δὲν ἀπαγορεύεται

ὅπως ὁ χριστιανὸς ἀπαιτῆ παρὰ τοῦ πλησίον τὸν σεβασμὸν τῶν ἑαυτοῦ δικαιῶν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν, ὀφείλει ὅμως νὰ ἦ οἰκτίρμων πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας αὐτῷ, καὶ ἐπομένως οὐδέποτε θὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ παλαιοῦ νόμου [ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ κτλ.] ἀλλὰ τὸ αὐστηρότατον δίκαιον θὰ ἱκανοποιήσῃ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ χάριτος, τὸ ἀποτελοῦν τὴν θετικὴν ὄψιν τῆς ἐξωτερικῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον ἥτοι τὴν ἀγαθότητα. Ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ἀγαθότητα ἐνοοῦμεν τὴν εἰλικρινῆ καὶ πρόθυμον τάσιν τοῦ χριστιανοῦ ὅπως προάγῃ ὅλως διὰ μέσων τοὺς διαφόρους σκοποὺς τοῦ πλησίον· ἡ ἀγαθότης εἶνε αὐτὴ ἡ ἀγάπη ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς· αὐτὴ ἡ αὐταπάρνησις, ἧς πλήρες πρότυπον εἶνε ὁ Χριστός, ὡς τοιαύτη δὲ οὐσα συμμετέχει τῆς τύχης τοῦ πλησίον καὶ τὸ κυριώτερον, μεταδίδωσιν αὐτῷ ἐκ τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς. Ἐνταῦθα ὅμως ἀπαιτεῖται μεγάλη προσοχή, ὅπως μὴ ἐπεκτεινομένη αὐτὴ ὑπὲρ τὸ δέον παραβλάπτῃ τὴν προσωπικὴν ἡμῶν ἀξίαν. Κατὰ ταῦτα ἀποβλητέα ἢ καλακεία, ἢ ὑπόκρισις, τὸ ψεῦδος, ἢ ἀπάτη κτλ.

§ 80. **Ὁ χριστιανὸς καὶ ὁ ἠθικὸς προσορισμὸς τοῦ πλησίον.** Ὁ χριστιανὸς ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ σχέσει πρὸς τὸν πλησίον ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν πνευματικὸν προσορισμὸν τοῦ πλησίον, τὴν ἠθικότητα δηλ. αὐτοῦ καὶ τὴν διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας μόρφωσιν ἣ ἱε εἶνε ὁ ὕψιστος προσορισμὸς ἡμῶν, διότι δι' αὐτῆς κοινωνοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ ἐξομολογούμεθα Αὐτῷ. Ὁ χριστιανὸς κηδόμενος τῆς ἠθικότητος τοῦ πλησίον ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἔχῃ βλαβερὰν ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτῆς, καὶ ἰδίως νὰ ἀποφεύγῃ τὸ τοσοῦτον ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ κατακρινόμενον σκάνδαλον ἀμῆ τιθέναι προσκομμα τῷ ἀδελφῷ ἢ σκάνδαλον». Σκάνδαλον ὀνομάζεται πᾶς λόγος ἢ ἔργον ἡμῶν, κακὸν καθ' ἑαυτὸ ἢ πρὸς τὸ φαινόμενον μόνον, παρέχον τοῖς ἄλλοις ἀφορμὴν πρὸς ἀμαρτίαν. Εἶνε δὲ τὸ σκάνδαλον βαρεῖα ἀμαρτία «οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνω, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται»· ἡ βαρύτης δὲ τοῦ σκανδάλου ἐπαυξάνει ἀναλόγως τοῦ προσώπου τοῦ παρέχοντος τὸ σκάνδαλον,

τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν σκανδαλισθέντων καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ σκανδάλου ὀφείλει νὰ ἀπέχη, πολλακίς ἐνεργειῶν νομίμων μὲν, ἀλλὰ σκανδαλιζουσῶν ὅπωςδήποτε τοὺς ἄλλους αἰεὶ βρῶμ = σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, ἔλεγεν ὁ τῶν ἑθνῶν ἀπόστολος, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλλίσω». Ἡ διὰ τοιούτων μέσων διασφορὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ γίνηται ἢ σκοπίμως, ὡς π. χ. ὅταν παριστῶμεν τῷ πλησίον τὸ κακὸν ὡς ἀγαθόν, τὸ ψευδὲς ὡς ἀληθές, ἢ ἀσκόπως, ὡς π. χ. ὅταν βλέπωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ κακοῦ παραδείγματος πράττοντες τὸ κακὸν ἢ ἐπιτρέποντες αὐτὸ «Μὴ ἔσκεν βρώματος κατέλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ· πάντα μὲν καθαρὰ, ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθιοῦσι». Ἐπειτα ἡ κυριώτερα πρόνοια ἡμῶν περὶ τῆς τοῦ πλησίον ἠθικότητος συνίσταται ἐν τῇ χρήσει παντός, ὅπερ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως αὐτοῦ, τῆς ἐνθαρρύνσεως, τῆς παραινέσεως καὶ ἰδίως τοῦ χριστιανικωτάτου πάντων τῶν καθηκόντων, τοῦ παραδείγματος, εἰς ὃ τοσαύτην ἔδωκε σημασίαν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰπὼν· «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα κτλ.» Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Σωτῆρος ἀποτείνεται εἰς πᾶσαν ἡλικίαν, εἰς πᾶν φύλον καὶ πᾶσαν ἐξωτερικὴν κατάστασιν. Γενικῶς λοιπὸν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει, ἵνα διὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ συνετῶν αὐτοῦ συμβουλῶν καὶ τῆς σταθερᾶς καὶ ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως πάντων τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ὑποστηρίξῃ τὸν πλησίον ἐν τῇ πολυμύχῳ ὁδῷ τῆς ἀρετῆς καὶ σωτηρίας· προσέτι δὲ νὰ συνεργῇ εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ πλησίον καὶ διὰ τῆς προαγωγῆς διαφόρων φιλάνθρωπικῶν καταστημάτων, ἅτινα δικαίως θεωροῦνται ὡς λαμπρὰ τεκμήρια τοῦ ἠθικοῦ βίου τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ ὑπάρχουσιν. Ἐὰν δέ τις, καταφρονήσας τὴν περὶ αὐτοῦ χριστιανικὴν μέριμναν, ἐπιμένῃ ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ, οὐδὲ διορθῶσι τὴν ἀμαρτωλὸν αὐτοῦ ζωὴν, ἀνάγκη ὅπως ὁ χριστιανὸς ἀποφύγῃ τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν, μήπως, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἐμπέσῃ ἐν τῷ αὐτῷ πειρασμῷ, καὶ ἀπολέσῃ μετ' αὐ-

τοῦ τὴν ἰδίαν ψυχὴν ἀμὴ συναγαμίνυσθαι, λέγει ὁ θεὸς Παῦλος, *ἴαν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοιδορὸς, ἢ μέθυσοσ, ἢ ἀρπαξίτης τοιοῦτω μὴδὲ συνεσθλείτω.*

§ 81. Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας καὶ τὸ ψεῦδος.

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη οφείλει νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ὑπὲρ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Ὁ ἄνθρωπος ἔχων συνείδησιν ἑαυτοῦ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην πνευματικῆς τροφῆς, πᾶς δὲ ἔχει δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἀληθείας, τῆς τε καθόλου καὶ τῆς χριστιανικῆς. Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπινος λόγος ὁ ὑποστηρίζων τὴν ἀλήθειαν δύναται καὶ νὰ ἀρνηθῇ αὐτήν, δύναται νὰ θέσῃ αὐτὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πραγματικότητα ἣτοι δύναται νὰ διαστρέψῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀντ' αὐτῆς νὰ παραγάγῃ τὸ ψεῦδος. Ψεῦδος ὀνομάζεται α') ὁ,τι τις λέγει ἐναντίον τῶν ἰδίων σκέψεων καὶ πεποιθήσεων πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἄλλων· β') ὁ,τι τις κολακεύων παρέστησεν ὡς ἀληθές, καίτοι αὐτὸς πεπεισμένος εἶνε περὶ τῆς μὴ ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ γ') ὁ,τι τις καίπερ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ ἀναγνωρίζει καὶ πέπεισται περὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, μεταδίδωσιν ὁμως τοῖς ἄλλοις ὡς ψευδές ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐξαπατῆσαι αὐτούς. Ἡ Κ. Δ. κατακρίνει σφοδρῶς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην. *Ἄιδ' ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλήτε ἀληθείαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίου αὐτοῦ ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη,* καὶ ἐπιτάττει τοιαύτην φιλαλήθειαν, ὥστε, ν' ἀποβῇ περιττός ὁ ὄρκος, [Ματθ. ε', 33, 34 Ἰακώβ. ε', 12] κηρύττει δὲ τὸ ψεῦδος ὡς ἴδιον τοῦ διαβόλου [Ἰωάν. η', 44—45]. Ὁ Σωτὴρ ἐκφράζεται ἐν τῇ Κ. Δ. ὡς τελειότατον πρότυπον τῆς φιλαληθείας *ὅς ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη ὄσλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ,* ἐν ᾧ δὲ ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ διὰ τοῦ ψεύδους τὸν θάνατον, προὔτιμητε νὰ εἴπη τὴν ἀλήθειαν. Ὅθεν ὁ χριστιανὸς ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ πρότυπον τῆς ἀληθείας, τὸν Σωτῆρα Χριστόν, οὐδέποτε πρέπει νὰ παριστᾷ τὸ ψεῦδος ὡς ἀλήθειαν, διότι τοῦτο εἶνε πνευματικὴ δολοφονία ἀλλὰ πάντοτε τὴν ἐκ διαφόρων μέσων ἀποκτηθεῖσαν ἀλήθειαν νὰ μεταδίδῃ καὶ τοῖς ἄλλοις, καὶ οὕτω νὰ καθιστᾷ αὐτὴν κοι-

νὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Καθὼς δὲ μεγίστη εὐεργεσία πρὸς τὸν πλησίον εἶνε νὰ γνωρίσῃ καὶ αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀληθῆ πνευματικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν ἀνοψῶν αὐτὸν ἐκ τῆς φυσικῆς καταπτώσεως, οὕτω μεγίστη βλάβη πρὸς τὸν πλησίον εἶνε νὰ περιορίζῃ τις διὰ πεπλανημένων διδασκαλιῶν τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ νὰ δηλητηριάξῃ αὐτόν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ χριστιανός, καθὼς ὀφείλει νὰ διδάσκη τὸν πλησίον αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν, οὕτως ὀφείλει ἐπίσης νὰ καλύπτῃ αὐτὴν διὰ τῆς σιγῆς, ὅταν ὁ πλησίον δὲν εἶνε ἐπιδεικτικὸς αὐτῆς ἢ ὅταν ὑπάρχῃ φόβος μήπως παραμορφώσῃ καὶ δικαστέψῃ αὐτήν.

Ὅσον δ' ἄφορᾷ περὶ τοῦ ἐν ἀνάγκῃ ψεύδους, ἂν δηλ. ἐν ἀνάγκῃ ἐπιτρέπηται τοιοῦτον ψεῦδος, ἐξ οὗ οὐδὲν προέρχεται κακὸν ἢ καλόν, παρατηροῦμεν ὅτι μεθ' ὅλας τὰς διαφωνίας τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἠθικολόγων, —οἵτινες συμφωνοῦσιν ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ ψεῦδος καθόλου εἶνε ἠθικῶς ἀποδοκιμαστέα πράξις, διαφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλους κατὰ τοῦτο, ἐὰν τὸ καθῆκον τῆς φιλαληθείας ἦτε ἀπεριόριστον ἢ ἐπιδέχεται ἐξαιρέσεις; —τὸ ψεῦδος ὅπωςδῆποτε καὶ ἐπὶ οἰαδῆποτε ἀδιακρίτως ἀφορμῇ γιγνόμενον πάντοτε καὶ πανταχοῦ κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἥτις καλεῖ πάτερὰ τοῦ ψεύδους τὸν διάβολον· ἐφ' ᾧ καὶ αὐστηρὰ τιμωρία ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ προκαταγγέλλεται τοῖς ψευδομένοις «ἀπολεῖτε πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος»· διότι τὸ ψεῦδος, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία ἐγένετο καὶ γίνεται πάντοτε ἀφορμῇ ἐρίδων καὶ δυστυχημάτων οὐ μόνον ἀτόμοις ἀλλὰ καὶ οἰκογενείαις καὶ κοινότησι καὶ βασιλείαις. Ἔνεκα ὅμως τῆς ἠθικῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνίοτε ἀναγκάζεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκλέξῃ δύο κακῶν προκειμένων, τὸ ψεῦδος ἀμαρτάνων βεβαίως, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει· ὡς π.χ. ἢ νὰ ἀρνηθῇ ἐνώπιον τοῦ ληστοῦ ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ ζητούμενος ἢ νὰ ὁμολογήσῃ μὲν ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ ζητούμενος, ἀλλὰ νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν ἐνόπλιος ἢ καὶ ἀφρεθῇ ὅπως φονευθῇ ὑπὸ τοῦ ληστοῦ.

§ 82. Ὁ Χριστιανὸς καὶ ὁ ἐπίγειος προορισμὸς τοῦ πλησίον ἦτοι Ζωὴ καὶ ἐλευθερία, τιμὴ καὶ περιουσία. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης τοῦ χριστιανοῦ ἔπεται συνεπῶς καὶ ἡ μέριμνα αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐπιγείου προορισμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν κοσμημάτων, ἀγαθῶν τοῦ πλησίον, καθ' ὅσον ταῦτα εἶνε συνθήκαι καὶ μέσα πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δικαίως θεωρεῖται ὡς τὸ μέγιστον τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν, καὶ πρέπει νὰ ᾔνε λίαν σεβαστὴ εἰς ἡμᾶς διότι χρησιμεύει ὡς ἡ ἀναγκαία συνθήκη τῆς μελλούσης καὶ τὸ κυριώτατον ὄργανον τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἠθικοῦ καὶ οὐρανοῦ ἡμῶν προορισμοῦ· ὁ χριστιανός, καθὼς ἐν τῇ πρὸς ἑαυτὸν σχέσει, ὀφείλει νὰ συντηρῇ καὶ προάγῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ σωματικὴν ζωὴν, ἀποφεύγων πᾶσαν ἔμμεσον ἢ ἄμεσον καταστροφὴν αὐτῆς, οὕτω καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἔχει νὰ σεβασθῇ τὴν σωματικὴν ζωὴν τούτου· ὁ σεβασμὸς οὗτος τῆς σωματικῆς ζωῆς τοῦ πλησίον στηρίζεται τοσοῦτον βαθέως ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως, ὥστε ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐν καταστάσει ἀγρίων παθῶν, ἅτινα καθιστῶσιν αὐτὸν πρὸς στιγμὴν θηριώδη, δύναται νὰ παρασύρῃται εἰς προσβολὰς κατὰ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε τέκνον Θεοῦ, ποίημα τῆς παντοδυναμίας, τῆς σοφίας καὶ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, πεπλασμένος κατ' εἰκόνα ζωσαν αὐτοῦ, καὶ κεκλημένος, ἵνα ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἀξιούται διηλεκτῶς καὶ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ ἀγαθότητος. Ὁ χριστιανός ὀφείλει θετικῶς μὲν νὰ συντελῇ εἰς τὴν εὐεξίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀρνητικῶς δὲ νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον παρακώλυσιν τῆς υἰείας αὐτοῦ καὶ νὰ ἀποκρούῃ πᾶσαν καταστροφὴν αὐτῆς διὰ βίας ἢ ἀστειότητος, ἀρπαγῆς ἢ μὴ παραχωρήσεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαιῶν, δι' ὀλιγωρίας αὐτοῦ ἐν ἀσθενείαις, παραπλανήσεως εἰς τὸ πονηρὸν καὶ τῶν τοιούτων. Ἐκ τούτου ἔχομεν τὸ ἐξῆς ἀξίωμα «Πρόσεχε, ἵνα μηδέποτε καταλύσῃς τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον, αὐτὴ ἀπ' εὐθείας οὔτε ἐκ πλαγίου τρόπου, οὔτε διὰ

τῆς ἰδίας, οὔτε δι' ἀλλοτριας χειρός, οὔτε διὰ βίας οὔτε διὰ δόλου· ἐν ἐνὶ λόγῳ οὐδέποτε κατ' οὐδένα τρόπον δὲν συγγωρεῖται νὰ καταστρέψῃ τις τὴν ζωὴν οὐδενὸς ἀνθρώπου». Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἰσχύει φυσικῶς μόνον περὶ τῆς ἐκουσίου καὶ αὐθαιρέτως γινομένης καταστροφῆς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἐκουσίως φόνος καλεῖται, καὶ διακρίνεται τοῦ ἀκουσίου καὶ κατὰ τύχην πραττομένου παρὰ τὴν γνώμην τοῦ πλήξαντος.

Ὁ φόνος οὐ μόνον ὑπὸ τῶν θείων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπαγορεύεται, δὲν εἶνε μόνον καταστροφή τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ παρακώλυσις τῆς πληρώσεως τῶν βουλῶν τῆς θείας προνοίας. Ἐν τούτοις ὅμως οὐχὶ πᾶς φόνος ἐπισύρει τὴν αὐτὴν ἐνοχλήν· ἀναντιρρήτως ὁ ἐκ προμελέτης καὶ ἐκ δολιότητος φόνος—ὁ δολοφόνος εἶνε ἀποτροπαιότερος τοῦ ἐκ προμελέτης φονεύου—ἐπάγει μείζονα ἐνοχλήν ἢ ὁ ὑπὸ παράφρονος ἢ ἀνηλίκου παιδὸς γινόμενος. Ὁ ἐκουσίως μὲν καὶ ἀπὸ σκοποῦ γινόμενος φόνος ἀποτελεῖ τὴν βαρυτάτην καὶ φρικτὴν ἀμαρτίαν, προερχόμενος δὲ ἀκουσίως καὶ ἐξ ἀπροσεξίας ἀπαλλάττει μὲν τῆς τοῦ θανάτου εὐθύνης τὸν φονεύσαντα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτιμίου. Ὁ ἐκουσίως φονεύων ἀμαρτάνει βαρέως κατὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦ πλησίον καὶ καθ' ἑαυτοῦ. Εὐθύνονται δὲ ἐπὶ φόνῳ οὐ μόνον οἱ ἀμέσως καὶ ἐκ προμελέτης φονεύοντες, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ὅπωςδὴποτε συντελοῦντες πρὸς τὸ ἔγκλημα. Ὡς π. χ. οἱ ἐπιτάσσοντες, συμβουλευόντες καὶ ἐπιδοκιμάζοντες αὐτόν, οἱ διερεθίζοντές τινα πρὸς τὸ φονεῦσαι, οἱ παρέχοντες ἄτυλον τοῖς φονεῦσιν, οἱ τὰ πρὸς τὸν φόνον ὅπλα χορηγοῦντες, οἱ δυναμένοι μὲν νὰ ἀποσοβήσωσι τὸν κίνδυνον, ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει ἢ ἐξ ἀμελείας καὶ ἀδιαφορίας μὴ πράττοντες τοῦτο· καὶ πάντες οἱ ὅπωςδὴποτε παρέχοντες ἀφορμὴν πρὸς θάνατον, ὡς τὰ ἀνάγωγα τέκνα τοῖς γονεῦσιν, οἱ σκληροὶ δεσπύται τοῖς ὑπηρέταις οἱ πλούσιοι τοῖς πενομένοις, οἱ ἄρχοντες τοῖς ὑπηκόοις κτλ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐν ἀμύγη φόνον, οὗτος ἐπιτρέπεται μὲν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὑπὸ τοῦ θείου λόγου, εἰ καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ὀριστικὴ ἀπαγόρευσις· διότι ἀφ' οὗ

ὁ χριστιανισμὸς ἀπαγορεύει τὴν ἀναπόδοσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ πλησίον προσγινομένου ἡμῖν κακοῦ, οὐδέποτε θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν ἀμύνη. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐν ἀμύνη φόνος εἶνε πολὺ διάφορος παντὸς ἑτέρου, διότι πᾶς τις ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ ἐπομένως, κινδυνευούσης ἀδίκως τῆς ζωῆς αὐτοῦ δικαιούται νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτήν, εὐχ ἤττον ὅμως ὡς ὢν δι' ἀναπόδοσιν δὲν ἐπιτρέπεται ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς π. χ. δὲν ἐπιτρέπεται ἢ διὰ φόνου τιμωρία τοῦ φονέως. Ὁ ἐν ἀμύνη φόνος εἶνε τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὸν ἐν ἀνάγκῃ ὄρκον, ἐπομένως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαῖον κακὸν διαπραττόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπιβούλου. Καθὼς δὲ περὶ τοῦ ἐπακτοῦ ὄρκου εἶπομεν ὅτι δύναται τις νὰ ὑπάχθῃ εἰς ὄρκον ἀλλ' ἀμαρτάνων, οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ ἐν πολέμῳ φόνου ἄλλ' ἐν ἀμφοτέροις ἐλαττοῦται ἡ εὐθύνη καὶ ἐνοχὴ καὶ ἡ ἐκκλησία ὑποβάλλει ὑπὸ πνευματικὴν καθάρσιν. Ὁ δὲ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενος καὶ ἐκτελούμενος φόνος, ὡς ἀρχῆς τεταγμένης παρὰ Θεοῦ, θεωρεῖται ἀπηλλαγμένος ἐνοχῆς καὶ εὐθύνης· διότι αὕτη εὐρίσκεται ἐν καταστάσει ἀναγκαῖας ἀμύνης καὶ δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἴδιαν ἑαυτῆς ὑπαρξίν ἢ διὰ τῆς καταδίκης τῶν κακούργων, ληστῶν κτλ. εἰς θάνατον.

Ὅπως ὅμως διάφορος τοῦ ἐν ἀμύνη φόνου εἶνε ἡ *μονομαχία* τὸ οἰκτρὸν τοῦτο λείψανον βαρβαρικῆς ἐποχῆς. Ἡ *μονομαχία* ἀπολύτως ἀπαγορεύεται ὑπὸ τε τῶν θείων νόμων καὶ ὑπὸ τῶν ἀληθῶς πεπολιτισμένων κρατῶν, ὡς οὕσα συγχρόνως αὐτοκτονία τε καὶ φόνος καὶ τείνουσα, ὡς αὐτοδικία εἰς τὴν καταστροφήν τῆς κοινωνίας καὶ ἐπαναγωγὴν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἀγρίων λαῶν καὶ τῶν ζώων. Οἱ εἰς *μονομαχίαν* ἐξερχόμενοι ἀμαρτάνουσι βαρέως· 1) κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τῆς οὐ μόνον ἀπαγορευούσης πᾶσαν αὐτοδικίαν καὶ βλάβην οἰουδήποτε μέλους τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ἐπιτασσούσης ἐτοιμῶς ὑπομένειν πᾶσαν ὕβριν καὶ προσβολήν· 2) κατὰ τῆς πρὸς ἑαυτοῦς ἀγάπης, γιγνόμενοι ἐνοχοὶ αὐτοκτονίας· 3) κατὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, φονεύοντες ἢ ἐπιθυμοῦντες νὰ φονεύσω-

σιν αὐτόν· 4) κατὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς οἰκογενείας, ἀφαιροῦντες αὐτὰς μέλος χρήσιμον καὶ 5) κατὰ τῆς πολιτείας· διότι ἡ μονομαχία, ὡς αὐθαιρεσία καὶ αὐτοδικία, παραλύει τὴν ἰσχύϊν τοῦ νόμου καὶ τὴν τάξιν.

Μετὰ τὴν σωματικὴν ζωὴν, τὸ μέγιστον καὶ ὑψίστον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε ἡ ἐλευθερία. Τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πλησίον ὁ χριστιανὸς θεωρῶν ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ ἐκεῖνος δύναται νὰ ἐνεργῇ ἀπαρακαλύτως καὶ νὰ ἀπολαμβάνῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας. Ὀφείλει θετικῶς μὲν νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ ἐνισχύσεως αὐτῆς σεβόμενος τοὺς κειμένους πολιτικούς νόμους καὶ διαδιδούς τὴν περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀρνητικῶς δὲ νὰ μὴ περιορίζῃ μηδὲ νὰ σφετερίζῃται αὐτὴν ἥτοι νὰ ἀπέχη τῆς καταδυναστεύσεως καὶ ὑποδουλώσεως τοῦ πλησίον. Ἡ ἐλευθερία εἶνε οὐσιώδης ἰδιότης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶνε ἡ βᾶσις καὶ ὁ πρῶτος ὅρος τῆς αἰσθητικῆς εὐθυμερίας τοῦ ἀνθρώπου, εἶνε κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως τὸ στερεῖν τίνα τῆς ἐλευθερίας σημαίνει καταστρέφειν αὐτόν, ἐξυθρίζειν καὶ ἐπανάγειν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ζώου ἢ τοῦ πράγματος. Λέγοντες ὅμως ἐλευθερίαν ἐννοοῦμεν τὴν κανονικὴν καὶ τὴν ἐν τῷ χριστιανικῷ πνεύματι περιεχομένην, οὐχὶ δὲ τὴν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ δυνάμει ἐκδηλουμένην καὶ εἰς μυρίας παρεκτροπὰς ὑποπίπτουσαν, διότι ἡ ταιαύτη, ὡς μὴ ἀληθὴς ἐλευθερία καὶ ἠθικὴ δυσκολία, πρέπει νὰ περιορίζῃται μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ συνέσεως.

Ἐναντικρὺ ἀντίκειται τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἡ δουλεία, ἥτις οὐ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου αἴρει, ἀλλὰ παρέχει εἰς ἄλλους δικαιώματα ἰδιοκτησίας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ διὰ τῆς δουλείας ἐστερημένου αὐτῆς. Ἡ δουλεία εἶνε κατάπτωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ οὗτος εἶνε ἰδιοκτησία ἄλλου, ὅστις μεταχειρίζεται αὐθαιρέτως τὰς δυνάμεις τοῦ δούλου, ἐφ' οὗ ἔχει δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Ἄλλ' ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἐν τούτῳ ἰδίως εἰς τὸ νὰ σπουδάζῃ νὰ πραγματοποιῇ αὐτὰς, διὰ

τῆς ἐλευθέρας χρήσεως τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων. Ἀφαιρούσα λοιπὸν ἢ δουλεία ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν δυνάμεών του καὶ παρέχουσα εἰς ἄλλους δικαιώματα ιδιοκτησίας ἐπ' αὐτῶν, ἐξαιρεῖ συγχρόνως ἀπ' αὐτῶν τὴν προσωπικότητα καὶ ὑποβιβάζει αὐτὴν εἰς τὴν ἀτυχῆ θέσιν τῶν ἀψύχων καὶ ἀλόγων πραγμάτων, καθόσον ὁ δούλος πωλεῖται καὶ ἀγοράζεται, καθὼς καὶ πᾶν ἄλλο πρᾶγμα. Ἐν ᾧ ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ γείνη ἀντικείμενον κατοχῆς καὶ πωλήσεως, διότι εἰς οὐδένα ἕτερον ἀνήκει παρά εἰς τὸν Θεόν. Εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ Κ. Διαθήκη δὲν πολεμεῖ ρητῶς τὴν δουλείαν, διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἐπανάστασις κατὰ τῆς τότε πολιτικῆς ἐξουσίας, ἣτις ἐπέτρεπε τὴν δουλείαν, ἀλλ' ἢ ἐν πάσῃ σελίδι αὐτῆς διδασκομένη ἰσότης τῶν ἀνθρώπων ἀνατρέπει τὸ ἀποκύημα τοῦτο τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς βίας [πρὸς Φιλήμονα ὀλόκληρον καὶ Α'. Τιμ. α'. 10].

Ἐτερον ἀντικείμενον τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν μερίμνης περὶ τοῦ πλησίον εἶνε ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ τιμὴ, συνισταμένη ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν περὶ αὐτοῦ κρίνομεν καὶ τὴν κρίσιν ἡμῶν ταύτην ἐκδηλοῦμεν ἐξωτερικῶς. Ἐκλαμβάνοντες τὴν τιμὴν ταύτην ὡς τὴν ἰδίαν καὶ τὸ καλὸν φρόνημα, ὅπερ ἔχομεν περὶ τοῦ πλησίον, παρατηροῦμεν ὅτι αὐτὴ εἶνε μέγα καὶ ἀνεκτίμητον ἀγαθόν, καθόσον ἀνευ αὐτῆς εἶνε ἀδύνατος ἢ μετὰ τῶν ἄλλων συμβίωσις διὰ τοῦτο κατὰ τὸν σοφὸν Σειράχ τοιαύτη τιμὴ εἶνε ἀνωτέρα πολλῶν θησαυρῶν. Ἡ Κ. Δ. ἀπαγορεύει πᾶσαν ἀπερίσκεπτον καὶ ἄδικον κατακρίσιν, βλασφημίαν, καταλαλιὰν καὶ διαβολὴν κατὰ τῶν ἄλλων. Τὸ ἀξιοκατάκριτον πάσης κατὰ τῆς τιμῆς τῶν ἄλλων προσβολῆς γίνεται φανερόν ἰδίως ἐκ τῶν ἐλατηρίων, ἐξ ὧν αὐτὴ προέρχεται.

Τὰ ἐλατήρια ταῦτα εἶνε, φθόνος, μῖσος καὶ ἐκδίκησις· καὶ ἐν γένει πᾶς χλευασμὸς τῆς ἀξίας τοῦ πλησίον καὶ αὐταὶ εἶσι αἱ ἐκφράσεις ρακά καὶ Μωρέ· συχνότερον δὲ προέρχεται ἡ κατακρίσις τῶν ἄλλων ἐκ φιλαυτίας τοῦ κατακρίνοντος αὐτούς, ὅστις διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων σπουδάζει ν' ἀνυψώσῃ ἑαυτόν. Καὶ εὐκόλως μὲν δύναται πᾶς τις νὰ βλάψῃ

τὴν ἀγαθὴν ὑπόληψιν τοῦ πλησίον, δυσκόλως δὲ νὰ ἐπανορθώσῃ αὐτήν. Ἀπειροὶ δὲ ζημίαι καὶ θλίψεις, καὶ ἐκ τούτων γογγυσμοὶ φανεροὶ καὶ μυστικοὶ καὶ μίση καὶ ἔχθραι γίνονται εἰς τὸν κόσμον ἐξ αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος παραγγέλλει τό· «Ὁ σὺ μοιεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποίησης.» Μὴ βλάπτῃς τὴν τιμὴν καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον σου· τοῦναντίον δὲ ἐπιμελοῦ νὰ διατηρῆται ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἣν δικαίως ἀπήλαυεν, ἕως οὗ μὴ ἀπολέσῃ αὐτήν αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ τῆς φαύλης του διαγωγῆς. Ὁ χριστιανὸς λαπὸν ὀφείλει οὐ μόνον νὰ μὴ προσβάλλῃ τὴν τιμὴν τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ νὰ πράξῃ αὐτήν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἀναγνωρίζων τὴν ἀξίαν ἐκάστου καὶ παρέχων αὐτῷ τὴν ἕνεκα τῶν προτερημάτων ἢ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων προσήκουσαν τιμὴν, ἐνεργῶν δὲ ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι τὸ αὐτὸ πράττωσι. Ἡ δὲ διάδοσις πραγματικῶν ἐλλείψεων καταδικαστικά τότε μόνον, ὅταν οὐδὲν ἀγαθὸν ἀποτελέσμα δύναται νὰ προκύψῃ ἐξ αὐτῆς, οὐχὶ δὲ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει.

Τελευταῖον ὁ χριστιανὸς ἐν τῇ πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ σχέσει ὀφείλει νὰ φροντίζῃ καὶ περὶ τῆς περιουσίας καὶ τῶν ἐπιγιγῶν ἀγαθῶν ἐκείνου, ἅτινα, καίτοι καθ' ἑαυτὰ εἶνε κατωτέρας ἀξίας, χρησιμεύουσιν ὅμως πρὸς τε τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ὀφείλει οὐ μόνον νὰ μὴ παραβλάπτῃ αὐτὰ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι' ἀρπαγῆς ἢ ἀπάτης, καταπίεσεως ἢ κατασχέσεως, καθόσον ἐκ τῆς ἀβεβαιότητος τῆς περιουσίας καὶ τῆς ταλαιπωρίας τοῦ ἐνὸς πάσχουσι πολλοί, ἀλλὰ καὶ θετικῶς νὰ πράξῃ αὐτὰ ὅσον δύναται συντελῶν εἰς διατήρησιν αὐτῶν, ἐξασφάλισιν καὶ ἐπαύξεισιν διὰ συμβουλῶν, δι' ἐνθαρρύνσεως εἰς τὴν φιλεργίαν, ἐν ἀνάγκῃ δὲ διὰ μεταδόσεως ἐκ τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν. Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῆς νομίμου ἰδιοκτησίας πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους παράγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, οὐ μόνον διότι ἡ ἀσφαλὴς κτήσις τῶν ἀγαθῶν τῆς ἰδιοκτησίας εἶνε ἐκ τῶν ἀναγκαιοτάτων ὄρων τῆς ἐξωτερικῆς εὐημερίας, ἀλλὰ καὶ διότι· ἄνευ ταύτης δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ κοινωνικὴ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων·

πρὸς ἦν, ὡς τὴν πρώτην βᾶσιν τῆς ἀναπτύξεως πνευματικῆς «ινος βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη ἐπιβάλλει «*ιερόν καθήκον*».

Ἐπὶ τοῦ καθήκοντος τούτου στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ εὐποιία, ἣς ἡ ἱστορία εἶνε ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐδραζομένη οὐχὶ ἐπὶ φυσικῶν ἐλατηρίων, ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνης τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, ἣν πρῶτος ἐδίδαξε καὶ ἐπραγματοποίησεν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ θεάνθρωπος λυτρωτῆς ἠκολούθησαν δ' ἔπειτα καὶ ἀκολουθοῦσι πάντες οἱ ἀληθεῖς Αὐτοῦ μαθηταί. Κατὰ ταῦτα ἡ εὐποιία τότε εἶνε ἀληθῆς καὶ χριστιανικῆ, ὅταν εἶνε α') ἀγία· ἀπορρέει δῆλον ὅτι, οὐχὶ ἐκ φυσικῆς συμπαθείας, ματαιότητος καὶ ἰδιοτελείας, ἀλλ' ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης· β') σοφὴ τ. ἔ. ὅταν διενεργῆται μετὰ συνέσεως· ὥστε ἐντεῦθεν νὰ μὴ παραβιάζωνται ἕτερα καθήκοντα, καὶ γ') καθολικὴ εὐνότητον δὲ ὅτι θὰ προτιμῶνται οἱ μείζονα ἀνάγκη ἔχοντες καὶ οἱ μᾶλλον ἄξιοι τῆς εὐποιίας ἡμῶν.

Γ'. Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν

§ 83. Ἐννοια καὶ χαρακτῆρ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν. Μετὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ ἔπονται τὰ πρὸς Ἐαυτὸν καθήκοντα. Καθὼς πάντα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ προκύπτουσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης καὶ πίστεως αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα αὐτοῦ πρέπει νὰ προκύπτωσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ ταύτης ἐρειδομένης καὶ δι' αὐτῆς ἀγιαζομένης ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντικείμενον τῆς θείας ἀγάπης. Ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε ὁ δοτὴρ τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ πάντων τῶν χαρισμάτων, ὅσα τὴν ὑπεροχὴν τῆς φύσεως ἡμῶν ἀποτελοῦσιν, ὁ χορηγός, καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑψίστου τέλους ἡμῶν ὁ πανάγαθος νομοθέτης· δ' αὐτὸ πρὸς φέρει πρὸς αὐτὸν τὸν ὑψίστον ποιητὴν πάντων τῶν ὄντων τὸ βα-

θύτατον σέβας, τὴν ἀγνὴν αὐτοῦ λατρείαν καὶ τὴν θερμωτάτην καὶ εὐκρινεστάτην ἀγάπην τῶν θείων ἐντολῶν «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου», ὅπερ δηλοῖ, ὅτι τὸ κυριώτατον θεμέλιον ὅλου τοῦ χριστιανοῦ εἶνε ἢ μετὰ τοῦ Θεοῦ οἰκείωσις, ὅστις εἶνε ὁ ποιητὴς πατὴρ, ὁ συντηρητὴς καὶ προνοητὴς τοῦ χριστιανοῦ, ὁ μέλλων κριτὴς, δίκαιος καὶ μισθαποδότης. Ἐάν λοιπὸν ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἀπειρον αὐτοῦ τελειότητα εἶνε ἄξιος τῆς ἡμετέρας ἀγάπης καὶ λατρείας, ὁ δὲ ἄνθρωπος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ τελειοτάτου τούτου ὄντος, ὑπάρχει ἄρα διὰ τοῦτο κυρίως ἀγάπης καὶ τιμῆς ἄξιος οὐ μόνον ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἰδίως ἕκαστον ἄτομον τῆς ἀνθρωπότητος· διότι ἕκαστον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ δημιουργοῦ· δηλ. ἔχει νοῦν, ὅστις γινώσκει καὶ διακρίνει τὸ ἀγαθόν· ἔχει θέλησιν ἐλευθέραν, δι' ἧς προαιρεῖται καὶ πράττει τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποστρέφεται τὸ κακόν· διὰ δὲ τῆς γνώσεως καὶ τῆς προαιρέσεως τούτου δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ τῷ Θεῷ, τὴν ἀέναον πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ. Ὅθεν ἡ ἐννοια καὶ ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν καθηκόντων τούτων ὀρίζεται ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ἀποστόλου «οὐδεὶς ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν», διότι ἡ πρὸς ἑαυτοῦ ἀγάπη εἶνε πρῶτον καὶ ἀπαραίτητον αἶσθημα, ἀναφαινόμενον οὐ μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ ἐμψύχῳ ποιήματι τοῦ Θεοῦ. Ὡστε ἅπαντα αἱ πρὸς αὐτὸν σχέσεις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ περιλαμβάνονται συλλήβδην ἐν τούτῳ «ἀγαπᾷ ἑαυτὸν ἐν Χριστῷ συνῶδὰ τῷ πνεύματι τοῦ Ἐυαγγελίου».

§ 84. Διαίρεσις τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων.

Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος· καὶ τὸ μὲν σῶμα εἶνε τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος, δι' οὗ αὐτὸ φανερῶνται καὶ ἐνεργεῖ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον· τὸ δὲ πνεῦμα εἶνε τὸ τοῦ σώματος ζωοποιτικόν, καὶ πάσης αὐτοῦ ἐνεργείας τὸ αἶτιον. Ἐκάτερον δὲ τούτων χρῆζει

ιδίας τινός φροντίδος καὶ ἐπιμελείας, ἵνα ἀποκατασταθῇ ἀληθῶς ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ κατασκευή, αἱ δυνάμεις καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἀπαιτοῦσι· ἄνευ δὲ τῆς εἰρημένης ἐπιμελείας οὐδέτερον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἰδίου σκοποῦ, ὅσον δεῖ. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἐπιμέλεια τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς τοῦ σώματος καὶ πνεύματος διαπλάσεως, ἀναπτύξεως καὶ διατηρήσεως, ἀποτελεῖ τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν, ἅτινα ὀφείλει νὰ ἐκτελῇ ἀκριβῶς ἐκ τιμῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρωπότητα. Ὅθεν τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ ἀφορῶσι α') τὸ σῶμα, β') τὸ πνεῦμα, καὶ γ') τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ.

§ 85. **Καθήκοντα πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος.** Κυριώτατον τῶν εἰς ἑαυτὸν καθηκόντων εἶνε ἡ τῆς ἰδίας ζωῆς διατήρησις· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ζωῆς γίνεται ἡ πρὸς τὸ σκοπιμώτατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου πρόοδος, καὶ ὅσῳ μᾶλλον τὰ ὅρια ταύτης ἐπεκτείνονται, τοσοῦτω καὶ αὐτὸς δύναται ἐγγύτερον νὰ προβαίνειν. Τὸ σῶμα εἶνε μετὰ τοῦ πνεύματος στενότερα συνδεδεμένον, ἵνα ὑπηρετῇ ὡς ὄργανον, εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ὅστις εἶνε ἡ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ πρέποντος ἀφομοίωσις. Ἐπειδὴ ἀκκατόνητον ὑπάρχει ἡμῖν, πῶς τὸ πνεῦμα ἠδύνατο, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦλάχιστον αὐτοῦ καταστάσει, νὰ περιζήται γνώσεις, ἢ νὰ ἐνεργῇ ἐκτὸς ἑαυτοῦ, χωρὶς τοῦ ὄργανου τούτου. Ὅσῳ ἄρα μακρότερον χρόνον διαμένει ὁ σύνδεσμος οὗτος, καὶ ὅσῳ ἀκερχίωτερον καὶ ἰσχυρότερον τὸ σῶμα διατηρεῖται ὡς τοῦ πνεύματος ὄργανον, τοσοῦτω ὠφελιμώτερον καὶ ἐπιτηδειότερον εἶνε εἰς τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν τοῦ τέλους αὐτοῦ ἐπιτυχίαν. Ὅθεν ὁ χριστιανὸς γινώσκων ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ δὲν εἶνε κυρίως ἡ βῆσις καὶ πηγὴ τῆς ἀμαρτίας, διότι τοῦτο εἶνε προωρισμένον εἰς ὑψηλοτέραν τιὰ ἀνακαίνισιν καὶ ὅτι εἶνε κυρίως τὸ μόνον ὄργανον δι' οὗ τὸ πνεῦμα θὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ προορισμὸν, ὀφείλει ἐν τῇ ἐπιγίψει ἡμῶν ὑπάρξει νὰ διασώζῃ αὐτὸ παντὸς κινδύνου, νὰ φροντίξῃ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ μέχρι τῆς

ἀποκτίσεως τῆς ὅσον ἔνεστι μεγίστης δυνάμεως καὶ ἐπιτηδειότητος, ἤτοι περὶ τῆς τροφῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ ἐν γένει περὶ τῆς συντηρήσεως τῆς υγείας καὶ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ὁρμώμενος εἰς τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐνστικτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐλατηρίων. Τὰ μὲν συντελοῦντα πρὸς τὴν υγείαν τοῦ σώματος εἶνε τὰ ἑξῆς: λιτότης καὶ μετριότης τροφῆς καὶ ποτοῦ, ἐγκράτεια τῶν αἰσθητικῶν ἡδονῶν, χαλίνωσις τῶν παθῶν, ἐργασία καὶ ἀνάπαυσις μετὰ φρονήσεως ἀείποτε γινομένη, καὶ ἐν γένει τρόπος τοῦ ζῆν, σύμφωνα πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὅταν δὲ τὸ σῶμα ἀσθενήσῃ ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν ἰατροῦ καὶ νὰ παραδεχθῇ τὰς συμβουλὰς τούτου καὶ τὴν ἐκ τῶν φαρμάκων ὠφέλειαν, ἀκολουθῶν τὴν παραίνεσιν ἀτέκνον! ἐν ἀρρωστηματί σου μὴ παράβλεπε, ἀλλ' εὐθαί Κυρῶ, καὶ αὐτὸς ἰάσεται σε· ἀπόστησον πλημμέλειαν καὶ εὐθυρον χεῖρας, καὶ ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας καθάρισον καρδίαν· καὶ ἰατρῶν ὁδὸς τόπος, καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισε Κύριος, καὶ μὴ ἀποστήσω σου, καὶ γὰρ αὐτοῦ χρεια. Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς φάρμακα, καὶ ἀνὴρ φρόνιμος οὐ προσοχθεῖ αὐτοῖς». Μεταχειριζόμενος δὲ τὰ τῶν ἰατρῶν φάρμακα, ὀφείλει νὰ προσκαλέσῃ καὶ τὸν πνευματικὸν ἰατρὸν, πρὸς ταχύτεραν αὐτοῦ ἀνάρρωσιν, ἐκπληρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ ἀδελφοθέου· «ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα καὶ ἔγερει αὐτόν ὁ Κύριος· καὶ ἁμαρτίας ἢ πηλοποιῶν, ἀφεθήσεται αὐτῷ». Πρὸς διατήρησιν δὲ τῆς υγείας εἶνε ἀναγκαῖα σκόπιμός τις γυμναστικῆ καὶ καθαρότης. Καὶ ἡ μὲν γυμναστικὴ συντείνει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων καὶ καθιστᾷ ταύτας ἰσχυράς· ἀλλ' αὕτη δέον νὰ προέρχεται ἐκ καθαρῶν σεβασμοῦ πρὸς τὴν πνευματικότητα ἡμῶν, καὶ οὐχὶ χάριν ματαίας ἐπιδείξεως· ἡ δὲ καθαρὸτης δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ λαμβάνει ἰδιαίτεραν σπουδαιότητα ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον,

καὶ πρὸς τὸν ὠφέλιμον σεβασμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τὰ δὲ βλάπτοντα τὴν ὑγιάν καὶ τὰς τοῦ σώματος δυνάμεις εἶνε τὰ ἐξῆς 1) ἡ ἐξ ὀλιγωρίας ραθυμία, 2) ἡ μαλθακότης, ἡ ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς φιλοζωίας πάντα κόπον καὶ πᾶσαν ταλαιπωρίαν καὶ σκληρότητα ἀποφεύγουσα· ὁ Σενέκας λέγει, *Durius tractandum corpus ne animus male pareat* 3) πάθη σφοδρά, οἶον λύπη, θυμὸς, φθόνος, φιλαργυρία, ἐναγώνιος μέριμνα πρὸς ἀπόκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν, κτλ. «Ζῆλος καὶ θυμὸς ἐλαττοῦσιν ἡμέρας, καὶ πρὸ καιροῦ γῆρας ἀγεί μερίμνα», 4) πολυφαγία καὶ πολυποσία «ὕγι' αἰσὶ ψυχῆς καὶ σώματος ποτὸν μέτριον. Μὴ ἀπληστεύου ἐν πάσῃ τροφῇ, καὶ μὴ ἐκχυθῆς ἐπὶ ἐδεσμάτων· ἐν πολλοῖς γὰρ βρώμασιν ἔσται πόθος, καὶ ἡ ἀπληστία ἐγγιεῖ ἕως χολέρας· δι' ἀπληστίας πολλοὶ ἐτελεύτησαν, ὁ δὲ προσέχων προσθέσει ζώην», 5) ἡ ἀδηργία καὶ ἡ μέθη, ἣν αὐστηρότητα ἀπαγορεύει ἡ Κ. Δ. «... τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ Θεὸς ἡ κοίμη, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχρῇ αὐτῶν· οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες» [πρὸβλ. καὶ Ρωμ. γ'. 11—14 Ἀῶ Πέτρ. δ'. 3 Ἀ'. Κορ. ζ'. 10 ε'. 18 κτλ.], εἶνε ἀξιοκατάκριτοι οὐ μόνον ὡς καταστρέφονται τὴν ὑγιάν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν εὐημερίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξευτελιζοῦνται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, παρεκλύουσι συγχρόνως καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καθιστῶσαι αὐτὸ ἀνεπίδεκτον παντὸς ὑψηλοτέρου φρονήματος· 5) ἡ ἀκρασία καὶ ἀκολασία, ἡ καὶ τὸ σῶμα καὶ ψυχὴν εἰς ὄλεθρον φέρουσα καὶ παρασύρουσα εἰς πολλὰ ἐγκλήματα· καὶ 6) ἡ ὀκνηρία καὶ ἀργία ἣτις θεωρεῖται ἡ μήτηρ πάσης κακίας.

§ 86. Ἡ αὐτοκτονία. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶνε τι φυσικὸν μόνον, ἀλλὰ τὸ ὄργανον καὶ ὁ καθρέπτης τοῦ πνεύματος, σκῆνος καὶ ὄργανον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ προῦρισται διὰ μεγαλοπρεπεστέραν καὶ οὐρανόθεν ὑπαρξιν. Ἡ ἐπίγειος ζωὴ καὶ ἡ ὑγιάν τοῦ σώματος δὲν εἶνε αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ ὄργανον. Πρὸς δὲ ὑπεδείξαμεν ὅτι χάριν τοῦ κυρίου σκοποῦ ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ φροντίζῃ καὶ

περί τοῦ μέσου, μορφῶν αὐτὸ ἀναλόγως τοῦ ὑψηλοῦ τέματος, καθιστῶν αὐτὸ ἱκανὸν καὶ ἐπιτηδεῖον καὶ προφυλάττων ἀπὸ πάσης ὑπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν ἐπιθυμιῶν βεβηλώσεως.

Ἐν τῇ φροντίδι ταύτῃ περὶ τῆς συντηρήσεως τῆς ζωῆς περιέχεται ἡ ἀπόλυτος ἀπαγόρευσις τῆς αὐτοκτονίας ἀμέσου τε καὶ ἐμμέσου. Ἄμισος μὲν αὐτοκτονία λέγεται ἡ ἐκ προθέσεως βίαία καταστροφή τῆς ἰδίας ζωῆς· ἐμμεσὸς δὲ ἡ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον διὰ πλαγίων μέσων κατάλυσις τῆς ζωῆς. Εἶνε δὲ ἡ αὐτοκτονία τὸ μέγιστον τῶν ἀμαρτημάτων, πρῶτον μὲν διότι οὐ μόνον ἀντιστρατεύεται κατὰ τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ὀφειλομένου σεβασμοῦ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς χριστιανικῆς αὐτοαγάπης· δευτερον δὲ εἶνε προσβολὴ ἀσεβειστάτη εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ, διότι τοῦμῃ ἀθλαδῶς ὁ αὐτοκτονῶν νὰ διδάξῃ τὸν Θεὸν τὸ πρακτέον, ἐπιβάλλων αὐτὸς ἱερῶς οὐκ ἔτι χεῖρα εἰς ὅ,τι ὄφειλε νὰ ἀφήσῃ ἄθικτον, προσμένων νὰ πραχθῇ ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἐπ' αὐτοῦ τὸ δικαίωμα· καὶ οὕτως ἀπορρίπτει ἀγνωμόνως τὴν μεγίστην τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίαν, ἣν παναγάθως καὶ πανευμενῶς παρ' ἑαυτοῦ τρίτον δὲ διότι ἀναιρέτως καὶ αὐτογνωμόνως ἀνατρέπει καὶ ματαιώνει τὸν ἑαυτοῦ προορισμὸν, ἀφαιρῶν διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ζωῆς του τὸ μέσον τοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, ὅπερ εἶνε ἡ μεγίστη ἀξία καὶ ἡ μὴ εὐδαιμονία καὶ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τελευταῖον εἶνε μέγιστον ἀδίκημα εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, καὶ ἰδίως εἰς τὸν ἴδιον οἶκον· διότι ματαιώνει ἀσυστόλως τὴν δικαίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας προσδοκίαν, ὅτι ἔχει καὶ διατηρεῖ ἐν μέλος χρήσιμον. Γενικῶς λοιπὸν ἡ ἐκκλησία θεωρεῖ τὴν αὐτοκτονίαν φοβερὸν ἔγκλημα καὶ ἀπαγορεύει τὴν χριστιανικὴν κήδευσιν τοῦ αὐτοκτονουμένου. Μόνον ἡ ἐκ διαταράξεως τῶν φρενῶν αὐτοκτονία δύναται νὰ κριθῇ ἐπιεικῶς, διότι ὁ πράττων ταύτην ἐν τοιαύτῃ καταστάσει φρενοβλαβείας δὲν εἶνε κύριος τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ βουλήσεως.

Τὰ κυριώτερα αἴτια τὰ ἄγοντα πρὸς αὐτοκτονίαν ἢ αὐτοχειρίαν εἶνε 1) ὁ ἀκόλαστος βίος, οὐτινος τὰ ἐπακόλουθα καθίσταν-

ται λίαν αίσθητὰ καὶ ἀφόρητα· 2) σφοδροὶ τῆς συνειδήσεως ἔλεγχοι, καὶ ἀγωνίαι ἀκατάπαυτοι· 3) διάφορα ψυχικὰ πάθη ἀχαλίνωτα, οἷον φθόνου, κενοδοξίας, ὀργῆς, ζηλοτυπίας, φιληδονίας κτλ. 4) κακουργήματα, τιμωρούμενα αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν νόμων· 5) δυστυχήματα αἰρνήδια, πενία μεγάλη, καὶ ἡ παρεπομένη εἰς αὐτὰ περιφρόνησις τῶν ἀνθρώπων· 6) δειλία εἰς κινδύνους, ἀπέλπισία ἐκ μελαγχολίας κτλ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει παντὶ τρόπῳ νὰ προφυλάττηται ἀπὸ παντὸς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὀδηγήτῃ ἔστω καὶ μακρόθεν εἰς τὸ τριμερὸν ἔγκλημα τῆς αὐτοκτονίας· καὶ τοῦτο κατορθῶται ὅταν ἰδίως διάγῃ βίον σώφρονα καὶ δίκαιον, ρυθμιζόμενον ἐκ τῆς ἀνυποκρίτου πίστεως καὶ εἰλικρινοῦς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, πεποιθῶς εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐπιτηρῇ διηνεκῶς τὰς ροπὰς καὶ τὰς παθῆτας τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως, ἵνα μὴ ποτε ὑπερπηδῶσι τὰ ὄρια αὐτῶν καὶ τέλος νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃται πώποτε ἔργα προξενούμενα εἰς τὸ πνεῦμα ταρχήν, καὶ ἀρκεροῦντα τὴν εὐθυμίαν, καὶ κατατικραίνοντα τὴν ζωὴν, καὶ μισητὴν ἀποδεικνύοντα αὐτήν, ἐφ' ὅσον δύναται ν' ἀπορεύῃ τὰ τοιαῦτα, καὶ νὰ ἀτακτῆ εἰς τὴν μετὰ μεγαλοψυχίας ἀνοχὴν αὐτῶν.

Τινὲς ἐπιτρέπουσι τὴν αὐτοκτονίαν ἐμβλέποντες ἐν αὐτῇ ἠρωϊσμόν καὶ μεγαλοψυχίαν· ἀλλ' ὁ τοῦ χριστιανοῦ ἀληθὴς ἠρωϊσμός καὶ ἡ μεγαλοψυχία ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῇ ἀπέλπειδι καὶ αὐθαίρετῳ καταστροφῇ τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπομονῇ καὶ τῇ καρτερίᾳ. Ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἄν φαίνωνται τὰ ὠθούμενα τὸν ἄνθρωπον αἷτια εἰς τὸ ἀπονενομημένον τοῦτο διάστημα, οὐδέποτε θὰ ἀναγκάσωσι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν νὰ λησμονήτῃ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα, νὰ θεωρήσῃ ἀπόρητον τὴν στέρησιν τῶν κοσμικῶν ἀγαθῶν, οἷον τιμῆς, δόξης, πλούτου, κτλ. τούναντίον δὲ πᾶσαν κοσμικὴν στέρησιν θὰ ὑποστῇ καρτερικώτατα χάριν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης καὶ τῆς εἰς Αὐτὸν ἐλπίδος. Ἡ μέριμνα ὁμως αὐτῇ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν μεταβάλλεται εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐτοιμότητα πρὸς τὸ θυσιαζεῖν τὸ σῶμα καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν, ὅσαςκι τὴν θυσίαν ταύτην ἀπαιτεῖ ὁ Θεός, τὸ κοινὸν καλὸν τῆς

ἐκκλησίας, τοῦ πληθίου, τῆς πατρίδος καὶ ἡμῶν αὐτῶν. Ἡ ἔτοιμότης αὕτη τῆς σωματικῆς θυσίας στηρίζεται ἐπὶ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ σημαίνουσα ὄρα τοῦ θανάτου εἶνε καλλιτέρα δι' ἡμᾶς. Τότε δὲ μείζων εἶνε ἡ ἔτοιμότης, ὡς βεβαιότερα ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη. Ἡ ἐν ἀνάγκῃ αὐτοθυσία οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐπιτάσσεται ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λαμπρότατα μαρτυρεῖται. Πολλοὶ διίσχυρίζονται, ὅτι δὲν ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἡ αὐτοκτονία καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰς τινὰς περιπτώσεις δὲν εἶνε ἀξιοκατάκριτος. Ναὶ μὲν ἀπ' εὐθείας ἡ Ἀγία Γραφή δὲν ἐκφράζεται κατὰ τῆς αὐτοκτονίας ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι καὶ ἐπιτρέπει ταύτην. Διότι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς αὐτοκτονίας ἔγκειται μὲν εἰς τὴν ἱεράν καὶ ἀναλλοίωτον σῆσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πληθίον αὐτοῦ, ἐκφράζεται δὲ καὶ εἰς τὴν γνωστὴν τοῦ νόμου ἐντολήν, οὐ φορεύσεις· ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἀφομίωμα, εἶνε ἁγιασθήριον καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν τις λοιπόν, ἐπιβάλλων χεῖρα ἱερόσυλον, φθείρῃ τὸ ἀφομίωμα τοῦτο καὶ τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ἢ εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς ἕτερον, φαίνεται ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀχάριστος αὐτῷ· οὐκ οἴδατε, λέγει ὁ ἀπόστολος, ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φερεῖ τούτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἁγίος ἐστίν, οἵτινες ἐστέ ὑμεῖς.» Ἄλλως τε δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ κάμῃ ἀπ' εὐθείας μνεῖαν ἡ Ἀγία Γραφή τοιαύτης ρητῆς ἀποδοκιμασίας τῆς αὐτοκτονίας, καθότι αὕτη οὐ μόνον ἀντίκειται ἀντικρυς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἀλλὰ προσκοπεῖ καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ὀρειλομένης διατηρήσεως τῆς ἐπιγείου ζωῆς· διότι ἡ πνευματικὴ ἐνότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, ἀπαιτεῖ, ἵνα ὁ ἄνθρωπος ἀναγάγῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἐν ᾧ τὰ τε παθήματα καὶ δυστυχήματα τοῦ ἐπιγείου τούτου βίου νὰ μὴ δύνανται νὰ διαταράξωσι καὶ κυριεύσωσιν αὐτόν, ὥστε νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔγκλημα τῆς αὐτοκτονίας.

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶνε τὸ μέγιστον τῶν ἀμαρτημάτων καὶ δυστυχῶς κατέστη συνηθεστάτη, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἀγνόν, εὐσεβές, ἠθικόν καὶ θρησκευτικόν φρόνημα ὁσήμεραι ἐκλείπει καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἡ παχυλὴ αἰσθητικότης· ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις καὶ ἀγάπη ἀπέστη ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀρετὴ προπηλακίζεται καὶ καταφρονεῖται καὶ ἀντ' αὐτῶν θριαμβεύουσιν ἐν τῷ ἐπιγίῳ καὶ φθαρτῷ τούτῳ κόσμῳ ὁ ὕλισμός, ἡ φαγέδαινα αὕτη, ἡ καταειθρώσκουσα ἀπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἄρματος τῆς νίκης γαυριῶσα κακία, ἥτις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως εὐρήσει τὸν ἀπηνῆ αὐτῆς τιμωρόν.

§ 87. **Καθήκοντα πρὸς διατήρουσιν, ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποιήσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν.** Τὸ εὐγενέστερον καὶ πλουσιμότερον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶνε τὸ πνεῦμα· τοῦτο εἶνε τὸ ἐν αὐτῇ ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον τὸ ἀπείρου ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως ἱκανόν, εἶνε τὸ κυρίως ἀφομοίωμα καὶ ἡ ζωσα εἰκὼν τοῦ ἀοράτου καὶ αἰωνίου Θεοῦ, ὡς τοιοῦτον λοιπὸν δεῖται ὑψηλοτέρας φροντίδος καὶ ἐπιμελείας. Ἄλλ' ἡ μόρφωσις τοῦ πνεύματος πρέπει νὰ ᾖ τελεία· καὶ τότε γίνεται τοιαύτη, ὅταν ὁ χριστιανὸς ἀναπτύσῃ ἀπάσας τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἀρμονικῶς καὶ κατ' ὀρθὴν ἀναλογίαν. Διὰ τῆς συμμετροῦ λοιπὸν καὶ ἀρμονικῆς ἀναπτύξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τὸ πνεῦμα καθίσταται ὑγιές καὶ ἐνεργεῖ ἀρμονικῶς καὶ κανονικῶς· διότι ἄλλως ἢ καθ' ἓν μόνον γενομένη ἀνάπτυξις εἶνε ἀτελής καὶ ἄχρηστος. Ὁ ἀνθρώπος λοιπὸν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ μορφώσεως καθῆκον ἔχει ἀποφατικῶς μὲν 1) νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ φθειρῇ ἢ ἀμβλύνη τὸν ἰοῦν ἢ νὰ καταστρέψῃ τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ χρῆσιν, ἥτοι τὰς ὁρμάς, τὰς κλίσεις καὶ τὰ πάθη τοῦ σώματος, ἅτινα ἐπισκοτίζουν τὸ καθ' ὅλου φῶς τοῦ πνεύματος καὶ ἀποπλανῶσι τὰς γνώμας καὶ κρίσεις αὐτοῦ· 2) νὰ διατηρῇ τὸ πνεῦμα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἡλικίας, ἥτις πολλὰκις κωλύει τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, καὶ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, αἵτινες ἐπηρεάζ-

ζουσι τὰς ἀρχὰς καὶ κρίσεις καὶ 3) νὰ μὴ ἀποδέχεται δουλικῶς καὶ τυρλῶς τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐπισταμένως νὰ ἐξετάζη αὐτὰς καὶ νὰ δέχεται τὸ ὀρθὸν καὶ ὠφέλιμον· καταφατικῶς δὲ νὰ μεταχειρίζεται ἐπιμελῶς πᾶν ὅ,τι παρέχει τὸ λογικόν, ἡ καθημερινὴ πείρα καὶ ἡ Ἁγ. Γραφὴ πρὸς μὀρφωσιν τοῦ νοῦ, διορθῶν καὶ πλατύνων τὰς ιδέας αὐτοῦ, καὶ φέρων εἰς τὴν ἐνδεχομένην τελειότητα. Ἐπειδὴ δὲ, καθὼς ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων προέρχεται θερμότης καὶ ζωὴ, καὶ ἄνευ τῆς ἐπιρροῆς τούτων ἅπαντα ἡ ὀργανικὴ φύσις ἤθελεν εἶσθαι νεκρὰ καὶ ἄγονοι, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος βίος ἄνευ τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ διάνοια πρέπει νὰ φωτίζη καὶ ζωογονῇ τὸ πᾶν· ἐνθα ἡ τοιαύτη ζωογόνησις ἐλλείπει, ἐκεῖ καὶ πᾶσα κίνησις δὲν ὑπάρχει, ἐνθα δὲ ἡ διάνοια εἶνε ἡπατημένη καὶ ἐσκοτισμένη, ἐκεῖ καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐπεταί, εἰμὴ ἀφροσύνη καὶ ἀταξία· ἐν ᾧ τοῦναντίον, ὅσω ἀληθέστεραι, γενικώτεραι καὶ τελειότεραι εἰσὶν αἱ ιδέαι, τοσούτω τὸ ἦθος καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου γίνεται τακτικώτερος καὶ ἐναρετώτερος. Ἐκ τούτων καταδέκνυται τὸ μέγεθος τοῦ κατήκοντος· τῆς ἐπιμελοῦς μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος.

§ 88. Τὰ συντελοῦντα πρὸς πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χριστιανοῦ εἶνε ἡ πρόσληψις τῆς ἀληθείας, ἡ ἀνάπτυξις τῆς βουλῆς εὖς καὶ τοῦ συναίσθηματος.

α'.) Ἡ πρόσληψις τῆς ἀληθείας. Ὁ χριστιανὸς ὁ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας προωρισμένος ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ οὐ μόνον τὴν θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, ἥτις εἶνε ἄμεσος συνθήκη καὶ ἀναγκαῖα τῆς αἰωνίου σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ γενικῶς πᾶσαν ἀλήθειαν· διότι ἐν πάσῃ ἐρεύνη φυσικῇ τε καὶ ἱστορικῇ ἀνεύρισκε μέρη αὐτῆς [τῆς θρησκευτικῆς]. Ὀφείλει δηλ. ὁ χριστιανὸς διὰ τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν νὰ ἐνστερνοσθῇ τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην, ἣν τινὲς ἐθεώρησαν μὴ συμβιβασζομένην τῷ χριστιανισμῷ· ἐν ᾧ τοῦναντίον ἡ ἀληθὴς ἀνάπτυξις τῆς ἐπιστήμης πρῶτον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπετεύχθη δυνάμενον νὰ λύσῃ τὰ διάφορα προβλήματα καὶ συνδιαλλάξῃ μετὰ τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε προγενεστέρα τοῦ ἱστορικοῦ

χριστιανισμού, ὡς ριζοβολοῦσα ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι. Ἄλλ' ὡς τοῦτο ἐν τῷ χριστιανισμῷ εὔρε κατὰ πρῶτον τὴν ἑαυτοῦ ἀλήθειαν, οὕτω καὶ τὴν ἐπιστήμην ὁ χριστιανισμὸς πρῶτος ἐξῆρεν εἰς ὑψηλοτέραν ἀλήθειαν. Καθὼς ἐν γένει ἐφ' ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου θαυμασίως ἐπέδρασεν ὁ χριστιανισμὸς, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης· ἡ αὐστηρότης τῆς ἀληθείας καὶ ἡ καθολικότης αὐτῆς πρῶτον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἀποφεύγει τὸ φῶς, διότι αὐτὸς οὗτος εἶνε τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια· «ἐν αὐτῷ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι». Διὰ τῶν λόγων τούτων ὁ Ἀπόστολος, ἐνοεῖ, ὅτι ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς ἡμῶν εὐρίσκομεν καὶ ἀναγνωρίζομεν, συγχρόνως ἐπικαντέλλει ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν νέα ὅλας νόσεις τῆς συνοχῆς καὶ τοῦ ροῦ τοῦ κόσμου. Ἐδῶ πρῶτον κτανοῦμεν τὸν σκοπὸν τοῦ βίου ἡμῶν, καὶ διανοίγονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν αἱ βασιλικαὶ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου. Οἱ ἀρχαῖοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οἱ τοσοῦτον εἰς τὰ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰσδύσαντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μὴ ἀναγνωρίσωσιν ὅτι ἐξεῦρεν αὐτὴ ἀληθείας τινὰς· ἀλλ' αἱ ἀλήθειαι αὗται ὁμοιάζον τοῦς ἐν τῷ στερεώματι ἐγκατεσπαρμένους ἀστέρας· ἐν ᾧ ὁ ἥλιος ὁ τὴν ἡῶν κατευγάζων, μόνον μετὰ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ συναπέτειλεν· αὐτὸς εἶνε ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία. Ἡ συνοχὴ μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης δὲν εἶνε μόνον ἱστορικὴ, ἀλλ' ἐνδόμυχος, ἀλλ' ἐσωτέρα. Μετ' αὐτοῦ νέος ὅλος κόσμος δεῶν συναπέτειλε ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εὐρεῖται ὑψηλαὶ γνώσεις, μεγάλαι ἐξαρτικαὶ θεωρίαι, περιληπτικαὶ ἰδεῶν συζυγίαι, ἀτελεύτητον δαψιλὲς ὕλικὸν ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

Τὸ ἔσχατον καὶ ὑψιστον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης εἶνε ὁ Θεός, οὗτος ὁ ἀχρογωνιαῖος λίθος ἐν τῷ οἰκοδομῆματι τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἀληθὴς ὁμῶς γνώσις τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἐν τῇ ἀποκαλύψει Αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ ἐπιστήμη ἄρα προάγει τὸν χριστιανισμὸν καὶ οὗτος ἐκείνην. Διότι οὗτος δὲν εἶνε μόνον θρησκεία τελετῶν καὶ ἠθῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ λόγου, τοῦ φωτὸς τῆς

ἀληθείας, δὲν εἶνε ἀρχή τις, ἀλλὰ διδασκαλία, δὲν ἀποβλέπει μόνον τὸ αἰσθημα, ἀλλὰ καὶ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ γνώσεων. Οὕτω λοιπὸν ὁ χριστιανός, ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος θὰ ἀναζητῇ πανταχοῦ, τὴν ἀλήθειαν θὰ ἀνακρίνη αὐτὴν αὐθὺς δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδεὶος ἀνακρίεται) καὶ θὰ ἀποδέχεται ὡς ὁδηγὸν ἑαυτοῦ ἔχων τὸν ἀποκεκαλυμμένον λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐπομένως οὐδέποτε θὰ περιπέσῃ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, εἰς τὴν οἴησιν καὶ ἀλαζονείαν, διότι ἡ φαινομενικὴ γνώσις φυσιοῦ, «*ἡ γνώσις φυσιοῦ ἢ δ' ἀγάπη οἰκοδομεῖ*», ἐν ᾧ ἡ ἀλήθης καὶ γνησία ἔρευνα τῆς ἀληθείας καθίστασι τὸν ἄνθρωπον μετρίοφρονα.

β'.) *Ἡ μόρφωσις τῆς βουλήσεως.* Μετὰ τὴν πρόσληψιν τῆς ἀληθείας πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ μορφώσῃ καὶ τὴν βούλησιν καὶ νὰ ἀναπτύσῃ κατὰ τὸ ποῖον καὶ ποσόν, διότι δυνατὸν βούλησις τις νὰ ἀναπτυχθῇ μὲν ἠθικῶς καὶ νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἀγαθόν, νὰ στερηθῇ ὁμως τῆς ἀπαιτουμένης δυνάμεως πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦτο δὲ κατορθοῖ ὑποτάσσων αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν καὶ ἀναπτύσσων ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ συναίσθηματος· ἤτοι ἡ βούλησις πρέπει πρῶτον ν' ἀποβῇ ἐλευθέρᾳ οὐ μόνον διὰ τῆς ὑπερνικήσεως πάσης φυσικῆς συνηθείας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐτοιμότητος ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ τοῦ Κυρίου αὐθὺς τὸ ἐμὸν ἀλλὰ τὸ σὸν γεννηθῆτω θέλημα», δεῦτερον νὰ μὴ ἦνε ἀυθαίρετος, ἀλλὰ νὰ μορφωθῇ ἐν ὑπακοῇ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τρίτον ν' ἀποβῇ ἀγία καὶ πλήρης ἀγάπης, καὶ οὕτω ἐπιτευχθῇ ὁ ἀγιασμοὸς τῆς καρδίας. Ἐν τῷ τελείῳ ἀγιασμῷ, ὅστις εἶνε πλήρης ἐλευθερίας ἡ χριστιανικὴ θέλησις δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην εὐχῶν «*ὅς λελομμένος οὐ χρεῖων ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὄλος· καὶ ὑμεῖς καθαροὶ ἔστε, ἀλλ' οὐχὲ πάντες.*»

γ'.) *Τὸ συναίσθημα.* Τελευταῖον σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ χριστιανοῦ εἶνε ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συναίσθηματος. Τὸ συναίσθημα κυρίως εἶνε ἄμεσον καὶ ἀκούσιον, ὁ χριστιαν-

νός ὁμως δὲν πρέπει νὰ διατελῇ ὑπὸ τὸ κράτος ἀνελευθέρων συναισθημάτων, ἀλλ' ὡς λογικὸς ὀφείλει νὰ μορφώῃ τὸ ἑαυτοῦ συναίσθημα ἠθικῶς καὶ νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸ ὑπὸ τὴν ἰσχὺν τοῦ χριστιανικῶς μορφωθέντος πνεύματος καὶ τῆς ἠθικῆς βουλήσεως. Ἡ ἀνάπτυξις δὲ τοῦ συναισθήματος ἀφορᾷ οὐ μόνον εἰς τὴν ποιότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔντασιν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ζωηρότητος αὐτοῦ. Ὁ χριστιανὸς πάντα τὰ συναισθήματα αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑποτάσῃ ὑπὸ τὸ ἓν καὶ μόνον, εἰς τὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν λυτρωτὴν ἡμῶν, καὶ νὰ ἀγαπᾷ οὐ μόνον ἔνθα ὠθεῖ αὐτὸν ἡ φυσικὴ κλίσις τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ ἔνθα αὕτη εὐρίσκει ἀποστροφὴν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὀφείλει νὰ καλλιεργῇ τὴν καρδίαν αὐτοῦ οὕτως ὥστε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν εὐαίσθητον πρὸς πᾶν θεάρεστον, ἀποφεύγων συγχρόνως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀμβλύνη αὐτήν. Πρὸ πάντων ὁμως τὸ συναίσθημα τοῦ χριστιανοῦ πρέπει νὰ διευθύνηται κατὰ τῆς ἰδίης ἀμαρτίας παρουσιαζόμενον ὡς συναίσθημα αἰδοῦς, διαφεριύσης ὅλως τῆς φυσικῆς. διότι ἡ μὲν φυσικὴ αἰδῶς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ χριστιανὸς αἰσθάνεται πολλακίς αἰδῶ ἐκεῖ, ἔνθα ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ἀλαζονεύεται· εὐκόλως δ' ἔννοεῖται ὅτι ὁ χριστιανός, καίπερ τοσοῦτον εὐαίσθητος ὑπάρχων, ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἡδονὰς καὶ λύπας δὲν θὰ περιέλθῃ εἰς τὰς ὑπερβολικὰς ἀκρότητας τὴν τε λεπτὴν εὐαίσθησιαν καὶ τὴν στωικὴν ἀπάθειαν. Πᾶν δυσάρεστον συναίσθημα, ἐπειδὴ μετ' αὐτοῦ εἶνε συνδεδεμένον τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν, φωτίζει ὡς λαμπρὰ ἀλήθεια τὸν νοῦν, ὥστε νὰ μὴ ἔλθῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόγνωσιν ἀλλὰ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὸν σπουδαῖον κατὰ τῆς ἀμαρτίας ἀγῶνα. [Τίτ. β, 8. Β'. Τίμ. α', 8, 12. Β'. Κορινθ. ζ' 5].

§ 89. **Καθίκοντα τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ.** Τὸ καθῆκον τοῦ διαφυλάττειν καὶ διατηρεῖν τὴν σωματικὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν δικαιοῖ ἕκαστον χριστιανὸν νὰ μεριμνᾷ καὶ περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, ἅτινα εἶνε ἀναγκαῖα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς προσηκείρου ταύτης ζωῆς· διότι

ἡ παραμέλησις τούτων δύναται νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἀνίκανον πρὸς πᾶσαν ἔλλην ἠθικὴν ἐνέργειαν ὀφειλομένην παρ' αὐτοῦ, ὡς μέλους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας· διὸ ἀπαντῶμεν πολλοὺς ἐν τε τῇ Π. καὶ Κ. Διαθήκῃ ἄνδρας, εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ καὶ σωθέντας, καίτοι ἔζησαν ἐν πλήρῃ ἀφρονίᾳ καὶ ἀπολαύσει τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Τοιαῦτα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ εἶνε : ἡ τροφή, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ κατοικία, τὸ ἐπάγγελμα, ὁ ἱματισμὸς, ἡ ἐργασία, αἱ ἑορταί, ἡ τιμὴ καὶ ὑπόληψις.

IX

Καθήκοντα ἐπὶ τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων τοῦ βίου.

Α'. Περὶ Ἐκκλησίας.

§ 90. Ἐκκλησία. Ἡ λέξις ἐκκλησία, ἐκ τοῦ ἐκκαλεῖν παραγομένη κατὰ τὴν θεολογικὴν αὐτῆς ἐκδοχὴν σημαίνει κοινὴν πιστῶν ἐκλεγομένην παρὰ Κυρίου καὶ κεκλημένην. Ὄθεν ὀρθόδοξος χριστιανικὴ ἐκκλησία λέγεται ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν χρόνῳ ὠρισμένην συστάσα καὶ ἐπὶ τῇ ὁμολογίᾳ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως οἰκοδομηθεῖσα ἐπὶ τῆς γῆς πνευματικὴ κοινὴν, ἣτις περιλαμβάνει πάντας τοὺς ὀρθῶς πιστεύοντας εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ μετέχοντας τῶν σπουδαιοτέρων μυστηρίων καὶ ἀγιαζομένους διὰ τῆς χάριτος καὶ διατελοῦντας ὑπὸ τὴν πνευματικὴν κυβέρνησιν τῶν ποιμένων καὶ διδασκάλων αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησία αὕτη σπουδάζει, ἵνα τὸ σύνολον τοῦ πληρώματος αὐτῆς πληρῶσι πασῶν τῶν θείων χαρίτων, καταφωτίζη καὶ ἀγιαζῇ αὐτό. Αὕτη, ὡς φρουρὸς ἄγρυπνος, διαφυλάττει τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν τὸ ταμεῖον, καὶ ὡς διδάσκαλος ὀρθοτομεῖ τὸν ζῶν παρεχόντα θεῖον λόγον, καὶ ἀντιστρατεύεται κατὰ τοῦ δόλου, τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ ψεύδους τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν. Δι' αὐτῆς εἰτέρχεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν αὐτῇ διαμένει τὸ ἀεὶ ζῶν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀπαστράπτον θεῖον Πνεῦμα. Ἐν αὐτῇ ἐνοικεῖ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἕπερ χρησιμεύει ὡς νόμος ἀναλλοίωτος εἰς ὅλα αὐτῆς τὰ μέλη καὶ καίων τοῦ βίου εὐθύτατος. Ἐν αὐτῇ κατασκηνοῖ ἡ οὐρά-

νιος ἀγάπη, ἡ πάντας περιπτύσσουσα, καὶ τοὺς πάντας ὡς ἀδελφοὺς ἐν Χριστῷ συνδέουσα· καὶ τέλος ἐν αὐτῇ κατορθοῦται ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀρμονία τελειοῦται.

§ 91. **Καθόκοντα τῆς ἐκκλησίας.** Ἡ ἐκκλησία καὶ ὡς ὅλον καὶ ὡς μέρος ἔχει ὠρισμένας ὑποχρεώσεις καὶ καθήκοντα, διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ὁποίων ὀφείλουσι νὰ συνεργάζονται οἱ καθ' ἕκαστα χριστιανοί.

Καὶ ὡς ὅλον ἡ ἐκκλησία ἔχει τὰ ἐξῆς καθήκοντα· α'.) πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὸν διὰ τούτου τεθειμένον ἠθικὸν προορισμὸν τὸ καθήκον τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ τῆς ἐμμοῆς ἐν αὐτῇ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς αὐτοῦ· ἄμεσος δὲ συνέπεια τούτου εἶνε τὸ καθήκον τοῦ διαρκοῦς ἁγιασμοῦ ἑαυτῆς καὶ τῆς καθάρσεως ἀπὸ παντὸς ἄλλοτρίου, ὅπρ' ἔστιν τὸν ἐν αὐτῇ ν' ὑπάρχη ἔτι ψευδὲς καὶ ἀνήθικον, ἐπομένως τὸ τῆς διαρκοῦς προσόδου ἐν τῇ γνώσει, ἐν τῷ ἁγισμῷ καὶ τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς τάξει καὶ μορφῇ. Τὴν δὲ εὐγνώμονα τούτην πίστιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτῆς δεικνυσὶν ἡ ἐκκλησία αἰσθητικῶς ἐν τῇ ἑορτῇ. «*Ἦσαν δὲ προσκορτεροῦντες τῇ διδασκίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωσίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς.*» [πρὸς Α'. Κορινθ. γ', 7, Β'. Κορινθ. ι', 2 κλπ.]

β'. *Πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα χριστιανικὰ μέλη.* Ἡ ἠθικὴ πρὸς ταῦτα ἐνέργεια τῆς ἐκκλησίας εἶνε ἡ πνευματικὴ ἀγωγή καὶ παιδεύσις πρὸς ἁγιασμὸν. Μεταδίδωσι δηλ. τούτοις τὸν λόγον τῆς ἀληθείας καὶ τὴν διὰ τῶν μυστηρίων χάριν τοῦ ἁγ. Πνεύματος, στηρίζει καὶ ἀναπτύσσει τὸν κατὰ Χριστὸν βίον τῆς τελειότητος μετ' ἀγάπης ἐπιμελουμένη τῶν ψυχῶν καὶ ἐπικαλουμένη τὴν θεῖαν εὐλογίαν ἐν ταῖς προτευχαῖς αὐτῆς ἐπὶ τὰ μέλη ταῦτα καὶ ἀσκούσα τέλος διὰ τοὺς πλανωμένους καὶ τὴν παιδείαν καὶ τιμωρίαν [Ρωμ. ι', 14. Ἑβρ. ιγ', 7. Γαλ. ε', 12 κλπ.].

γ'.) *Πρὸς τε τὴν οἰκογένειαν καὶ κοινωσίαν.* Ἡ Ἐκκλησία τὴν μὲν οἰκογένειαν καθαγιάζει, νομιμοποιεῖ καὶ προστα-

τεύει ἐν τῷ χριστιανικῷ αὐτῆς βίῳ, περιβάλλουσα τὸν γάμον διὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, πράξει τὴν ἀγωγὴν διὰ τῆς ἐπιμελείας τῶν ψυχῶν καὶ τῆς διαρκoῦς αὐτῆς ἐποπτείας προβιβάζουσα τὴν ἄωρον νεότητα εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ὀριμότητα. Τὴν δὲ κοινωνίαν καθαίρει καὶ ἀγιάζει αὐτήν, μορφώνει τὸ πνεῦμα καὶ τὰ ἦθη αὐτῆς συμφῶνως τῷ χριστιανικῷ πνεύματι καὶ παρέχει αὐτῇ χριστιανικὸν σκοπὸν.

δ.) Πρὸς τὸ κράτος. Ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ κράτος εἶνε διαρκῆς ἐξαχμαστικὴ ἐπίδρασις ἐπ' αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὰ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ καιρικὰ ζητήματα. Καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ κράτους ἐμμέσως μὲν ἐμπνέει εἰς τὸν λαὸν τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς καθεστῆκυίας ἀρχάς, ἀμέσως δὲ ὑποστηρίζει καὶ βοηθεῖ αὐτὸ ἐν πᾶσι τοῖς ἠθικοῖς ζητήμασι *«εἰπέ οὖν ἡμῖν Τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοθῆαι κῆρσον Καίσαρι ἢ οὐ;»*.

§ 92. **Καθήκοντα τῶν χριστιανῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.** Πάντα τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας ὀφείλουσι ἵνα ἔχωσιν πίστιν καὶ ἐμμονὴν ἐν αὐτῇ εἴτε ἐγεννήθησαν εἴτε προσῆλθον εἰς αὐτήν ἐκουσίως ἐξ ἄλλης, διότι ὁ χάριν προσκαίρων ἀγαθῶν ἢ πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων διαρρηγνύων τὸν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν συνδέοντα αὐτὸν σύνδεσμον τῆς πίστεως, ἀποδεικνύει ὅτι ἐν αὐτῷ ἐπικρατεῖ *σαρκεὶν καὶ οὐχὶ πνευματικῶν φρόνημα*· ἵνα ἀγαπῶσι καὶ τιμῶσι αὐτήν ὡς κοινὴν αὐτῶν μητέρα, ἥτις γεννᾷ αὐτὰ εἰς πνευματικὴν ζωὴν καὶ τρέφει διὰ τροφῆς πνευματικῆς ἐν τῇ διαθήκῃ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἵνα δοξάζωσι τὸν Θεόν, διὰ τοῦ πλήθους τῶν οἰκτιρῶν αὐτοῦ, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, καὶ εἰσι μέλη τοῦ πνευματικοῦ σώματος, αὐτὸς κεφαλὴ εἶνε ὁ Χριστός, καὶ διὰ τοῦτο φυλάττουσι τὸν πνευματικὸν μετ' αὐτῆς σύνδεσμον, φοβούμενοι, ὡς τὸ μέγιστον δυστύχημα, τὸν ἀπ' αὐτῆς χωρισμὸν· διότι *μακρὰν αὐτῆς οὐκ ἔστι σωτηρία «ἂν μὴ τις μετῆν ἐν ἐμοὶ ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη»* καὶ ἵνα ὑπακούωσι εἰς τοὺς νόμους καὶ διατάξεις αὐτῆς καὶ νὰ ἐκπληρῶσι ταύτας ἐν πλήρει ἀκριβείᾳ, νὰ συνέρχωνται εἰς τὴν

θείαν λατρείαν καὶ νὰ κοινωνῶσι τῶν θείων μυστηρίων καὶ νὰ παρίστανται ἐν αὐτῇ ἐν φόβῳ καὶ κατανύξει ἀκροάμενοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ συντελῶσι εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτῆς.

§ 93. **Κλῆρος καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ.** Ἡ ἐκκλησία ἢ ἔχουσα τὰς ἐν § 90 ἰδιότητας συντηρεῖται καὶ κρατῆται οἰκείᾳ πνευματικῇ δυνάμει· ὡς οὐτα δ' ὅμως ὁρατὴ κοινωνία ἀποτελεῖ ἐν ἑαυτῇ καὶ καθ' ἑαυτὴν αὐθυπόστατον ὀργανικὸν σῶμα, ὃπερ ἔχει ἀνάγκη κυβερνήσεως. Εἰς τὴν κυβερνήσιν ταύτην ἐτάχθη ὁ Κλῆρος. ἦτοι οἱ ἀρχιερεῖς, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, οἵτινες ὡς ἀνώτεροι ἀρχηγοὶ τῶν πιστῶν χρησιμεύουσιν ὡς διδάσκαλοι καὶ χειραγωγοὶ αὐτῶν. Ὁ Κλῆρος, ὁ τὴν τῆς ἱερωσύνης χάριν λαβὼν, ἐντολὴν καὶ καθῆκον ἔχει ἵνα προσφέρῃ θυσίαν ἰλασμοῦ διὰ τῶν θείων μυστηρίων ὑπὲρ τοῦ κόσμου, ἐξ οὗ (ἰλασμοῦ) πηγάζει ἢ τῶν ἀμαρτιῶν ἄρεσις· ἵνα κηρύττῃ τὴν ἀγνὴν τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίαν, ἐξ οὗ ἐξαπλοῦται καὶ ἐμπεδοῦται ἢ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τελεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις· ἵνα ποιμαίνῃ, ὅπως πρέπει, τὴν τοῦ Χριστοῦ ἁγίαν ποίμνην, ἐξ οὗ ἀβλαβὲς καὶ ἀλύμαντον διασώζεται τὸ τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα· ἵνα ἦ ὁ βίος αὐτοῦ τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν πιστῶν, τύπος εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς, καὶ ὄχι ὀργίλος, αὐθάδης καὶ αἰσχροκερδῆς «*δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀτέγκλητον εἶναι*»· ἵνα ὑποβοηθῇ, ὡς καλὸς τοῦ ἁγροῦ τοῦ Κυρίου γεωργός, τὴν ἐπίδοσιν καὶ προκοπὴν τῶν τῆς Ἐκκλησίας μελῶν ἐν τῇ πίστει καὶ ἀληθεῖ ζωῇ· ἵνα φυλάττῃ τὴν ἱεράν τῆς πίστεως παρακαταθήκην ὁκειραϊάν καὶ ἀλώθητον ἀπὸ πάσης βεβήλου κενοφωνίας καὶ ψευδωνύμου γνώσεως αἰ *Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*» καὶ τέλος ἵνα ἴσταται ἱερουργῶν ἐν κατανύξει ἐνώπιον τοῦ Ὑψίστου καὶ τελῇ γὰρ τῆς θείας λατρείας εὐλαβῶς καὶ κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ἀπ' αἰῶνα τάξιν τῆς Ἐκκλησίας, μηδεμίαν κινετόμον ἀλλοίωσιν ἢ κατάργησιν ἐν αὐτοῖς παρεισάγων «*εἰλικατάρatos ἄνθρωπος, ὁ ποιῶν τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου ἀμελῶς*».

§ 94. **Καθήκοντα τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸν Κλῆρον.** Ὅπως ὁ Κληρὸς ἔχει καθήκοντα οὕτω καὶ ὁ χριστιανὸς ἔχει τοιαῦτα πρὸς τὸν Κλῆρον. Καθῆκον ὁ χριστιανὸς ἔχει ἵνα ἀγαπᾷ εὐκρινῶς τιμᾷ καὶ σέβηται τὸν Κλῆρον ἥτοι τοὺς ποιμένας τῆς ἐκκλησίας, ὡς πνευματικούς αὐτοῦ πατέρας, οἵτινες διηνεκῶς μεριμνῶσι ὑπὲρ τῆς κατὰ Χριστὸν προκοπῆς αὐτοῦ καὶ ἐν παντὶ ἔργῳ νὰ ζητῇ τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας καὶ πνευματικὰς αὐτῶν νοουθεσίας· διότι πᾶσα τιμὴ ἢ περιφρόνησις πρὸς τὸν Κλῆρον ἀναφέρεται ἐμμέσως πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν· ὁ θεὸς Χρυσόστομος λέγει, «εἴ τις τιμᾷ τὸν ἱερέα, οὗτος τιμᾷ καὶ τὸν Θεόν» καὶ ἀλλοθῶ «ὁ μαθὼν ἱερέως καταφρονεῖν, οὗτος ταχέως βλασφημήσει κατ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ», ἵνα μιμῆται τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος, «συμμιμηταὶ μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπιῆτε τοὺς οὐνοὺς περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς» ἵνα ὑπακούῃ προθύμως τοῖς νοουθεσίαις αὐτοῦ· «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέκτετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγος ἀποδόποτες ἑ. α. μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες», ἵνα παρέχη ἀγογγύστως καὶ αὐτὰ τα πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, καὶ οὕτως ἀπαλάττη αὐτὸν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐνατχολῆται εἰς βιωτικὰς μερίμνας καὶ ἀκελῆ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθηκόντων αὐτοῦ, ὡς διδάσκει ὁ Ἀπόστολος καὶ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐθλουσιν, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεφρεύοντες τῷ θυσιαστηρίῳ συμερίζοντα.»

§ 95. **Καθήκοντα τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς ὁμοδόξους, ἑτεροδόξους καὶ τοὺς ἀπίστους.** Ὁρθόδοξοι καλοῦνται οἱ Χριστιανοὶ οἱ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὀρθῶς φρονούντες, δηλ. ὅπως φρονεῖ ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῶν 7 οἰκουμενικῶν συνόδων· ἑτεροδόξοι δὲ οἱ ἐσφαλμένως φρονούντες, οἱοί εἰνε ἅπαντες εἰ ὅπαδοι τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν, Λατῖνοι, Διαμαρτυρόμενοι καὶ αἱ διακλαδώσεις τούτων κτλ.

Ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἔχη ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τοὺς ὁμοδόξους καὶ ὁμοπίστους αὐτοῦ· «ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν,

ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως», διότι ὅτην ἀγάπην καὶ ἂν ἔχη πρὸς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, πάντοτε ὡς αἰσθάνεται μείζονα συμπάθειαν πρὸς τοὺς συμφωνοῦντας μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ πίστει καὶ συνθεομένους διὰ τῆς αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας· πρὸς δὲ ὀφείλει νὰ προαγάγῃ τὸ ἐπ' αὐτὸν τὸν φωτισμὸν καὶ ἀγιασμὸν τῶν ὁμοδόξων αὐτοῦ καὶ νὰ συνεργῇ εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι τελειότεραν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτῶν ἀγαθὰ καὶ ζῶην.

Ὁ ὀρθόδοξος Χριστιανὸς πρέπει νὰ φέρεται πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους χριστιανούς, ὡς πρὸς πνευματικούς ἀδελφούς πεπληνημένους καὶ εὐκαιρίας δοείσης νὰ συμβουλευῇ καὶ φωτιζῇ αὐτούς περὶ τῆς πλάνης αὐτῶν· μηδέποτε ὁμῶς νὰ ἐπιχειρῇ προσηλυτισμὸν, δι' οὗ σκανδαλὸν προσενεῖ αὐτοῖς καὶ ταραχὴν, ἀλλ' ὅταν προσκαλῶσιν αὐτὸν οὗτοι νὰ ἔρχηται εἰς φωτισμὸν αὐτῶν ἐν πνεύματι ἀληθείας καὶ ἀγάπης ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῆς ἰδίας πίστεως· οὔτε νὰ ἐπιτίθηται ἀπρεπῶς κατ' αὐτῶν, οὔτε νὰ ἐπιζητῇ νὰ προσελκύσῃ αὐτούς διὰ τῶν τῆς διαφθορᾶς καὶ βίας μέσων, ὅπως ἔπραττον οἱ καμπόνηροι Φαρισαῖοι, περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ· «*Οὐαὶ ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλοτερον ὑμῶν*» καὶ τώρα οἱ Ἰησοῦται καὶ τινες τῶν διαμαρτυρομένων πράττουσιν.

Τοὺς δὲ μὴ χριστιανούς, Ἰουδαίους, ἐθνικούς κτλ. ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς ὀφείλει νὰ νουθετῇ ὡς ἀδελφούς κατὰ σάρκα, ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ αὐτούς ὄντας καὶ ἀπογόνους τοῦ κοινῆ προπάτορος ἡμῶν Ἀδάμ, καὶ οὕτω θεωρῶν αὐτούς ν' ἀγαπᾷ καὶ εὐεργετῇ καὶ νὰ προσπαθῇ διὰ πάσης θυσίας καὶ ὄλων τῶν ἠθικῶν μέσων νὰ φέρῃ αὐτούς εἰς τὴν πίστιν.

Β² Λαοήκοντα πρὸς τὴν πολιτείαν.

§ 96. Ἡ πολιτεία καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῆς.
Πολιτεία ἢ κράτος εἶνε πολιτικὴ κοινωνία τῶν ἱστορικῶς εἰς ἕν

ὄλον συνηγμένων ἀνθρώπων, ὑπὸ μίαν ἀρχήν, διοικουμένην κατὰ ρητοὺς νόμους, συντεταγμένους ὑπὸ τῶν νομίμων ἐξουσιῶν, αἵτινες ἐντολήν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔχουσι νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν ἠθικὸν νόμον δι' ὕλικῶν μέσων, ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν, ἵνα ἐνεπιστεύθῃ αὐταῖς ὁ Θεός, καὶ νὰ μορφώσιν οὕτως ἀγαθοὺς καὶ χρηστοὺς πολίτας. Ἡ πολιτεία ὡς ἠθικὴ μὲν ἀρχὴ καθήκον ἔχει νὰ προάγῃ ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον, τὰς τε ἠθικὰς, φυσικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἀναπτύσσουσα, καὶ τὴν δεσποτείαν καὶ πανταρχίαν τῆς νομιμότητος, τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐδρασιῶσα. Ὡς ἐγκόσμιος δὲ ἀρχὴ καθήκον ἔχει νὰ μεριμνᾷ περὶ τε τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει καὶ βελτιώσεως τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν τῶν ἑαυτῆς ὑπηκόων, ὑπεραπίζουσα καὶ προφυλάττουσα αὐτούς ἐκ τῶν φυσικῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν πολεμίων καὶ κινδύνων, τηροῦσα ἀτραπῶς εἰρήνην καὶ τάξιν ἐσωτερικὴν καὶ προνοοῦσα περὶ πάντων τῶν καταλλήλων μέσων πρὸς διατροφήν, περίθαλψιν, εὐπραγίαν καὶ εὐδαιμονίαν τῶν τῆς κοινωνίας μελῶν. Πρὸς δὲ καθήκον ἔχει νὰ διατηρῇ τὴν ἁρμοδίαν ἐν τῷ βίῳ τῶν πολιτῶν κοσμιότητα καὶ τάξιν διὰ τῆς ἡμερολήπτου ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, διὰ τῆς αὐστηρᾶς τιμωρίας τῆς κακοηθείας, τῆς παρανομίας καὶ τῆς διαφθορᾶς, διὰ τῆς μεριμνης περὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως τῆς οἰκογενείας, τὰ ὅποια πάντα εἶνε τῆς χριστιανικῆς θεησκείας ἐντάλματα καὶ διδάγματα, συντελεῖ δ' οὕτω εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ παρόντος βίου ἀπόλαυσιν, εἰς τὴν ὅταν ἐνεστὶν ἐξέλκειν τῶν ἐπικρατούντων ἡθῶν, ἐθίμων καὶ κλίσεων τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς ἐθισμόν αὐτῶν τοῦ ὑπακούειν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῖς θεσπίσμασι τῆς ἐκκλησίας.

§ 97. Ὅπως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διάφορα ἀξιώματα ὑπάρχουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Ἐν ἐκάστῃ λοιπὸν Πολιτείᾳ εἰσὶν ὁ ἀνώτατος ἄρχων, οἱ πολῖται καὶ οἱ λειτουργοί, οἵτινες ἐκτελοῦσι τὰ διάφορα αὐτῶν ὑπουργήματα.

α'.) Ἀνώτατος ἄρχων. Τὸ κοινὸν ἀγαθόν, τὸ ἀποτελοῦν τὸν θεμελιώδη σκοπὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅπως διαμενῆ ἑστέι σταθερὸν καὶ ἀπρόσβλητον, ἀνάγκη πᾶσα, ἵνα ἡ πολι-

τεία ἔχη πιστὸν φύλακα καὶ ἐπιτηρητὴν τῆς τάξεως καὶ χρηστότητος, ὅπως οὗτος ἐπαγρυπνῆ ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας αὐτῆς, τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων, διευθύνῃ σκοπίμως τὰς ἐνεργείας τῶν τῆς πολιτείας μελῶν, συνάπτων ταύτας πρὸς ἓν τέλος ἀγαθὸν καὶ σωτήριον. Ὁ πιστὸς οὗτος φύλαξ εἶνε ὁ ὑπέρτατος Ἄρχων, ὁ Βασιλεὺς, εἰς ὃν δίδεται ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐξουσία, καὶ εἶνε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Δίδεται ὡς λέγει ὁ σοφὸς Σειράχ «Θεὸς ἐκάστην ἔθνην καθιστῶν ἡγοούμενον ἢ βιουλῆαν», ἀναβιβάζει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· «ἡψῶν ἐκλεκτὸν ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ,» θέτει αὐτὸν ὑπὲρ πάντας, ὥστε, καθὰ λέγει διδάσκαλός τις τῆς ἐκκλησίας, ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ ἔθνει αὐτοῦ εἶνε δεύτερος μετὰ τὸν Θεόν, ἦτων ἐνός μόνου, τοῦ Θεοῦ, καθίστησι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἄγιον, σεβαστὸν καὶ ἀμεμπτον, ἐνισχύει διὰ τῆς ἀνωθεν δυνάμεως, καὶ δίδωσιν αὐτῷ «σοφίαν καὶ σύνεσιν, ὅπως κρίνῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ»· ὥστε ἐκ πάντων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ μὲν θέλησις τοῦ βασιλέως ὑπ' οὐδεμιᾶς κατωτέρας αὐτοῦ ἐξουσίας περιορίζεται, ἡ δὲ κρίσις αὐτοῦ εἶνε ὑπερέτερα πάσης ἀνθρωπίνης κρίσεως· διότι οὗτος οὐδενὶ ἄλλῳ δίδει λόγον τῶν κρίσεων αὐτοῦ, εἰ μὴ εἰς τὸν Θεόν. Ὁ Βασιλεὺς ὢν λοιπὸν περιβεβλημένος μὲ τοιαύτην ὑπερτάτην ἐξουσίαν ὀφείλει 1) ὡς ἐκπρασσιπῶν τὸν Θεόν, ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς ἔργοις, λόγοις, διασώμασι καὶ αἰσθημασι ν' ἀφομοιωταὶ τῷ Θεῷ καὶ μιμητὴς αὐτοῦ νὰ γίνηται· 2) νὰ διευθύνῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ὑπηκόων του, συμφῶνως πρὸς τὸν πρῶτιστον σκοπὸν τῆς κοινωνίας· 3) νὰ ᾔη ἐπόδειγμα εὐσεβείας, ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης λόγῳ τε καὶ ἔργῳ· 4) νὰ ἐπικυροῖ τοὺς δικαίους νόμους, δι' ὧν ἐξασφαλίζονται τὰ δικαιώματα πάντων τῶν πολιτῶν, καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ διὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τοὺς ἀναγκαίους καὶ νομίμους φήρους πρὸς διατήρησιν καὶ εὐημερίαν τοῦ κράτους· 5) νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, νὰ τιμωρῆ τοὺς παραβάτας τῶν νόμων καὶ νὰ βραβεύῃ τοὺς πιστοὺς αὐτῶν ἐκπληρωτάς, καὶ οὕτω τοὺς μὲν διορθῶι, τοὺς δὲ ἐκφοβίζῃ, ἄλλοις διεγείρῃ, τοὺς πάντας προτρέπῃ πρὸς τὸ καινὸν ἀγαθόν· καὶ τέλος νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους διὰ τῶν πολιτικῶν δεσμῶν καὶ σχέσεων πρὸς τὰ ἄλλα κράτη, ἐν περιπτώσει δὲ κινδύνου, ν' ἀμύνηται κατὰ τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν ὑπερασπιζόμενος οὕτω τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους αὐτοῦ.

β'.) Πολῖται. Τὰ μέλη τῆς πολιτείας τὰ συντελοῦντα διὰ

τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν ἐνταλμάτων τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἅτινα *πολίται* καλοῦνται, ἀρείλουσιν (ἵνα 1) ἐνεργῶσι πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου· 2) νὰ ἔχωσι εὐλαβικὴν ἀγάπην, σέβας καὶ τελείαν ἀφοσίωσιν καὶ ὑπακοὴν πρὸς τὸν βασιλέα, ὡς πρὸς ἕλιον πατέρα καὶ προαπιστὴν τὸν βασιλέα τιμᾶτε, μηδενὸς ὑπὲρ αὐτοῦ φειδόμενοι, καὶ νὰ εὐχῶνται διηνεκῶς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως καταπέμψῃ αὐτῷ τὴν θείαν αὐτοῦ δύναμιν καὶ λαλῇ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ παντός τοῦ λαοῦ «*προσευχὰς καὶ εὐχαριστίας ἕπερ τοῦ βασιλέως καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων*» 3) νὰ προσφέρωσιν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος, καὶ ν' ἀποτίωσιν ἀγογγύτως τοὺς πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς πολιτείας ἀναγκαίους φόρους «*ἀπόδοτε, λέγει ὁ Ἀπόστολος, πᾶσι τὰς ὀφείλας, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν*» 4) νὰ τιμῶσι καὶ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς πολιτείας, οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλ' ἐκουσίως, καὶ νὰ συνεργῶσι πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ἔργον· 5) νὰ ἐκτελῶσι τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τὴν ὑπὸ τῶν νόμων τῆς πολιτείας ἐπιβαλλομένην, καὶ νὰ πολεμῶσι ὑπὲρ τῆς πατρίδος, διότι ἐφ' ὅσον ἡ ἰδέα τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν δὲν πραγματοποιηθῇ ἐντελῶς ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἀτελείας, ἐν ἣ διατελεῖ ἡ ἀνθρωπότης συνεπάγεται ἀναγκαιῶς τὸ πόλεμον.

γ. *Λειτουργοί.* Ἐλάχιστη Πολιτεία ἔχει ἀπαραιτήτως καὶ τάξιν τινὰ μελῶν, εἰς τὰ ὅποια ἐμπιστεύεται καὶ ἀνατίθῃσι διαφόρων ὑπουργημάτων καὶ θέσεων τὴν διεύθυνσιν, καὶ ἅτινα ὡς τὰ νεῦρα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι, συντελοῦσι πρὸς τὴν νόμιμον καὶ καλὴν τῆς πολιτείας κυβέρνησιν. Ὅθεν ἕκαστος λειτουργὸς τῆς πολιτείας, τὸν προορισμὸν τοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κλήσεως αὐτοῦ κατὰ τὸν γενικὸν προορισμὸν καὶ τὴν καθολικὴν ἔννοιαν τῆς Πολιτείας ρυθμίζων, λειτουργεῖ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὴν τοῦ ὄλου εὐεξίαν καὶ ὠφέλειαν. Οὗτοι λοιπὸν ὡς ὄντες τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας ἀρείλουσι 1) νὰ ὦσι πιστοὶ ἐκτελεσταὶ τῶν νόμων τῆς πολιτείας καὶ νὰ ἐκπληρῶσι τὰ ἑαυτῶν καθήκοντα ἀνευ ἰδιοτελείας καὶ φιλαρχίας ἀλλ' ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ ἐξ ἀγνῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων μετὰ σταθερότητος καὶ καρτερίας· 2) νὰ ἐπίστανται ἀκριβῶς τοὺς νόμους καθ' οὓς διευθύνουσι τὸ κράτος καὶ ν' ὦσι μακρὰν πάσης

μεροληψίας ἢ προσωποληψίας κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν 3) νὰ τιμῶσι προσηκόντως τὰς ὑπηρεσίας τῶν ὑποτελῶν καὶ κατ' ἀξίαν ν' ἀνταμειβῶσιν, ὅπως μὴ ὁ ζήλος αὐτῶν ψυχραίνηται. (1)

Γ'. Καθήκοντα πρὸς τὸν οἰκογενειακὸν βίον.

§ 98. **Γάμος καὶ ἀξία αὐτοῦ.** Βάσις τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου εἶνε ὁ γάμος, ὅστις εἶνε ἡ ἐλευθέρα καὶ διὰ βίου συγάφεια δύο προσώπων διαφοροῦ φύλου ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸς ἀμοιβαίαν συμπλήρωσιν, πρὸς ἀνακούφισιν καὶ συνδρομὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, πρὸς ἐνδόμυχον κοινωνίαν, πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους ἡμῶν διὰ τῆς παιδοποιήσεως καὶ πρὸς προαγωγὴν οὐ μόνον τῆς ἰδίας αὐτῶν τελειότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ γάμος εἶνε ἀναγκαῖος καὶ καθήκον. Κεὶ ἀναγκαῖος μὲν διότι τοῦτο ἐδήλωσεν αὐτὸς ὁ Θεὸς, μετὰ τὴν πλάσιν τοῦ πρώτου ἀθρώπου, εἰπὼν «οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν»· καθήκον δέ, διότι ὁ Θεὸς ποιήσας ἄρρεν καὶ θῆλυ τὸν ἄνθρωπον ἐξήγγειλε τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ το ἐνεπέμψανε τοῦτο εἰς ὅλους ἡμᾶς, ὅτι ἐγγάμως δεόν νὰ ζῶμεν. Ἀλλὰ τὸ καθήκον τοῦτο δὲν εἶνε ἀπολύτως ὑποχρεωτικόν· διότι τοῦ καθήκοντος τούτου ἐξαιροῦνται 1) οἱ φυσικῶς ἀνίκανοι· 2) οἱ παράφρονες, οἱ ἡλιθιοὶ κτλ. 3) οἱ στερούμενοι τῶν μέσων πρὸς διατροφήν οἰκογενείας καὶ 4) οἱ ἐκοσίως ἀποσχόμενοι τοῦ γάμου χάριν ὑψηλοτέρων πνευματικῶν σκοπῶν.

Ἡ τοῦ γάμου ἀξία καταφαίνεται 1) διότι εἶνε ἰδέα τῆς ἀρίστης τοῦ Θεοῦ διατάξεως· 2) διότι καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὡς μυτήριον μέγα καὶ ἱερὸν εἰς σύμβολον τῆς μυστικῆς αὐτοῦ ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς αὐτήν· 3) διότι εἶνε ἡ βάσις καὶ τὸ θεμέλιον πάσης ἀληθοῦς καὶ νομίμου οἰκογενείας, καὶ ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν καὶ ἐπιρροὴν ἐν τῷ καταρτισμῷ πάσης ἐν γένει οἰασθήποτε κοινωνίας· καθότι τελειότερα καὶ μᾶλλον κατὰ πάντα εὐδαίμων κοινωνία εἶνε ὁμολογομένης ἢ συγκροτουμένη ἐξ οἰκογενειῶν, ἐπὶ χρηστοῖς καὶ ἀγαθοῖς διακρινομένων ἔθεσι· 4) διότι μετρίζει τοῦ βίου τὰς δυσχερείας, ὑπέρισμα κάλλιστον

(1) Τοιαῦτα παρόμοια καὶ ἀνάλογα καθήκοντα ἔχουσι οἱ δικασταί, οἱ ὑπαλλήλοι, οἱ διδάσκαλοι, οἱ διδασκόμενοι, οἱ ἰατροί, οἱ ἔμποροι, οἱ στρατεύομενοι, οἱ καλλιτέχνη κτλ. ἕ-οι ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ ἔχει καὶ ἀνάλογα καθήκοντα.

τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ εὐημερίας, θεμέλιος κατ' οἶκον εὐτυχίας γινόμενος καὶ δ) διότι εἶνε ἡ ρίζα κατῶν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, καὶ ὁ πρῶτιστος καὶ ἀδιάσπαστος δεσμός, δι' οὗ στηρίζεται ἡ ἀμοιβαία σχέσις καὶ ἑνώσις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

§ 99. Προσόντα τῶν συναπτομένων εἰς γάμου κοινωνίαν. Ἐπειδὴ ὁ γάμος εἶνε δινηκὴς πνευματικὴ συμβίωσις διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη, ὅπως μὴ δοθῇ ποτε ἀφορμὴ διαζυγίου, πρῶτον μὲν νὰ ὑπάρχωσιν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς μελλονόμενους, αἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ τοῦ νοῦ, τῆς καρδίας καὶ τῆς θελήσεως, δι' ὧν σωτηρίως ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλων· καὶ τοῦτο ποιεῖ νὰ ᾖ τὸ πρῶτον καὶ ἀπαραίτητον πρὸς σύναψιν γάμου στοιχεῖον, ὅπως διέλλωσι βίον εὐδαίμονα καὶ μακάριον, ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶνε ἢ ὁ ἐν εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ καὶ χριστιανικῇ ἀγάπῃ· δεῦτερον δὲ ἡ εὐκρινὴς καὶ ἀμοιβαία συμφωνία ἀμφοτέρων κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου, διότι ὁ ἄνευ τσαύτης συμφωνίας τελούμενος γάμος δὲν δύναται νὰ διατελῇ ἐν ἀγάπῃ· ἥτοι εἶνε ἡ πρώτη βῆσις τῆς συζυγιακῆς εὐτυχίας καὶ ἡ βεβαία ἐγγύησις πρὸς διατήρησιν τοῦ γαμικοῦ δεσμοῦ ἐν τῇ ἀπαιτούμενῃ καθκοιότητι καὶ ἀγιότητι· τρίτον νὰ ἐπιτραχησθῇ ὁ γάμος δ' αὖ τῆς εὐλογίας τῶν γονέων· *«Εὐλογία γὰρ πατέρω σιτηρίσει οἶκον τέκνων, κατὰ δὲ μητρὸς ἐκριθὲ θεμέλιον»*· διότι τὰ τέκνα τότε ἀξιούνται τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ ὅταν ἀποδέχονται τὴν εὐλογίαν τῶν γονέων αὐτῶν, μακρυρότητα αὐτοῖς ταπεινώσιν, ἀγάπην εὐκρινῆ, σεβασμῶν, ὑπακοῆν καὶ εὐπειθειαν τῷ θελήματι αὐτῶν· τέταρτον νὰ ᾖ τιν ὀρθόδοξοι χριστιανοί, εἰ μὴ ἀμρότεροι, τοῦλάχιστον τὸ ἐν πρόσωπον ἐξ αὐτῶν· διότι ὅταν ἀμρότεροι ᾖσι τοῦ αὐτοῦ δόγματος καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως, τότε αὕτη ἡ πίστις ἐμπνέει αὐτοῖς τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τὰ ἱερὰ καθήκοντα τῆς θρησκείας αὐτῶν, καὶ παρηγορεῖ αὐτοὺς διὰ τῶν αὐτῶν ἐλπίδων τῆς μελλούσης ζωῆς, ἐν ᾗ τὸ ἑτερόδοξον φρόνημα τῶν συζύγων παρέχει πλείστα ὅσα ἐμπόδια εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων, ὡς πρὸς τὰ δόγματα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς εὐσεβείας· καὶ τελευταῖον ᾗ τιν ἀπηλλαγμένοι παντὸς βαθμοῦ συγγειῆς σαρκικῆς καὶ πνευματικῆς· διότι ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι ἀπαγορεύει ρητῶς τὸν μεταξὺ συγγενῶν γάμον μέχρι τοῦ 5^{ου} βαθμοῦ ἐξ αἵματος.

§ 100. Κοινὰ καθήκοντα τῶν συζύγων. Ρίζα καὶ θεμέλιον τῶν κοινῶν ἢ ἀμοιβαίων τῶν συζύγων καθήκοντων εἶνε ἡ καθαρὰ καὶ νηφάλιος ἐν Χριστῷ ἀγάπη, ἐξ ἧς πάντα τὰ

λοιπά πηγάζουσι. Κοινά λοιπόν τῶν συζύγων καθήκοντά εἶσι·
 1) ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη καὶ τὸ σέβας· διότι «οὐδέτι εἰσὶ δύω,
 ἀλλὰ μία σὰρξ» καὶ κατ' ἀκολουθίαν ν' ἀποφεύγωσι τὰς περι-
 στάσεις, δι' ὧν ἐμφιλοχῶσεῖ ἐν αὐτοῖς ψυχρότης τῆς ἀγάπης
 αὐτῶν· 2) ἀμοιβαία συνετή καὶ ἔλλογος ἐκατέρωθεν συγκατάθα-
 σις καὶ ἀνοχή· 3) ἡ τήρησις τῶν ὑποσχέσεων τῆς συζυγικῆς
 πίστεως, διὰ τὴν ἣ δὴλ. ὁ γάμος αὐτῶν τίμιος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ
 κοίτη ἀμίαντος· ἡ ἀθέτησις τῆς συζυγικῆς πίστεως εἶνε μέγα
 ἀμάρτημα· ὁ Θεὸς ἐν Π. Δ. εἰς θάνατον καταδίκασε τοὺς ἐνό-
 χους ὁ δὲ Ἀπόστολος κηρύττει αὐτοὺς ἀνάξιους τῆς αἰώνιου
 βασιλείας· ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπιστίας ταύτης φυλάσσεται ἡ με-
 ταξὺ αὐτῶν ἀγάπη, διατηρεῖται ἡ ὁμόνοια, ἐλαττωταὶ ἡ πρὸς
 αὐτοὺς ἀγάπη καὶ τὸ σέβας τῶν τέκνων, ἀπόλλυται ἡ ὑπόλη-
 ψις καὶ ὑπακοή τῶν ὑπηρετούντων αὐτῷ, καὶ τέλος δυσφημεῖ-
 ται τὸ ὄνομα τοῦ τε ἐνόχου καὶ ἀπάτης τῆς οἰκογενείας ἐν τῇ
 κοινωσίᾳ· 4) ἀμοιβαία μέριμνα καὶ φροντίς περὶ τῆς διορθώ-
 σεως τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῶν ἰδιοτροπιῶν ἀμφοτέρων· 5)
 ἀμοιβαία πρόνοια καὶ φροντίς περὶ τε τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου
 ἀναγκῶν καὶ τῆς ἡθικῆς τῶν τέκνων μαρφώσεως, ἀνατροφῆς
 καὶ περιθάλψεως.

§ 101. **Καθήκοντα τοῦ ἀνδρός.** Ὁ ἀνὴρ εἶνε κεφαλὴ
 ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας, ὁ σύζυγος καὶ πατήρ, αὐτὸς εἶνε ὁ
 κύριος τοῦ οἴκου, ὁ ἔχων τὴν γενικὴν διεύθυνσιν καὶ ἐποπτείαν
 τῶν τοῦ οἴκου καὶ λαμβάνων πρόνοιαν περὶ τῆς συντηρήσεως
 αὐτοῦ καὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν βίου πάντων τῶν ἐν αὐτῷ· διὸ
 ἐδωρήθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ πλεοτέρα σωματικὴ ρώμη
 καὶ θάρρος μείζον, ὥστε ἕκαστὸν τῶν πλειοτέρων καὶ ὑψηλότερων
 πνευματικῶν χαρακτηρισμάτων εἶνε ὠριμμένος εἰς ἀζώωμα ἀνώτερον
 ἢ ἡ γυνή. Ὡς τοιοῦτος λοιπόν ὁ ἀνὴρ ὀφείλει 1) ν' ἀγαπᾷ καὶ
 τιμᾷ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εἰλικρινῶς ὡς ἑαυτόν, θεωρῶν αὐτὴν διὰ
 παντὸς ὡς τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὸν πιττότατον σύνεστρον, καὶ τὸν
 παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδωρημένον αὐτῷ βοθρῶν, νὰ φροντίζῃ παντὶ
 σθένει περὶ τε τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς τελειοποιήσεως, καὶ
 τῆς ὑγείας αὐτῆς, διότι «αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος»· 2)
 νὰ παρέχῃ αὐτῇ συμβουλὰς, παραγγελίας καὶ ὁδηγίας, ἀλλ'
 αἰεποτε μετὰ συνέσεως καὶ ἐξ ἀγάπης συζυγικῆς, οὐδέποτε
 ἐξελέγχων ἢ ἐξευτελίζων αὐτήν· 3) νὰ ᾔη συγκαταβατικὸς πρὸς
 τὰς ἀδυναμίας αὐτῆς, ἐνθ' μούμενος, τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀσθε-
 νοῦς αὐτῆς φύσεως, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης νὰ καλύπτῃ τὰς ἐλ-
 λείψεις καὶ τὰς ἀδυναμίας αὐτῆς· 4) ἐπειδὴ ὁ ἀνὴρ κεφαλὴ ἐστὶ

τῆς γυναίκος: «οὐ γὰρ ἐκτίσθη ὁ ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ἡ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα», διὰ τοῦτο ὀφείλει οὗτος τοῦτο μὲν νὰ παρέχη ἑαυτὸν τύπον καὶ ὑπογραμμὸν πατρὸς ἀρετῆς, οὐ μόνον αὐτὸς καθοδηγῶν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εἰς πᾶν ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἀποδεχόμενος παρ' αὐτῆς προθύμως πᾶσαν νοουθεσίαν, ὅταν εὐρίσκη αὐτὴν ὠφέλιμον καὶ ὀρθήν, τοῦτο δὲ νὰ ἀποβάλλῃ πᾶσαν ζηλιαν, δυσπιστίαν, ξιδα καὶ φιλονικίαν καὶ πάντοτε μὲν, ἰδίᾳ ὅμως ἐνώπιον τῶν τέκνων καὶ ξένων προσώπων· 5) νὰ φροντίζῃ ὅπως ὁ οἶκος αὐτοῦ οὐδενὸς τῶν χροσίων στερεῖται καὶ νὰ μὴ περιπίπτῃ ποτὲ εἰς ὀκνηρίαν, μέθην καὶ εἰς τοιαύτας ἄλλας ἐπιμέμπτους κακίας, αἵτινες πᾶσαν οἰκογενειακὴν καταστρέφουσιν εὐτυχίαν, οὗται πάντοτε ἡ μόνη πηγὴ παντοίων δεινῶν καὶ δυστυχημάτων.

§ 102. **Καθίκοιτα τῆς γυναίκος.** Βοηθὸς καὶ συναντιλήπτωρ τοῦ ἀνδρὸς εἰς πάντα τὰ ἔσω τοῦ οἴκου εἶνε ἡ γυνὴ καὶ ὡς τοιαύτη ὀφείλει καὶ αὐτὴ 1) νὰ σέβηται ἀληθῶς καὶ τιμᾷ τὸν ἴδιον ἄνδρα ὡς κεφαλὴν ἑκυτῆς, νὰ δεικνύῃ ὑποταγὴν αὐτῷ καὶ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ἐν τῷ Κυρίῳ, καὶ νὰ πείθεται ἐν παντὶ νομίμῳ καὶ τοῖς τῆς πίστεως διατάξεσι συμφώνως τῷ τοῦ ἀνδρὸς θελήματι· 2) νὰ φοβῆται τὸν ἄνδρα αὐτῆς «ἡ δὲ γυνὴ ἡ ἀφοβῆται τὸν ἄνδρα» ἀλλ' οὐχὶ φόβον δουλικόν, ἀλλὰ τοιοῦτον, οἷον ἐμπνέει αὐτῇ ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα ἀγάπη, ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀρέσκειν αὐτῷ, καὶ ὁ κίνδυνος τοῦ παροξύναι αὐτόν· 3) ὡς οἰκουροῖσα μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ οἴκῳ νὰ φροντίζῃ περὶ τε τῶν ἔσω τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, αἵτινα ὁ δημιουργὸς ἐμπιστεύεται τῇ φιλοστοργῇ αὐτῆς μερίμνῃ ἐκ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως· 4) νὰ παρέχῃ ἑαυτὴν εἰς πάντας τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ ὑπόδειγμα ζωῆς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας, σεμνότητος, ἀνοχῆς, ὑπομονῆς, φειδοῦς, μετριότητος καὶ τιμιόγητος, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν ἀπερικοπιάν ματαιοδοξίαν, περιττὴν πολυτέλειαν πρὸς τοὺς κалλωπισμοὺς καὶ τὰς τοῦ κόσμου ἀπολαύσεις αὐτῆς ἐξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσῶν, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος· ἀλλ' ὁ χρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος κτλ.», νὰ συμμερίζεται ἐν παντὶ πᾶσαν χαρὰν ἢ θλίψιν διὰ τοῦ ἀνδρὸς τῆς συμβησομένην ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς καὶ 5) νὰ προσδιορίζῃ εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τὴν καθήμερινὴν ἐνασχόλησιν καὶ ἐργασίαν, κατὰλληλον οὕταν πρὸς τὴν ἐκάστου ἡλικίαν καὶ ἰκανότητα, καὶ νὰ ἐπιτηρῇ ἵνα μηδεὶς διαμένη ἀργός, ἀλλὰ πάντες ἐργάζωνται πρὸς τὴν οἰκιακὴν ἀφθονίαν καὶ τελειότητα.

«*ἡ ἀγαθὴ γυνή, λέγει ὁ σοφὸς Σολομών, ἀρτοφαγαί ἐκ νυκτῶν, καὶ ἐδῶκε βρώματα τῷ ὄλκῳ, καὶ ἔργα ταῖς θεραπευταῖς, οἷτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἔφαγε, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἤνεσεν αὐτήν».*

§ 103. Καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα.

Οἱ Χριστιανοὶ γονεῖς ἔχουσι τὸ ἀπόλυτον καθήκον χριστιανικῶς νὰ ἐκθρέψωσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα. Καὶ δὴ οἱ γονεῖς 1) ὀφείλουσι νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς σωματικῆς εὐεξίας τῶν παρὰ Θεοῦ δωρουμένων αὐτοῖς τέκνων καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ κόσμῳ, προσέχοντες ἑαυτοῖς βίον νηφάλιον καὶ ἐνάρετον βιοῦντες· διότι γονεῖς εὐσεβεῖς καὶ σώφρονες μεταδίδουσι συνήθως τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡττονας ἐλλείψεις καὶ φυσικὰ ἐλαττώματα· 2) νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς μελλούσης ἐν τῷ βιωτικῷ σταδίῳ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, καὶ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτῶν μεταδιδόντες αὐτοῖς διὰ ζώσης φωνῆς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῶν ἀληθῶν γνώσεων περὶ Θεοῦ, περὶ κόσμου, περὶ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ διάφορα ἄλλα τῆς Χριστιανικῆς εὐσεβείας μαθήματα, ἐμπνέοντες εἰς τὰς ἀπαλὰς αὐτῶν ψυχὰς διάφορα εὐσεβῆ αἰσθήματα διὰ τῆς προσευχῆς, καὶ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων· 3) νὰ καθοδηγῶσι τὴν θέλησιν αὐτῶν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, τίμιον, δίκαιον καὶ ἐπαίνου ἄξιον, ἀποτρέποντες πάντοτε αὐτὰ ἀπὸ τὰς κακὰς κλίσεις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς· 4) νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς καλῆς αὐτῶν ἀνατροφῆς, ἧς θεμέλιον πρῶτιστον πρέπει νὰ ᾖ ὁ φόβος τοῦ Κυρίου, ὅστις εἶνε ἀρχὴ τῆς σοφίας καὶ νὰ ἐκτρέψωσι αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου διδάσκοντες αὐτὰ τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. 5) νὰ ἐπαγρυπνῶσι ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν προφυλάττοντες αὐτὰ ἐκ τῆς κακῆς συναναστροφῆς καὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς φιλίας τῶν κακοήθων ἀνθρώπων· ἐπειδὴ «*σθβαίρουσι ἦση χρησὰ ἡμίλλαι κακαί»* πρὸς δὲ οὐδ' αὐτοὶ ποτὲ ἐνώπιον τῶν τέκνων αὐτῶν νὰ λέγωσι ἢ νὰ πράττωσι τὸ δυνάμενον νὰ προξενήσῃ ἐν αὐτοῖς κλονισμόν πρὸς τὴν πρὸς τὰ θεῖα εὐλάβειαν, τὸν πρὸς τὴν εὐσέβειαν καὶ χρηστοθήειαν σεβασμόν, καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὑπόληψιν· 6) νὰ φέρονται πάντοτε μετ' αὐστηρᾶς δικαιοσύνης πρὸς αὐτὰ, διακρίνοντες μὲν τὴν φιλοπονίαν τῶν εὐπειθῶν καὶ ἐπιβραβεύοντες αὐτὰ, μὴ παροργιζόμενοι δὲ μηδὲ σκληρῶς φερόμενοι πρὸς τὰ μὴ τυχόν εὐδοκιμοῦντα· διότι δὲν ἔχουσι πάντα τὴν αὐτὴν ἰκανότητα καὶ κλίσιν· 7) μετὰ προά-

τητος νά προσπαθῶσι νά ἐκριζώσι τὰς τυχόν ὑπαρχούσας ἐν αὐτοῖς πονηράς κλίσεις καὶ οὐδέποτε νά πικραίνωσι καὶ σκληρύνωσιν αὐτάς· ἐν ἡ περιπτώσει δὲν κατορθώωσι τούτο διὰ τῶν προέων μέσων, νά καταφεύγωσι καὶ εἰς τὰς πατοϊκὰς τιμωρίας, διότι «*πληγαὶ καὶ ἔλεγχοι διδάσαι σοφίαν καὶ ἄθρ φείδεται τῆς βακτηρίας, μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃ δὲ ἀγαπῶν ἐπι εὐὼς παιδεύει*». Τὰ τοιαῦτα πρὸς τὰ τέκνα καθήκοντα ἔχουσι καὶ οἱ θέσει γονεῖς καὶ οἱ κηδεμόνες, ἐν περιπτώσει θανάτου τῶν γονέων.

§ 104. Καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς.

Ὅπως οἱ γονεῖς ἔχουσι καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα, οὕτω καὶ ταῦτα ἔχουσι ἴδια καθήκοντα πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῶν, τὰ ὅποια ὀφείλουσι πιστῶς καὶ ἀκριβῶς νά ἐκτελῶσι· διότι ἡ ζωὴ, ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία παντός ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ ἀγαθοῦ ἔχει δοθῆ ἡμῖν παρὰ τῶν γονέων· 1) ὀφείλοσι ν' ἔχωσι σέβας καὶ τιμὴν πρὸς τοὺς ἰδίους γονεῖς· καθὼς παραγγέλλει ἡ θεῖα ἐντολὴ «*τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένη ἐλὶ τῆς γῆς*». 2) ἀγάπη τρυφερὰ καὶ προσκόλλησις σταθερὰ εἰς αὐτούς. Τὸ τέκνον ἀγαπᾷ τοὺς γονεῖς, ὅταν προθύμως πράττει τὰ ἀρεσιὰ αὐτῶν· ἡ δὲ ἀγάπη λέγεται τρυφερὰ μὲν, ὅταν, ἐξ εὐκρινεῦς εὐμελείας προερχομένη, μετὰ φιλοφροσύνης καὶ χορημοσύνου προθυμίας δεικνύηται· προλαβάνουσα δέ, ὅταν οἱ παῖδες ἐρειδιάντες καὶ ἀνιχνεύοντες καὶ τὰς μυστικὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, μὴ προσμένωσι ποσσταγὰς, ἵνα ἐπιχειρήσωσι τι πρὸς αὐτούς. 3) ὑπακειὴ πρόθυμον καὶ εὐπειθεια ἀκριβῆ μετὰ πάσης ἀγαθῆς διαθέσεως πρὸς ἐκπλήρωσιν πάσης θελήσεω αὐτῶν. Ἡ ὑπακειὴ καὶ ἡ εὐπειθεια τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς πρέπει νά γίνηται ἄνευ ἀντιλογίας καὶ νά μὴ φέρῃ ἀφορμὴν δυσαρρεσκείας πρὸς αὐτούς. «*Τὰ τέκνα λέγει ὁ ἀπόστολος, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὁμῶν ἐν Κυρίῳ· τούτο γάρ ἐστι δίκαιον*». 4) ἀποφυγὴ πάσης δυσαρρεσκείας, κακολογίας, ὕβρεως λογομαχίας καὶ ἀνθαδείας πρὸς αὐτούς· διότι ὁ Θεὸς οὐττηρῶς τιμωρεῖ τοὺς υἱούς, οἵτινες φέρονται αὐτῶ πρὸς τοὺς γονεῖς των· «*ὃ κακολογῶν πατέρα αὐτοῦ, ἢ μητέρα αὐτοῦ, τελευτήσκει θανάτῳ τοῦθ'* ὅπερ ἐπιτάσσει καὶ διὰ τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος· «*ὄφθαλμὸν καταγελῶντα πατρός, καὶ ἀτιμάζοντα γῆρας μηρός, ἐκκοφάτωσαν αὐτὸν κόρακες ἐκ τῶν φαράγγων, καὶ καταφάγέτωσαν αὐτὸν ρεοσσοὶ ἀετῶν*», ὃ δὲ σοφὸς Σειράχ δεινωπαθῶς

ἀνακράζει «ὡς βλάσφημος ὁ ἐγκαταλιπὼν πατέρα, καὶ κατηραμένος ὑπὸ Κυρίου ὁ παροργίζων μητέρα αὐτοῦ». 5) εἰλικρινῆ καὶ ζωηρὰ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτοὺς, εἰς ἀντομοίῃν τῶν πολλῶν κόπων καὶ φροντίδων, ἃς ὑπέμειναν, ἕως οὗ ἀναθρέψωσι ἡμᾶς. 5) νὰ εὐχωνται πάντοτε πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῆς υἱεῖας τῶν γονέων, ἐν περιπτώσει δὲ δυστυχίας, ἀσθενείας καὶ γήρατος, νὰ παρέχωσι αὐτοῖς πᾶσαν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν, νὰ διαμοιράζωσι μετ' αὐτῶν καὶ τὸ τελευταῖον ψυχίον τοῦ ὄρθου καὶ συγχρόνως ν' ἀνέχωνται καὶ πάσας τὰς τυχόν δυσπρόσπευτους φάσεις καὶ περιτροπὰς τοῦ γήρατος αὐτῶν, ὅστις οὕτω φέρεται πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ γονεῖς «ἀμιβὰς ἀποδοῦναι τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ, καὶ καλῶν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καταγράφεται» καὶ ὁ οὕτω πράττων ἀνταμειβήσεται ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐλεηθήσεται· ἐπειδὴ «ὁ τιμῶν πατέρα εὐφρανθήσεται ὑπὸ τέκνων, καὶ ἐν ἡμέρᾳ προσευχῆς αὐτοῦ εἰσακουσθήσεται».

§ 10α. **Κυθήκοντα τῶν κυρίων πρὸς τοὺς ὑπηρέτας καὶ τὰ τούτων πρὸς τοὺς κυρίους αὐτῶν.** Πάντα τὰ μέλη τοῦ οἴκου ὀφείλουσι νὰ φέρωνται πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, ὡς πρὸς πτωχοὺς ἀδελφοὺς, κατὰ πάντα ἔσους αὐτοῖς ἐν Χριστῷ, τοὺς ὁποῖους ὁ Θεὸς ἐνεπιστεύθη αὐτοῖς ὡς παρακαταθήκην, δι' ἣν θέλει ζητήσει ποτε λόγον παρ' αὐτῶν. Διὰ τοῦτο οἱ κύριοι ὀφείλουσι: 1) νὰ προνοῶσι περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς αὐτῶν εὐεξίας. 2) νὰ μὴ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς βαναύσως καὶ σκληρῶς, εἰδότες ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουσι *Κύριον ἐν οὐρανοῖς*, ἀλλὰ φιλοφρόνως καὶ ἐπιεικῶς, ἀνακουφίζοντας τοὺς κοπούς αὐτῶν καὶ ἀνταμείβοντες προσηκόντως τὴν φιλοπονίαν καὶ προθυμίαν αὐτῶν. 3) νὰ μὴ κατακρατῶσι τὸν ὀφειλόμενον τῆς ἐργασίας αὐτῶν μισθόν. Ἐπειδὴ «οὐαὶ τῷ οἰκοδομῶντι οἰκίαν αὐτοῦ οὐ μετὰ δικαιοσύνης, καὶ τὰ ὑπερῆρα αὐτοῦ οὐκ ἐν κρίματι, παρὰ τῷ πλησίον αὐτοῦ ἐργάται δαΐεάν, καὶ τὸν μισθὸν αὐτοῦ οὐ μὴ ἀποδώσει αὐτῷ». 4) πρὸς τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς ἀσθενείας αὐτῶν νὰ ᾤσι συγκαταβατικοὶ καὶ μακρόθυμοι, διορθοῦντες αὐτὰς ἐν πραότητι, καὶ μόνον ὅταν σκληρυνθῶσιν ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν αὐτῶν, τότε πρέπει νὰ τιμωρῶσιν ἐπαξίως. 5) νὰ χορηγῶσιν αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τροφήν καὶ συντήρησιν καὶ παραγγέλλοντες καὶ ἀπαιτοῦντες ὡς ἀπαραίτητον τῆς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν διαμονῆς συνθήκην ἐνάρετον καὶ ἀμειπτον πολιτείαν. καὶ 6) νὰ παρέχωσιν οἱ κύριοι τοῖς ὑπηρέτοις ἑαυτοὺς ὑπόδειγμα καὶ εὐσεβείας

καὶ ἐναρέτου ζωῆς, νὰ ἐμβάλλωσιν αὐτοῖς τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ νὰ προτρέπωσιν αὐτοὺς νὰ πιεῦνται πρὸς τὸν κατὸν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ μεταλαμβάνωσι τῶν θείων μυτηρίων· διότι δοῦλος εὐσεβῆς γίνεται πολλάκις ἀφορμὴ θείας ἐπισκέψεως καὶ εὐλογίας τοῦ οἴκου τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ὡς ὁ Ἰακώβ τῷ τοῦ Λάβαν, ὁ Ἰωσήφ τῷ τοῦ Πετεφρῆ.

Οἱ δὲ ὑπηρεταὶ πάλιν ὀρεῖ(ου)σιν 1) νὰ ἐπιτελῶσι πάντοτε πιστῶς, προθύμως καὶ ἀκριβῶς πᾶσαν νόμιμον, δικαίαν καὶ τιμίαν διαταγὴν τῶν κυρίων αὐτῶν· προτροπόμενοι δὲ ἢ ἐξαναγκάζομενοι εἰς παρανομίαν ἢ εἰς ἄλλην τινα πράξιν ἀπαφῆδουταν τῷ θείῳ καὶ ἀνθρωπίῳ νόμῳ, ὀφείλουσι εὐταθῶς καὶ ἀφόβως ν' ἀντιτάσσωνται αὐτοῖς *επειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις* καὶ νὰ προτιμῶσι πᾶσαν ποιήν καὶ στήρην ἢ νὰ ἀμαρτήσωσιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· 2) νὰ ὑπηρετῶσι πιστῶς, ἀφιλοκερδῶς καὶ τιμίως, ἀποφεύγοντες πᾶν εἶδος κλοπῆς, ἀπάτης, νοσηρισμοῦ καὶ δολιότητος, *«Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐηρέτους εἶναι, μὴ ἰντιλέγοντες, μὴ νοσηφιζόμεγους, ἀλλὰ πιστῶν πᾶσαν ἐνδεδεικνυμένους ἀγαθὴν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσι»*, 3) νὰ δεικνύωσι πάντοτε τὸ προσήκον σεβας καὶ ὑποταγὴν αὐτῶν, *οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς*, ἀλλ' οὐχὶ τόνον διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας ὅσον διὰ τὴν ἀγαθὴν διάθεσιν τῆς καρδίας καὶ διὰ τὴν συναίσθησιν τοῦ κατήκοντος *«διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσονται, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν»* 4) νὰ ἀπέχωσι αὐττηρῶς ἀπὸ πάσης κακολογίας, συκοφαντίας, ἀκριτοθυμίας καὶ αὐθιχῶν ἐκφράσεων ἢ ἀπαντήσεων, εἰς οὐδένα τῶν ἔξω μηδέποτε τὰ ἐν οἴκῳ κοινοποιοῦντες, ἢ ὅπωςδῆποτε ἀμαυροῦντες λόγῳ ἢ ἔργῳ τὴν τιμὴν τῶν κυρίων καὶ παραβιάζοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν *«ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπόταις πάσης τιμῆς ἀξιλοὺς ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται»* καὶ τέλος καταθλιβόμενοι ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, νὰ μὴ γογγύζωσιν καὶ ἀδημονῶσιν, ἀλλ' ὑποφέρωσι τὰ πάντα μεθ' ὑπομονῆς . . . τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχω ἀδίκως.»

Τ Ε Λ Ο Σ

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

ΤΟ ΠΑΡΟΝ
ΩΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤ.
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΩ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΩ

Κ. ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΥ

Ὁδὸς Εὐριπίδου Ἀριθ. 16

Τυπᾶται Δραχ. 2.

ΒΙΒΛΙΟ

ΑΡΙΘΜΟΣ

Σ